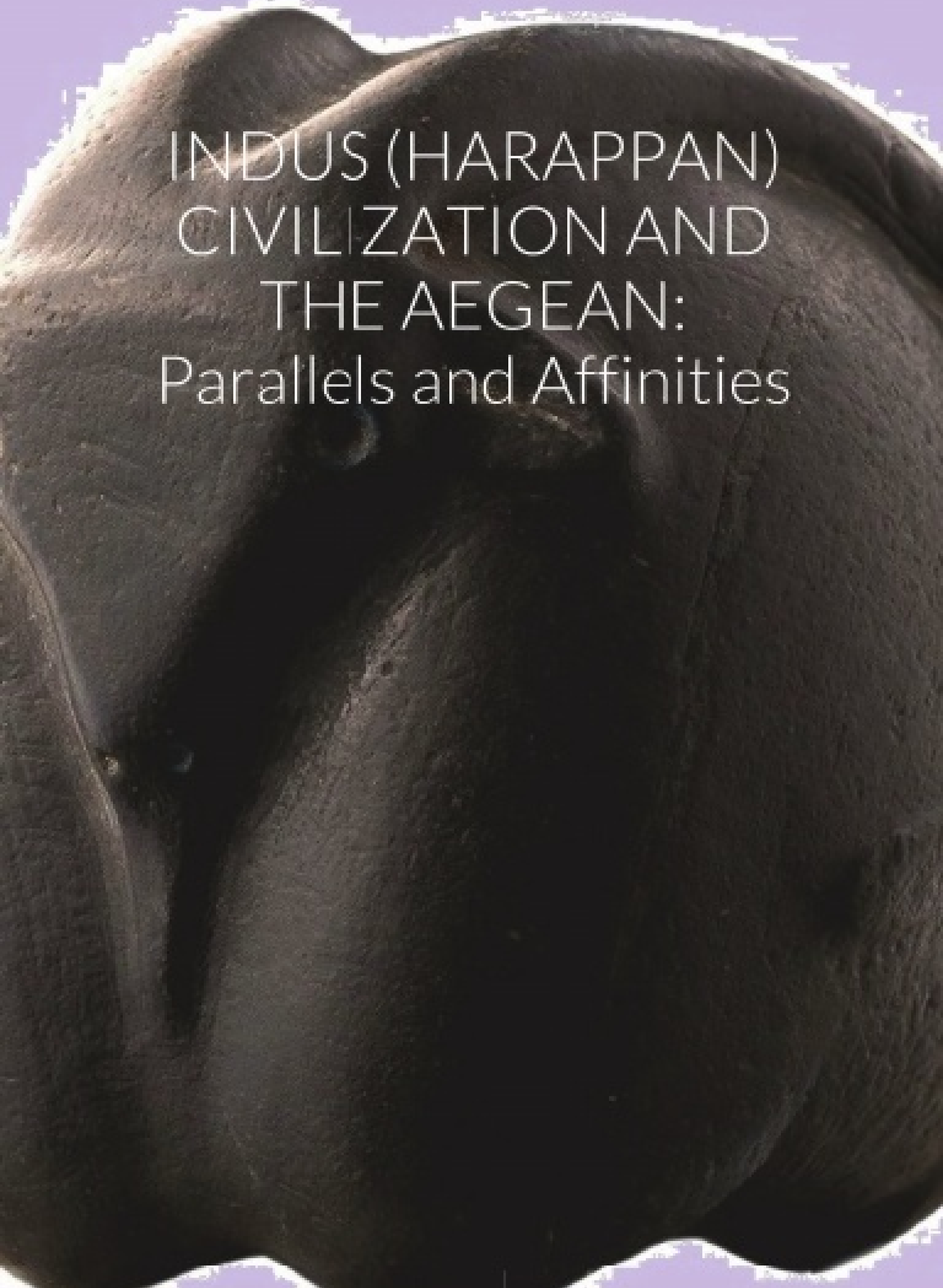
INDUS (HARAPPAN) CIVILIZATION AND THE AEGEAN:

Parallels and Affinities

Dimitrios N. Konidaris

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΙΝΔΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΑΙΓΑΙΟ: Ομοιότητες και Συγγένειες

Το παρόν βιβλίο αποτελεί τον τέταρτο τόμο της σειράς *Το Αιγαίο και οι Μεγάλοι Πολιτισμοί της Εποχής του Χαλκού*. Ο πρώτος τόμος με τίτλο *Οι Χετταίοι και ο κόσμος του Αιγαίου* κυκλοφόρησε τον Μάρτιο του 2016 από τον Ινφογνώμωνα, και επανεξεδόθη εμπλουτισμένος το 2020, ο δεύτερος με τίτλο *Ο Κινεζικός Πολιτισμός και οι Ελλαδικές επιδράσεις* το 2019 (αυτοέκδοση), και επανεξεδόθη επηυξημένος το 2020, το δε 2019 προηγήθηκε η έκδοση του βιβλίου με τίτλο *Ο Πρώιμος Αιγυπτιακός Πολιτισμός και οι Ελλαδικές επιδράσεις* (Ινφογνώμων). Η σειρά θα ολοκληρωθεί με την μελέτη του Πολιτισμού της Βακτρίας – Μαργιανής, ενώ αναμένεται και η ανανεωμένη και επηυξημένη έκδοση του δεύτερου και τρίτου τόμου των σχετικών με τον Κινεζικό και τον Αιγυπτιακό πολιτισμό.

Dimitrios N. Konidaris

INDUS (HARAPPAN) CIVILIZATION AND THE AEGEAN: Parallels and Affinities

ATHENS 2021

Πρώτη έκδοση 2021
ISBN 978-618-84901-3-0

Αθήνα

https://independent.academia.edu/dimkonidaris

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή

Ο πολιτισμός της κοιλάδας του Ινδού περιελάμβανε το μεγαλύτερο μέρος του σημερινού Πακιστάν και τμήματα της βορειοανατολικής Ινδίας, του Αφγανιστάν και του Ιράν, ήκμασε δε από το 2500 έως το 1900 π.Χ. περίπου. Ο πολιτισμός ήλθε στο φώς μετά από ανασκαφές οι οποίες άρχισαν κατά τα τέλη του 19ου αι. και εντάθηκαν στις αρχές του 20ου αι. υπό τον Marshall, περιελάμβανε δε δύο τουλάχιστον πολύ μεγάλες πόλεις, με τα τότε διεθνή δεδομένα, το Mohenjo-daro και την Harappa. Η ύπαρξη ικανού αριθμού σημαντικών αστικών κέντρων, ήδη από τις αρχές, τα οποία οικοδομήθηκαν με βάση προηγούμενο αστικό σχεδιασμό και διέθεταν κεντρική υδραυλική εγκατάσταση υγιεινής υποστηρίζει την άποψη υπάρξεως κεντρικής αρχής ανά πόλη, πιθανά εδραζόμενης εντός των ακροπόλεων. Στα μεγάλα οικιστικά κέντρα η ύδρευση γινόταν από πηγάδια, τα σπίτια ήταν κατασκευασμένα με ψημένα τούβλα, ήταν ευρύχωρα, συνηθέστατα διέθεταν λουτρό, υπήρχε δε και κεντρικό σύστημα υδρεύσεως και αποχετεύσεως, αντίστοιχο του οποίου ανεσκάφη στην Κρήτη και σε οικισμούς του BMAC![0–1] Η ζωή των πολιτών φαίνεται ότι ήταν άνετη, οι δε γυναίκες έδιδαν ιδιαίτερη βαρύτητα στην περιποίησή τους, διαθέτοντας αρκετά καλλυντικά.[0–2] Η ύπαρξη ανακτόρων ή ιερών δεν έχει επιβεβαιωθεί ενώ, αντίθετα, ευρέθησαν αποθήκες, νεώρια και προστατευτικά τείχη, αν και εν γένει δεν απαντώνται μεγάλα οικοδομήματα. Η ύπαρξη επακριβώς καθορισμένων μέτρων και σταθμών, και μάλιστα σταθερών επί μακρό χρονικό διάστημα[0–3] φαίνεται να ενισχύει την άποψη για την ύπαρξη κεντρικής διοικητικής αρχής.

Σύμφωνα με τις πρώτες εκτιμήσεις των Ινδών ερευνητών Banerji και Vats ο πολιτισμός του Ινδού συνεδέετο με αυτόν της Μινωικής Κρήτης. Έτσι στην κεραμεική του Ινδού αναγνωρίσθηκαν Μινωικά χαρακτηριστικά, οι δε

αποθήκες δημητριακών της Harappa συνεκρίθησαν με τις ανάλογες των ανακτόρων της Κνωσού και της Φαιστού, ερμηνεύθηκαν δε ως προσπάθεια διαφυλάξεως του δημόσιου πλούτου σε συνθήκες αχρήματης οικονομίας.[o–4] Όμως ο Marsall διαφώνησε με αυτές τις θέσεις, στα δε επόμενα χρόνια και μετά την κατάκτηση της ανεξαρτησίας της χώρας μερίδα της Ινδικής αρχαιολογίας στράφηκε σε ερμηνείες ευρισκόμενες σε αρμονία με τις νέες πολιτικές συνθήκες. Το όνομα υπό το οποίο η χώρα είναι γνωστή διεθνώς βασίζεται στην σανσκριτική λέξη για το νερό και φαίνεται ότι της απεδόθη πρώτον από τους Έλληνες.[o–5]

ΠΡΩΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

1. Διαμάχη για την ύπαρξη γραφής

Η ανεύρεση μεγάλου πλήθους σφραγίδων και λοιπών στοιχείων με σύμβολα οδήγησε μερίδα επιστημόνων στην άποψη ότι ο πολιτισμός του Ινδού ποταμού διέθετε γραφή και περιελαμβάνετο στους αρχαιότατους αστικούς εγγράμματους πολιτισμούς.[1_1] Μάλιστα ο Mackay έχει πιθανολογήσει την ανεύρεση δύο ξύλινων πινακίδων γραφής στο Mohenjo-daro,[1_2] χωρίς όμως η άποψή του αυτή να έχει γίνει αποδεκτή. Αν και έχουν δημοσιευθεί πέραν των εκατό αποκρυπτογραφήσεων αυτής της 'γραφής', καμμία δεν έχει συγκεντρώσει την γενική αποδοχή. Υποστηρίζεται ότι η γραφή αυτή δεν είναι αλφαβητική αλλά εικονογραφική – συλλαβική, σύμφωνα δε με τον Marshall παρουσιάζει ομοιότητες με σύγχρονές της γραφές της Εγγύς Ανατολής και του Αιγαίου,[1_3] ενώ κατά τον Ινδολόγο Parpola αποδίδει μιά Πρωτο-Δραβιδική γλώσσα.[1_4] Έχει επίσης υποστηριχθεί ομοιότητα με την Φιλισταϊκή γραφή όπως και με τις Γραμμικές, γεγονός το οποίο ενδεχομένως να σημαίνει ύπαρξη επαφών και πολιτιστική διάχυση.[1_5] Ομοιότητα διαπιστώθηκε επίσης μεταξύ Μινωικών συμβόλων, εγχάρακτων σε δισκάρια, με σύμβολα υιοθετούμενα από τον πολιτισμό του Ινδού όπως το M232 από τον σχετικό κατάλογο του Mahadevan.[1_6] Στα εικονοσύμβολα του Ινδού ανήκει και η λεγόμενη κλεψύδρα η οποία μάλιστα σχολιάστηκε εκτενώς από τον Marshall στην επίσημη έκθεση των ανασκαφών του.[1_7] Ο ίδιος την αναγνώρισε ως Κρητικό σύμβολο, το οποίο κοσμεί τα Ελληνικά αγγεία Urfirnis, από τα μέσα της δεύτερης χιλιετίας, απαντάται δε και σε παλαιότερους ακόμη τύπους.[1_8] Στα νεώτερα χρόνια

διακοσμεί πλήθος αγγείων, μεταξύ αυτών και τον διάσημο κρατήρα του Διπύλου, ενώ αξιοσημείωτη είναι η παρουσία του και στην γνωστή σφραγίδα της Anau στο σημερινό Τουρκμενιστάν.[1_9] Ομοιότητες με την Μινωική γραφή έχουν όμως σημειωθεί και σε άλλες περιπτώσεις.[1_10]

Εικ. 1_1: Μινωικό πήλινο δισκάριο (MS 249) φέρον σύμβολο το οποίο απαντά και στον Ινδό

Η επικράτηση πολιτικών σκοπιμοτήτων στην έρευνα έχει ως αποτέλεσμα την παραμόρφωση της πραγματικότητας, αυτό δε παρατηρείται έντονα και στο θέμα της γραφής του Ινδού. Χαρακτηριστικές εν προκειμένω είναι οι εκτιμήσεις οι οποίες εξεφράσθησαν όταν κατά την δεκαετία του '70 στα ανοικτά της Δώρας (Dor)[1_11] πλησίον της Χάϊφας του σημερινού Ισραήλ ανεκαλύφθη αρχαίο ναυάγιο πλοίου προερχομένου πιθανόν από την Κύπρο και μεταφέροντος τάλαντα χαλκού και κασσιτέρου. Σε δύο τάλαντα κασσιτέρου υπήρχαν εγχάρακτα σύμβολα τα οποία ο Kalyanaraman θεώρησε ως ιερογλυφικά της γραφής του πολιτισμού της κοιλάδας του Ινδού,[1_12] παρόλον ότι

αυτά ήταν καταφανώς και κατά γενικήν ομολογία Κυπρο-Μινωικά.[1_13] Ο ίδιος 'ανεκάλυψε' την λεγόμενη γραφή του Ινδού και σε τάλαντα χαλκού από ανάλογο ναυάγιο της Άκρας Χελιδονίας (Cape Gelinonya) όπου ευρέθησαν ομοίως εγχάρακτα σύμβολα του χυτηρίου παραγωγής τους στην Κύπρο.[1_14]

Μερίδα επιστημόνων, πάντως, απορρίπτει την άποψη υπάρξεως γραφής, θεωρεί δε ότι τα παριστώμενα σύμβολα έχουν πιθανόν θρησκευτική λειτουργία. Η άποψη αυτή στηρίζεται στον μικρό αρθμό των συμβόλων ανά δείγμα, στο μεγάλο πλήθος των συμβόλων, στην μη εξέλιξή τους για μεγάλο διάστημα κλπ.[1_15] Πάντως πρόσφατα εξετέθη στο Μουσείο του Αφγανιστάν λωρίδα φλοιού φέρουσα ενεπίγραφο κείμενο από διακόσια περίπου σύμβολα προσομοιάζοντα με αυτά του πολιτισμού του Ινδού, επαφίεται δε στους ερευνητές να μελετήσουν αυτό το νέο ιδιαίτερα ενδιαφέρον εύρημα, δίδοντας ενδεχομένως απάντηση στο ερώτημα για την ύπαρξη ή μη γραφής του πολιτισμού αυτού.[1_16]

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

2. Οικονομική ανάπτυξη και εμπόριο

Ο πολιτισμός της κοιλάδας του Ινδού μπορεί να χαρακτηρισθεί ως αγροτικός, δεδομένου ότι διέθετε ανεπτυγμένη παραγωγή δημητριακών καθώς και κτηνοτροφία εξημερωμένων ζώων, ενώ παρέχονται ενδείξεις για την ανάπτυξη επίσης της μεταλλοτεχνίας και της παραγωγής χανδρών, κοσμημάτων και άλλων τεχνουργημάτων. Η κλωστουφαντουργία υπήρξε επίσης ανεπτυγμένη και μάλιστα ήταν γνωστή η καλλιέργεια βάμβακος και η τεχνική κατασκευής των βαμβακερών ενδυμάτων,[2-1] ενώ από το Mohenjo-daro προέρχονται μερικά από τα παλαιότερα τεκμήρια για την χρήση βαφής.[2-2] Ένα από τα πιο διάσημα παραδείγματα υφάσματος από το χώρο του Mohenjo-Daro αποτελεί το ένδυμα του δημοφιλούς γλυπτού του Ιερέα – Βασιλιά. Το γλυπτό δείχνει τη υιοθέτηση διακοσμητικών σχεδίων από κύκλους, διπλούς κύκλους και τετράφυλλα, τα οποία αρχικώς ήταν βαμμένα κόκκινα, διέθεταν δε περιθώριο από πράσινη ή κυανή χρωστική.[2-3]

Ο πολιτισμός της Harappa φαίνεται ότι εξηρτάτο σημαντικά από το εμπόριο, είχε ήδη ανακαλύψει την τροχήλατη κίνηση, διέθετε σύστημα τυποποιημένων μέτρων και σταθμών[2-4] ενώ χρησιμοποιούσε σκάφη για τις ποτάμιες και θαλάσσιες μεταφορές. Αναφορικά με την εξάπλωση του εμπορίου του πολιτισμού αυτού υπάρχουν ενδείξεις ότι έφθανε έως τις παράκτιες περιοχές της Περσίας, την βόρεια και δυτική Ινδία, την Μεσοποταμία, την Κρήτη και πιθανόν την Αίγυπτο.

Στα επόμενα γίνεται αναφορά στα υπάρχοντα στοιχεία για τις εμπορικές και άλλες επαφές του Ινδού με άλλα κέντρα, με έμφαση στο Αιγαίο.

Εικ. 2_1: Σφραγίδες του Ινδού ευρεθείσες στο Hillah (Babylon, άνω) & στην Ur (κάτω)

2.1 Μεσοποταμία

Οι επαφές της Ινδικής με την Μεσοποταμία έχουν αναφερθεί ήδη από τον Marshall και έχουν επιβεβαιωθεί από την ανεύρεση διάφορων τεχνουργημάτων του Ινδού στην τελευταία. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται

ενεπίγραφες (;) σφραγίδες με το τυπικό θέμα του μονοκέρου, βαρελοειδείς και εγχάρακτες χάνδρες από κορνήλιο λίθο, ειδώλια, ζάρια κ.ά.[2_5] Σήμερα είναι γενικά αποδεκτή η ταυτοποίηση της ‘Meluhha’ των πινακίδων της σφηνοειδούς της πρωϊμης δυναστικής περιόδου, ήτοι των μέσων της τρίτης χιλιετίας, με την περιοχή του Ινδού.[2_6] Πολλές φορές σε επιγραφές του Σαργών του μεγάλου, βασιλέα της Ακκαδικής αυτοκρατορίας, γίνεται αναφορά σε πλοία από την Meluhha, το Magan και το Dilmun.[2_7] Η εμπλοκή των εμπόρων του Ινδού με το Magan (σημερινό Ομάν της Αραβικής χερσονήσου) και το Dilmun (Μπαχρέϊν) φαίνεται να επιβεβαιώνεται από την ανεύρεση στο Ομάν κεραμεικής, ελεφαντοστέϊνων κτενών, εγχάρακτων και διαμερισματοποιημένων χανδρών και άλλων τεχνουργημάτων του πολιτισμού Harappa.[2_8] Σχετική εν προκειμένω κρίνεται η ανεύρεση σφραγίδας του μεταφραστή Shu-ilushu της Meluhha, η οποία χρονολογείται στην ύστερη Ακκαδική περίοδο, είναι γραμμένη στην σφηνοειδή, σηματοδοτεί δε την ύπαρξη στην Μεσοποταμία (σημερινό Ιράκ) κοινότητας από τον Ινδό μάλλον για εμπορικούς λόγους.[2_9] Επιπρόσθετα εκτιμάται ότι στην Μεσοποταμία υπήρξε ενδεχομένως εγκατάσταση επιτόπιας παραγωγής εγχάρακτων χανδρών, ίσως μάλιστα από τεχνικούς του Ινδού, ενώ ο ίδιος ο Wheeler έχει πιθανολογήσει ότι στον τάφο PG 958 της Ur είχε ταφεί τεχνικός κατασκευής χανδρών.[2_10]

Από την άλλη μελέτες του μικρού κοιμητηρίου της Harappa έχουν οδηγήσει στο συμπέρασμα για την ύπαρξη εκεί σορών πολυεθνικού πληθυσμού, ενώ και για το βασιλικό νεκροταφείο της Ur έχουν διατυπωθεί μη επιβεβαιωμένες υποθέσεις για την ταφή πληθυσμού από τον Ινδό![2_11]

Στο Lothal του Gujarat απαντάται ένα από τα ελάχιστα τεχνουργήματα που αποδίδεται στην Μεσοποταμία και ανευρέθη στο έδαφος του Ινδού: πρόκειται για γλυπτό παριστάνον ταύρο σε ανάπαυση, του οποίου η όψη και το ύφος εν γένει προσομοιάζουν προς αντίστοιχα της Ur και άλλων θέσεων.[2_12]

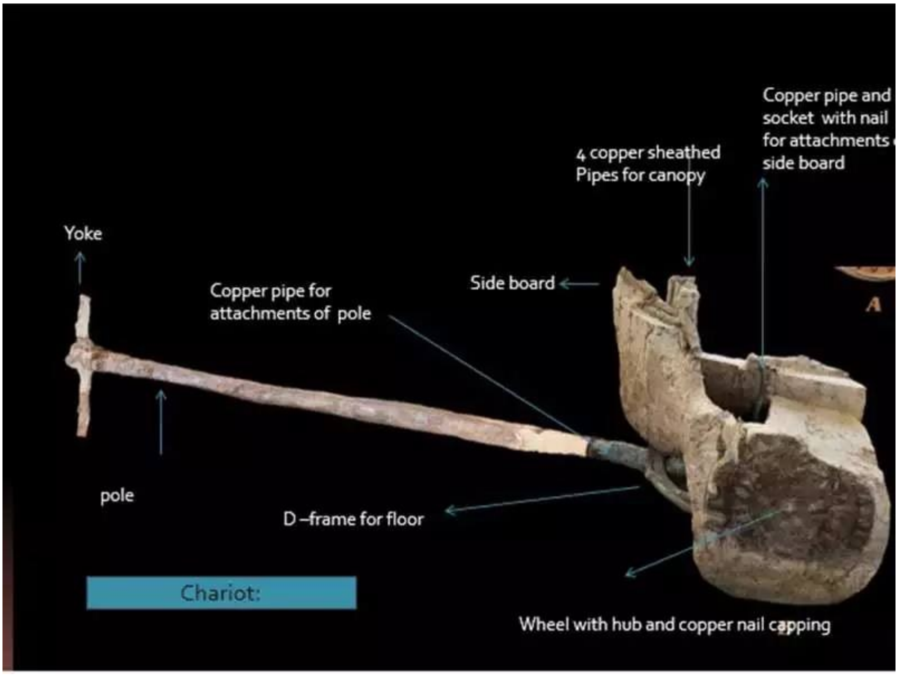
Εικ. 2_2: Ανάπτυγμα της κυλινδροσφραγίδας του μεταφραστή Shu-ilushu της Meluhha

Η During Caspers έχει αναγνωρίσει μια πρόσθετη ομοιότητα ή συσχέτιση μαρτυρούσα επαφή μεταξύ Μεσοποταμίας και Ινδού. Η διάσημη ερευνήτρια αναγνώρισε στα διαδήματα των βασιλικών ακολούθων του νεκροταφείου της Ur φυτική διακόσμηση η οποία απαντάται επίσης στις κεφαλές κεραμεικών ειδωλίων του πολιτισμού του Ινδού και η οποία άπεικονίζει την Ινδική τριανταφυλλιά (Dalbergia sissoo / pipal) η οποία ενδημεί στην Ινδική υποήπειρο! [2_13]

2.2 Βακτρία - Μαργιανή

Επαφές μαρτυρούνται επίσης και με τον πολιτισμό της Βακτρίας – Μαργιανής (BMAC). Στο Altyn Depe έχουν ευρεθεί διάφορα αντικείμενα συνδεόμενα με τον πολιτισμό της κοιλάδας του Ινδού, μεταξύ αυτών δε δύο σφραγίδες με την πρώτη φέρουσα το γαμμάδιο, swastika, πανομοιότυπη άλλων του Ινδού, και την δεύτερη και ολίγο νεώτερη περιλαμβάνουσα δύο εικονοσύμβολα του πολιτισμού. Όμως θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι το γαμμάδιο αποτελεί εικονογραφικό στοιχείο εμφανιζόμενο σε ευρεία γεωγραφική περιοχή και σε διάφορα πολιτιστικά περιβάλλοντα, του Αιγαίου

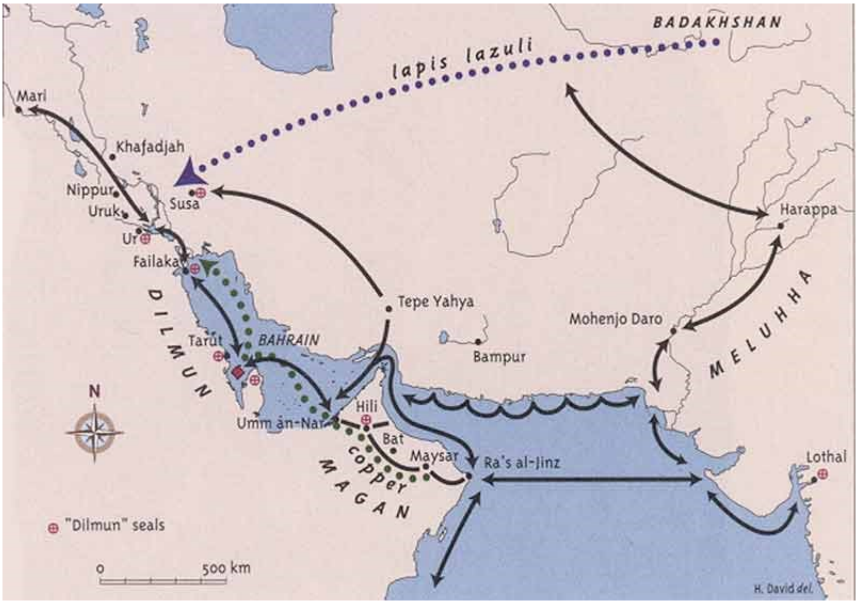
μη εξαιρουμένου και μάλιστα από παλαιότερες περιόδους![2_14] Αντιστοίχως οι ανασκαφές στο Gonur Tepe έχουν δώσει αντικείμενα με την παράσταση φύλλων συκής ή κεφαλής ταύρου, ανηκόντων στο ύφος του Ινδού πολιτισμού, δεν λείπουν δε και οι αρχιτεκτονικές ομοιότητες μεταξύ των ιερών του Altyn Depe και του Mundigak.[2_15] Από τις αρχές της δευτέρας χιλιετίας π.Χ. μια σειρά τεχνουργημάτων του πολιτισμού BMAC ευρίσκει τον δρόμο της στο Mohenjo-dato και το Chanhu-daro σηματοδοτώντας, κατά τον Possehl, την διείσδυση των σχετικών φύλων στην Ινδική υποήπειρο.[2_16] Στιςς αρχές της δευτέρας χιλιετίας π.Χ. χρονολογούνται και οι ταφές πολεμιστών στην θέση Sinauli, των οποίων τα ξίφη τύπου κεραίας αλλά και οι ευρεθείσες άμαξες συρόμενες από βοοειδή εκτιμώνται ως χαρακτηριστικά του πολιτιστικού κύκλου BMAC.[2_17]

Εικ. 2_3: Άμαξα από τις ταφές στο Sinauli

Άξιον αναφοράς είναι το γεγονός της υπάρξεως στον Ώξο του οικιστικού κέντρου Shortughai θεωρούμενου ως αποικίας του Ινδού με σκοπό

τον έλεγχο και διαχείριση του λαζουρίτη (lapis lazuli),[2_18] διαθέτοντος όμως έντονη συνάφεια με τον πολιτισμό της Βακτρίας – Μαργιανής!

Εικ. 2_4: Θαλάσσιο εμπόριο της Meluhha

Εικ. 2_5: Κεφαλή ταύρου (Barbar Temple, Bahrain)

2.3 Dilmun

Σήμερα υπάρχει γενική συμφωνία ότι η Meluhha των πινακίδων σφηνοειδούς γραφής ταυτίζεται με την χώρα του Ινδού.[2_19] Εκτιμάται ότι μέγα μέρος του δια θαλάσσης εμπορίου πραγματοποιείτο, τουλάχιστον για κάποια περίοδο, από 'εμπόρους – διαμεσολαβητές από το Dilmun'.[2_20] Άλλωστε έχει πιά εδραιωθεί η πεποίθηση ότι το ανατολικώτερο σημείο της Αραβικής Χερσονήσου, δηλαδή το σημερινό Ra's al-Junayz του Magan (σημερινό Ομάν), όπου αργότερα κατοικούσαν οι Μύκοι του Ηροδότου, Ηδτ.3.93.2, υπήρξε εμπορικός σταθμός της Harappa.[2_21] Το Dilmun ή Telmun ή Τύλος των Ελλήνων της κλασικής περιόδου υπήρξε ναυτική - εμπορική δύναμη του Περσικού Κόλπου, περιελάμβανε εμπορικούς σταθμούς στην νήσο Τύλο (σημερινό Μπαχρέιν), Αρριανού *Αν*.7.20, καθώς και την Φαϊλάκα, ή Ίκαρον της Αλεξανδρινής εποχής, κατείχε δε στρατηγική θέση στην εμπορική οδό η οποία συνέδεε την Μεσοποταμία με την κοιλάδα του Ινδού. Το όνομα της νήσου Φαϊλάκας, στα ανοικτά των ακτών του σημερινού Κουβέϊτ, προέρχεται από το Ελληνικό Φυλάκειον. Η νήσος ονομάσθηκε Ίκαρος κατ' εντολήν του Μ. Αλεξάνδρου, σε αυτήν δε προϋπήρχε ιερό του Απόλλωνος και μαντείο της Ταυροπόλου Αρτέμιδος, Στράβων 16.3.2. Έχει εκφρασθεί η άποψη ότι το προϋπάρχον ιερό δεν ήταν Ελληνικό, αλλά ο Μ. Αλέξανδρος το εξελλήνισε κατά κάποιον τρόπο.[2_22] Πάντως στην νήσο ευρέθη ορειχάλκινο κύπελλο το οποίο ανέφερε ότι περί το 600 π.Χ. εκεί ευρίσκετο ιερό του Βαβυλώνιου Θεού του Ήλιου Shamash, το οποίο αποκαλείται é-kara.[2_23]

Η Rice επισημαίνει μια σειρά στοιχείων τα οποία σηματοδοτούν, ενδεχομένως, μια ιδιαίτερη σχέση μεταξύ Κρήτης και Φαϊλάκας – Ικάρου:

α) οι σφραγίδες του Dilmun από την Φαϊλάκα και την Τύλο απεικονίζουν τον ταύρο πολύ συχνά και μάλιστα σε θρησκευτικό πλαίσιο,

β) η Άρτεμις προστάτις των κερασφόρων ζώων, συνδέεται με το κυνήγι, περιλαμβανομένου του ταύρου, συχνά δε παρομοιάζεται με την Πότνια θηρών,

γ) το όνομα το οποίο επελέγη για την νήσο συνδέεται επίσης με την Κρήτη όπου έλαβε χώραν το δράμα του Ικάρου.[2_24]

Το Dilmun ή Τύλος παρουσιάζει ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία φαίνεται να το συνδέουν επίσης με τον Ελλαδικό χώρο. Στο Saar του Μπαχρέιν ανεσκάφη μικρός οικισμός, ο οποίος παρουσιάζει έντονα στοιχεία κεντρικού σχεδιασμού, δεν φαίνεται δε να αποτελούσε κανονική πόλη, αλλά ίσως εμπορικό σταθμό ή φυλάκειο.[2_25] Εκεί απεκαλύφθη ιερό το οποίο εμφανίζει αρχιτεκτονική μορφή ασυνήθη εν σχέσει προς αυτήν του υπόλοιπου νησιού, περιλαμβάνει δε δύο βωμούς οι οποίοι διαθέτουν 'κέρατα καθοσιώσεως'![2_26] Το ιερό χρονολογείται από τις αρχές της δεύτερης χιλιετίας πρίν από την εποχή μας, περίοδο κατά την οποία το θρησκευτικό σύμβολο των κεράτων εμφανίζεται και στην Μινωική Κρήτη.[2_27] Θεωρούμε ότι δεν στερείται σημασίας το γεγονός ότι το θέμα του ταύρου πρωταγωνιστεί στην εικονογραφία των σφραγίδων της Τύλου, με ύφος διάφορο από αυτό στην Σουμερία και το Ελάμ, ενώ και η πανίδα της περιοχής δεν ταιριάζει με την διατήρηση τέτοιου ζώου.[2_28]

Εικ. 2_6: Κέρατα καθοσιώσεως στο ιερό του Sar (αριστερά) και στο ιερό κορυφής Πετσοφά

Ο πολιτισμός του Dilmun εμφανίζει όμως και μια σειρά από ονοματικές αναλογίες οι οποίες, ενδεχομένως, το συνδέουν με τον Ελλαδικό χώρο. Αναφερόμαστε κατ' αρχήν εδώ στο χωριό Barbar πλησίον του οποίου ευρέθη ιερό και άλλες εγκαταστάσεις της πρώιμης φάσεως του πολιτισμού. Το όνομα αυτό δεν θεωρείται Αραβικό, ενδεχομένως δε συνδέεται με την Ελληνική λέξη 'βάρβαρος' την σημαίνουσα τον ξένο. Εάν η συσχέτιση είναι αληθής θα μπορούσε να σηματοδοτεί την ύπαρξη στην περιοχή εγκαταστάσεων

διαφοροποιημένων ομάδων, βαρβάρων και μη βαρβάρων.[2-29] Όμως οι συμπτώσεις δεν φαίνεται να εξαντλούνται εδώ. Είναι γνωστόν ότι η νήσος του Μπαχρέιν ονομάσθηκε Τύλος ή Τύρος, η δε εναλλαγή των υγρών λ και ρ δεν θα πρέπει να μας εκπλήσσει, μιάς και ήταν κοινό φαινόμενο σε πολλές γλώσσες. Το μικρότερο νησί πλησίον της Τύλου, σημερινό Muharraq, απεκλήθη Άραδος, σήμερα δε το ίδιο όνομα έχει διασωθεί στο προάστειο Arad της πόλεως Muharraq.[2-30] Στο ζεύγος Τύλος – Άραδος του σημερινού Μπαχρέιν αντιστοιχεί η Τύρος των παραλίων της Συρο – Παλαιστίνης και το επίνειό της Άραδην. Η Συρο – Παλαιστινιακή Τύρος φαίνεται ότι υπήρξε αρχαία ισχυρή πόλη, ηγέτις ομοσπονδίας πόλεων – κρατών, αναφέρεται δε ως σύμμαχος του Τούθμωση ΙΙΙ στην εκστρατεία του στην βόρεια Συρία το 1472 π.Χ. και σε άλλη περίπτωση των Αμοριτών.[2-31] Αργότερα οι κάτοικοί της θα χαρακτηρισθούν ως Χαναναίοι, συχνά δε ως εχθροί του Ισραήλ, *Αριθμ.* 21:1. Η παραλιακή περιοχή περί την πόλη θα ονομασθεί Φοινίκη οι δε κάτοικοί της Φοίνικες.[2-32] Υπάρχει όμως και ένα τρίτο ζεύγος ονομάτων πόλεων, ίσως πιο προκλητικό αλλά και πιο χρήσιμο για την ερμηνεία των συμπτώσεων. Πρόκειται για τον Φοίνικα και την Αράδην της νότιας Κρήτης. Το πρώτο, ο Φοίνιξ, υπήρξε σημαντικός λιμήν της νότιας Κρήτης στην περιοχή Σφακίων, αναφέρεται δε για την ασφάλειά του στην Βίβλο, *Πράξ.* 27:12. Το επίνειο του Φοίνικος ονομάζετο Άραδην, ή Αραδήν, ή Ανώπολις.[2-33] Στην περιοχή δεν έχουν διεξαχθεί οργανωμένες ανασκαφές αναφέρεται όμως ότι ο Evans συνέλεξε τρία αγγεία της ΥΜ ΙΙΙ περιόδου, προερχόμενα από την περιοχή Σφακίων,[2-34] ενώ ο περιηγητής Pashley παρετήρησε ότι ‘μερικά από τα επιφανειακά ερείπια των τειχών της Άραδην έχουν ρυθμό πελασγικής ή κυκλωπικής κατασκευής’.[2-35] Υπέρ της Ελλαδικής και μάλιστα Μινωικής συσχετίσεως της Μεσογειακής Τύρου συνηγορεί και το γεγονός ότι το προϊόν για τον οποίο ήταν διάσημη στην ύστερη Εποχή του Χαλκού, δηλαδή η πορφύρα, *αλιπόρφυρα* του Ομήρου,[2-36] παρήχθη πρώτον στην Μινωική Κρήτη και την Θήρα, πρίν από το 1750 π.Χ.,[2-37] αλλά και στην Κύπρο.[2-38, 2-39]

Ευρήματα από τους βασιλικούς τάφους Aali παρέχουν στοιχεία για την ύπαρξη σχέσεων με μακρυνά μέρη. Εκεί ανεσκάφη διακοσμητικό αντικείμενο μεγέθους αντίχειρος φέρον τον τετραπλό μαίανδρο. Το αντικείμενο

θεωρείται έργο υψηλής δεξιοτεχνίας και αισθητικής, προέρχεται δε από εργαστήριο στο οποίο προφανώς είχε πρόσβαση ο ηγεμών του Dilmun.[2_40] Τέτοια αντικείμενα απαντώνται ως αφιερώματα σε τυμβοειδείς τάφους σε ευρεία περιοχή, από την Μέση Ανατολή έως και την Ευρώπη, όμως τα συγκεκριμένα συγκρίνονται με αντίστοιχα από την Ελλάδα και την Τροία. Μάλιστα δύο παραδείγματα, πανομοιότυπα με αυτό στο Aali, προέρχονται από τον Αιγαιακό *χρυσό θησαυρό*, ο οποίος ανευρέθη μαζύ με Αιγυπτιακή κυλινδροσφραγίδα, φυλάσσεται στο Μουσείο Καλών Τεχνών της Βοστώνης και χρονολογείται περί το 2400 π.Χ.[2_41] Άλλωστε, όπως δείχνουν σφραγίδες της Τύλου, εικ. 2_7, η συνήθεια της εικονογραφήσεως πτηνών στην πλώρη και την πρύμνη του πλοίου ακολουθείτο και από αυτούς, όπως και από τον πολιτισμό του Ινδού και τον Αιγαιακό.[2_42]

Εικ. 2_7: Σκάφος από καλάμια (αριστερά) και ιστιοφόρο με παράσταση πτηνών (δεξιά), από σφραγίδες της Τύλου

Φαίνεται ότι το Αιγαίο διατηρούσε εμπορικές επαφές με το Dilmun - Τύλο ήδη από τα τέλη της τρίτης χιλιετίας πρίν από την εποχή μας, ενώ έχει υποστηριχθεί και η αυτοπρόσωπη παρουσία Αιγαίων εμπόρων στον Κόλπο.[2_43] Πράγματι κατά την Ακκαδική περίοδο το Αιγαίο εισήγαγε πρώτες ύλες από την κεντρική Ασία μέσω της Οδού του Κόλπου, η οποία περιελάμβανε

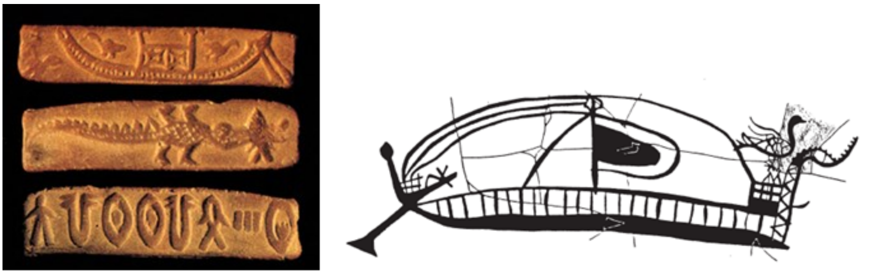
εμπορικούς σταθμούς του Dilmun.[2_44] Η Τύλος - Dilmun κατείχε στρατηγική θέση στην εμπορική οδό η οποία συνέδεε την Μεσοποταμία με την κοιλάδα του Ινδού, διέθετε δε ναυτικές διευκολύνσεις, πόσιμο νερό κλπ. Μάλιστα στην πόλη του Μπαχρέϊν (Barbar City II) έχουν ευρεθεί, μεταξύ των άλλων, λίθινα βάρη προερχόμενα από την κοιλάδα του Ινδού, ενώ δεν λείπουν και άλλα τεκμήρια επαφών.[2_45]

Εικ. 2_8: Πρότυπα βάρη & ζυγός (Mohenjodaro, Sindh, Pakistan National Museum, New Delhi)

Στην Φαϊλάκα και το Μπαχρέϊν έχουν ευρεθεί αρκετές σφραγίδες προερχόμενες από τον πολιτισμό του Ινδού, εξ αυτών δε τέσσερεις παριστούν πρόσωπα φέροντα το χαρακτηριστικό ένδυμα της καυνάκης.[2_46] Σημειώνεται εδώ ότι, σύμφωνα τουλάχιστον με μερίδα ερευνητών, η καταγωγή του ενδύματος συνδέεται πλέον με την Κρήτη, αν και οι επιρροές από τον εξωτερικό κόσμο είναι αναμφισβήτητες.[2_47, 2_48] Το διά θαλάσσης εμπόριο μεγάλων αποστάσεων κατέστη δυνατό με την ανάπτυξη σκαφών από σανίδες, εφοδιασμένων με ιστό και πανί, διεξήγετο δε μέσω παράκτιων οικισμών, συνήθως στις εκβολές ποταμών.[2_49] Ένα τέτοιο σκάφος εικονίζεται σε

τρίπλευρη πρισματική σφραγίδα (Parpola, MD-602) όπου διακρίνεται διπλό πηδάλιο, κεντρική εξέδρα ('ίκρια') και ανά ένα πουλί στην πλώρη και στην πρύμνη. Επισημαίνεται ότι η παράσταση πουλιών που κουρνιάζουν στο πλοίο αποτελεί Μυκηναϊκή εικονογραφική συνήθεια της ύστερης Εποχής του Χαλκού,[2_50] ενώ πλοία με ξόανα της μορφής πουλιών στην πλώρη και την πρύμνη θεωρούνται Αιγαιακού τύπου.[2_51] Το θέμα του πουλιού όπως και το 'ίκριον' είναι στοιχεία τα οποία εμφανίζονται με εκπληκτικά παρόμοιο τρόπο και σε πλοία από μικρογραφική τοιχογραφία του δεκάτου εβδόμου αιώνος από το Ακρωτήριο Θήρας.[2_52] Ομοιότητα αναγνωρίζεται επίσης μεταξύ παραστάσεων πλοίων του Ινδού άνευ ιστίου, και απεικονίσεων πρώιμων Μινωικών σε σφραγίδες ή Σουμεριακών σε σφραγιδοκυλίνδρους.[2_53]

Εικ. 2_9: Πλοία με πτηνά στην πλώρη και πρύμνη:
αριστερά: Ινδού ποταμού (πρισματική σφραγίδα MD-602)
δεξιά: Τραγάνα ΥΕ IIIc (θραύσμα πυξίδας)

2.4 Οι Μαδιανίτες της ύστερης Εποχής του Χαλκού

Πέραν της Ελλαδικής παρουσίας ή έστω επιρροής στην Τύλο και Άραδο του Περσικού Κόλπου κατά την δεύτερη χιλιετία πρίν από την εποχή μας, το Αιγαιακό στοιχείο δεν φαίνεται να λείπει και από την Ερυθρά Θάλασσα και μάλιστα σε σημείο εμπορικού ενδιαφέροντος. Αναφερόμαστε στον λαό των λεγομένων Μαδιανιτών, των οποίων ίχνη απεκαλύφθησαν από, τουλάχιστον, τον 13ο αιώνα πρίν από την εποχή μας. Από σχετική αναφορά της Βίβλου, *Κριτ.* 8:26, προκύπτει ότι οι Μαδιανίτες βασιλείς είχαν πρόσβαση σε κάποια

τουλάχιστον από τα αγαθά πολυτελείας τα παραγόμενα στην ακτή της Συρο – Παλαιστίνης κατά την ύστερη Εποχή του Χαλκού.[2_54]

Εικ. 2_10: Δύο 'ίκρια' (τοιχογραφία, δωμάτιο 4, νότιος τοίχος)

Άλλωστε η κεραμεική τους εμφανίζει Αιγαιακές αναφορές και έμπνευση, υιοθετούσα θέματα όπως οι τρέχουσες σπείρες, οι ρόμβοι και τα διάσημα.[2_55] Αυτή η κεραμεική εμφανίσθηκε περί τον 130/120 αιώνα πρίν από την εποχή μας στην Qurayya και σε άλλες θέσεις της βορειο-δυτικής Σαουδικής Αραβίας και της νότιας Ιορδανίας έως το σημερινό Tell el-Kheleifeh, στον κόλπο της Aqaba, ήτοι έως την αρχαία Αίλα ή Αίλανα. Σύμφωνα με ανάλυση της J. Magness οι αναλογίες και ομοιότητες με την Μυκηναϊκή κεραμεική εγείρουν την πιθανότητα η κεραμεική των Μαδιανιτών να υπήρξε έργο αποίκων οι οποίοι έφεραν μαζύ τους Αιγαιακά πολιτιστικά χαρακτηριστικά.[2_56] Η Αίλα ή Αίλανα υπήρξε σημαντικό εμπορικό και οικιστικό κέντρο των λεγομένων Μαδιανιτών.[2_57] Οι τελευταίοι ήσαν

πολυπληθής πολιτισμένος, μη νομαδικός λαός, στην δε Βίβλο εμφανίζονται να αντιμάχονται τους Εβραίους. Η πρώτη σύγκρουση φαίνεται ότι έλαβε χώραν στην χερσόνησο του Σινά όπου οι Εβραίοι, κατευθυνόμενοι στην Παλαιστίνη, τους κατέσφαξαν αφήνοντας ζωντανές μόνον τις παρθένους, οι οποίες ανήρχοντο στις τριάντα χιλιάδες, *Αριθμ* 31:7 έως 31:18.

Αξίζει στο σημείο αυτό να προστεθεί ότι στην χώρα των Μαδιανιτών κατέφυγε, ερχόμενος από την Αίγυπτο, ο Μωυσής, όπου χειροτονήθηκε ιερέας της θρησκείας των τελευταίων και μάλιστα νυμφεύθηκε την κόρη του Αρχιερέως.[2_58] Το πραγματικό όνομά τους αναφέρεται ότι ήταν Γελέοντες,[2_59] ήτοι αυτό ενός από τα τέσσερα φύλα των Ιώνων.[2_60] Άλλωστε η Συριακή μετάφραση της Βίβλου σημειώνει στην εμφάνιση του ονόματος της πόλεως στο II Samuel 10:16 ότι επρόκειτο για πόλη των Φιλισταίων.[2_61] Η ονομασία της κεραμεικής ως των 'Μαδιανιτών' αλλά και η 'πρώιμη' χρονολόγησή της συνάντησαν την έντονη κριτική ωρισμένων, όμως χωρίς επαρκή θεμελίωση. Παρ' όλον ότι η κριτική δεν φαίνεται δικαιολογημένη, η κεραμεική πιά επεκράτησε να αποκαλείται 'κεραμεική Qurayya', από την θέση όπου ευρέθη το κεντρικό εργαστήριο παραγωγής της.[2_62]

Η Timna πόλη ευρισκόμενη ολίγα χιλιόμετρα βορειώτερα από τον κόλπο της Άκαμπα και την Eilat (Αίλανα) συνδέεται επίσης με τους Μαδιανίτες, δεδομένου μάλιστα ότι εκεί, όπως και στην ευρύτερη Negev, ευρέθη η χαρακτηριστική κεραμεική τους. Πράγματι εκτιμάται ότι περί τα μέσα της δευτέρας χιλιετίας Μαδιανίτες ειργάζοντο στην περιοχή από κοινού με Αμαληκίτες και άλλες εθνικές ομάδες για την εξόρυξη του χαλκού και άλλων υλών.[2_63] Την άποψη η οποία συνδέει τους Μαδιανίτες με τους Ίωνες και την Αθήνα ενισχύει η πληροφορία σύμφωνα με την οποία ο Ramses III είχε οργανώσει αποστολή στην Atika προκειμένου να προμηθευτεί χαλκό.[2_64] Το όνομα της περιοχής εμφανίζεται συσχετιζόμενο με την Ιωνική παράδοση, χωρίς βεβαίως να αποκλείεται η περίπτωση να πρόκειται για τυχαίο γεγονός.[2_65] Άλλωστε φαίνεται ότι η πολιτιστική παρουσία των Μαδιανιτών στην περιοχή

ήτο τόσον ισχυρή ώστε επηρρέασε την κεραμεική άλλων ομάδων, όπως των πιθανώς συγγενών Εδομιτών.[2_66]

2.5. Αιγαίο

Η ύπαρξη εμπορικών επαφών μεταξύ του Αιγαίου και του πολιτισμού του Ινδού θεωρείται από πολλούς ερευνητές απίθανη, ενώ οι πιο 'συντηρητικοί' εξ αυτών αποκλείουν και αυτήν την ύπαρξη τεχνουργημάτων του ενός των παραπάνω πολιτισμών στο έδαφος του άλλου, δεχόμενοι - κατά παραχώρηση - ότι ενδεχομένως κάτοικοι του Ινδού είχαν παρουσία στην Μεσοποταμία.[2_67] Δεν θα μπορούσε, ίσως, να είναι αλλιώς δεδομένου ότι μερίδα της Ελληνόφωνης αρχαιολογίας θεωρεί την Μινωική Κρήτη και τον πολιτισμό του Ινδού ως τα δύο άκρα – δυτικό και ανατολικό αντιστοίχως – του *πολιτιστικού συνεχούς της Ανατολής* (Μεσοποταμίας),[2_68] υιοθετούσα έτσι το γνωστό δόγμα ex oriente lux! Επιχειρώντας να ερμηνεύσει την εύρεση της γνωστής χάνδρας από τον Ινδό στην Κολώνα Αιγίνης ο Dennys Frenez την θεωρεί αποτέλεσμα έμμεσου εμπορίου μέσω της Μεσοποταμίας και της Ανατολίας ή της Συρίας σημειώνοντας επιπρόσθετα ότι δεν εκτιμά ότι θα μπορούσε να υπάρχει ενδιαφέρον των εμπόρων της Harappa γιά την περιοχή αυτή.[2_69] Ούτε λόγος βέβαια για ενδεχόμενο ενδιαφέρον Αιγαίων εμπόρων για τον Ινδό!

Όμως τα ιδιαίτερα δημοφιλή κοχύλια του είδους Τρίδακνου (Tridacna),[2_70] το οποίο ενδημεί στην Ερυθρά θάλασσα, τον Περσικό κόλπο και τον Ειρηνικό Ωκεανό,[2_71] φαίνεται να αφηγούνται μια διαφορετική ιστορία. Πράγματι τέτοια έχουν ευρεθεί στην Αίγυπτο αλλά και στην νεολιθική Κνωσό, ενώ και άλλα γαστρόποδα με την ίδια προέλευση – αυτά της της οικογένειας Neritidae – έχουν ανασκαφεί από το σπήλαιο - οστεοφυλάκειο του Αγίου Χαραλάμπου σε πλαίσιο ΜΜ IIb,[2_72] ερχόμενα έτσι σε σύγκρουση με υπάρχουσες προκαταλήψεις ωρισμένων.

Χάλκινοι πελέκεις με οπή στειλεώσεως ή κοίλο αυλό (πτυοσκάπανο) ευρεθέντες στο Mohenjo-daro[2_73] έχουν θεωρηθεί ότι ανήκουν στην αυτή κλάση με άλλους από το Hissar, την Βακτρία – Μαργιανή, την Κρήτη της ΠΜ ΙΙ και την Τροία ΙΙ, ενώ εικονίζονται και σε αναθηματική στήλη του Naram-sin.[2_74]

Στον λιμένα Lothal στο Gujarat έχουν ευρεθεί λίθινες άγκυρες εμπορικών πλοίων της ώριμης περιόδου του πολιτισμού του Ινδού, οι οποίες από τον Rao παραβάλλονται προς αντίστοιχες Αιγυπτίων και Φοινίκων, με τις τελευταίες – όμως – να απέχουν χρονικά περί την μία χιλιετία!.[2_75] Η πλήρης εικόνα όμως είναι ότι παρόμοιες άγκυρες έχουν ανευρεθεί στον Κομμό Κρήτης, χρονολογούμενες πιθανόν στην ΥΜ περίοδο, αλλά και στα Μάλλια της ΜΜ περιόδου,[2_76] επομένως η συγκεκριμένη καινοτομία μπορεί να έχει την πηγή της σε οποιαδήποτε από τις σύγχρονες πηγές της: Αίγυπτο ή Αιγαίο, πάντως όχι από τους Φοίνικες ...

Η αιφνίδια εμφάνιση στο Lothal Β του διακοσμητικού θέματος της διπλής έλικας σε χάλκινο δακτυλίδι πιθανώς συσχετίζεται με Μινωική επιρροή,[2_77] ενώ ενδεχόμενη Μινωική συσχέτιση παρέχεται και για λεπτές αιχμές τόξου οι οποίες διαθέτουν μεν οπίσθια αιχμή αλλά όχι ουρά, διαφοροποιούμενες έτσι από αντίστοιχες της Σουμερίας και του Ελάμ.[2_78]

Ένα πρόσθετο στοιχείο το οποίο να φαίνεται να υποστηρίζει την ύπαρξη εμπορικών σχέσεων μεταξύ Ινδού και Αιγαίου αποτελεί ο εντοπισμός σε σφραγίδα του Ινδού της παραστάσεως δύο πλινθωμάτων χαλκού του τυπικού Αιγαιακού τύπου του εκτεταμένου δέρατος βοοειδούς. Πρόκειται για ήδη σχολιασθείσα ανωτέρω πρισματική σφραγίδα MD-602, η οποία – όπως έχει ήδη αναφερθεί - μας παρέχει και πρόσθετα στοιχεία Αιγαιακής συσχετίσεως![2_79] Η παράσταση αυτών των Αιγαιακών ταλάντων στην σφραγίδα σημαίνει την γνώση της από μέρους των εμπόρων του Ινδού και, πιθανώς, την διεξαγωγή εμπορίου μετάλλων με χρήση της.

Η μεταφορά των μετάλλων για εμπορικούς σκοπούς γινόταν υπό την μορφή χελώνων σχήματος ταλάντου, ορθογωνίου ή κουλουριού. Στο εμπόριο διά τού Περσικού Κόλπου, όπως δεικνύουν τα ευρήματα, τα μέταλλα μεταφερόνταν κυρίως υπό την μορφή χελώνων σχήματος κουλουριού (επιπεδόκυρτου).[2_80] Αξίζει να σημειωθεί ότι τα μεταλλεία Λαυρίου, ενεργά από την τέταρτη χιλιετία,[2_81] υιοθετούσαν αποκλειστικά την κολουροειδή ή ορθογώνια μορφή πλινθώματος μετάλλου, υπό αυτές δε τις μορφές μάς είναι

γνωστά από τρία Λαυρεωτικά πλινθώματα χαλκού από τα ναυάγια της Αντιφέλλου και Άκρας Χελιδονίας, καθώς και από τον Μόχλο της ΥΜ Ib.[2_82] Η ομοιότητα αυτή στην μορφή των πλινθωμάτων χαλκού, αν δεν συνδέεται με την άμεση εμπορική επαφή με το Αιγαίο, πάντως σηματοδοτεί την ύπαρξη κάποιου είδους επαφών μέσω των οποίων οι παραπάνω μορφές έγιναν γνωστές και υιοθετήθηκαν στα απομακρυσμένες αυτές θέσεις. Άλλωστε στο Lothal έχουν ευρεθεί επτά λίθινες άγκυρες, εκ των οποίων οι τέσσερεις είναι σύνθετες σφαιροειδείς και διαθέτουν μια μεγάλη και δύο μικρές οπές. Ανάλογες άγκυρες έχουν ανασκαφεί στον Κομμό της Μινωϊκής Κρήτης, την Κύπρο και την Ευαγορίτιδα (Ugarit).[2_83]

Στην περιοχή DK του Mohenjo-daro ανευρέθησαν ορειχάλκινες αιχμές βέλους οι οποίες αναγωρίσθηκαν ως πανομοιότυπες αυτών της Μινωικής και Μυκηναϊκής περιόδου,[2_84] με τις τελευταίες όμως να είναι νεώτερες. Πιό συγκεκριμένα οι οπές στερεώσεως των αιχμών είναι παρόμοιας τεχνικής με αυτές των αιχμών οι οποίες ευρέθησαν στον τάφο του κυνηγού (θέση Ζαφέρ Παπούρα, ΥΜ III περιόδου), όσον και με ανάλογες από τον τάφο 515 των Μυκηνών (ΥΕ II περιόδου), αλλά και στην Πρόσυμνα και την Ασίνη.[2_85] Σημειώνεται, τέλος, ότι από τον πολιτισμό της κοιλάδας του Ινδού ελλείπουν τα παραδείγματα λίθινων αιχμών, τα οποία παραδοσιακά προηγούνται των μεταλλικών, αυτό δε αποτελεί περαιτέρω απόδειξη της εισαγωγής τους από την Δύση.[2_86] Αξίζει να προστεθεί στο σημείο αυτό ότι στο Mohenjo-daro ανευρέθηκαν επίσης αιχμές διαθέτουσες δύο οπές, του τυπικού κυκλαδικού τύπου![2_87] Στην ίδια θέση ευρέθη επίσης πληθώρα σφαιριδίων σφενδόνης, όπλο το οποίο θεωρείται δημοφιλές στην ηπειρωτική Ελλάδα, όπως δε σημειώνει ο Mackay η ύπαρξή του δεν πιστοποιείται στην Μινωική Κρήτη.[2_88] Δείγματα ορειχάλκινων διάτρητων λεπίδων από το Mohenjo-daro έχουν επίσης αναγνωρισθεί ως παρόμοια αντιστοίχων Κυπριακών και Κυκλαδικών.[2_89]

Τέλος από τον Preziosi έχι υποστηριχθεί η ύπαρξη ομοιοτήτων μεταξύ του μετρολογικού συστήματος της Μινωικής Κρήτης και του Ινδού, όσον αφορά τόσον στο υιοθετούμενο πρότυπο μήκους όσον και στο αντίστοιχο του βάρους. Η άποψή του, αναφορικά με το πρώτο σκέλος της, εδράζεται στην ανεύρεση μετρητικών ράβδων στο Mohenjo-daro και την Harrapa οι οποίες

επιβεβαιώνουν την κατά προσέγγιση ισότητα του ποδός και της πήχεως στα δύο κέντρα,[2-90] ενώ κατά τα βάρη παρατηρήθηκε ομοιότητα με το σύστημα το οποίο ακολουθείτο στην Μάλθη (Ομηρικό Δώριον) της ηπειρωτικής Ελλάδος κατά την δεύτερη χιλιετία (ΜΕ έως ΥΕ ΙΙ),[2-91] γεγονός το οποίο δημιουργεί πολλά ερωτηματικά! Πάντως υπογραμμίζεται εδώ η άποψη του Rahmstorf ότι η τυχόν ταυτότητα ή μετρολογική ομοιότητα μεταξύ απομακρυσμένων πολιτιστικών σχημάτων δεν θα πρέπει από μόνη της να εκλαμβάνεται ως τεκμήριο υπάρξεως επαφών μεταξύ τους.[2-92]

2.6. Η περίπτωση της μετάξης

Η εξημέρωση του μεταξοσκώληκα καθώς και η τεχνική της αποκομμιώσεως της μετάξης θεωρείται ότι έλαβαν χώραν για πρώτη φορά στην Κίνα κατά το δεύτερο ήμισυ της τρίτης χιλιετίας π.Χ.,[2-93] ορθώς δε η μεγάλη αυτή χώρα διεκδικεί για τον εαυτό της την πατρότητα του σχετικού πολιτιστικού επιτεύγματος. Όμως σε διάφορα μέρη του κόσμου έχουν αναφερθεί δείγματα μετάξης, τα οποία, μάλιστα, χρονολογούνται πρίν το άνοιγμα της Οδού του Μεταξιού κατά την περίοδο της δυναστείας των Han.

Ιδιαίτερης σημασίας κρίνεται, εν προκειμένω, η ανεύρεση σε Κελτικό τάφο της περιόδου Halstatt του έκτου αι. π.Χ. σορού ευγενούς περυτιλιγμένης με υφάσματα από πιθανώς Κινεζική μέταξα.[2-94] Το γεγονός ότι στον θάλαμο υπήρχε και λέβης Ελληνικής εισαγωγής συνιστά στοιχείο που πιθανότατα υποδεικνύει τους Έλληνες ως μεταφορείς του εξωτικού αυτού υλικού.[2-95] Την άποψη ότι και άλλα δείγματα μετάξης είχαν εισαχθεί στην Ευρώπη της πρώτης χιλιετίας π.Χ. μέσω εμπορικής οδού με αφετηρία την Μεσόγειο (και μάλιστα την Ελλάδα) υποστηρίζει και η ανασκαφή στους ίδιους χώρους πρόσθετων αντικειμένων κύρους, εισαχθέντων από την Ελλάδα.

Άλλωστε η εύρεση μετάξης στο κοιμητήριο του Κεραμεικού, σε ταφές του πέμπτου αιώνος π.Χ.,[2-96] επιβεβαιώνει την υπόθεση ότι οι Έλληνες αυτήν την περίοδο εγνώριζαν το κινεζικό (;) μετάξι.[2-97] Πρόκειται για τον τάφο HTR 53, εκτιμάται δε ότι το μετάξι που ευρέθη εκεί είχε επανυφανθεί στην Ελλάδα,

ίσως σε εξειδικευμένο εργαστήριο της Αμοργού.[2_98] Άλλωστε γλυπτά του Παρθενώνα όπως αυτά των Μοιρών, οι Καρυάτιδες του Ερεχθείου, η Αθηνά Νίκη κ.ά. φαίνεται ότι περιλαμβάνουν την πλαστική αναπαράσταση μεταξένιων υφασμάτων![2_99] Στην Κώ υπήρχε εγχώρια βιοτεχνία παραγωγής μετάξης από άγριο μεταξοσκώληκα, ήδη πρίν από την εποχή του Αριστοτέλους,[2_100] όπως και στην Αμοργό και Κύπρο.

Σύμφωνα μάλιστα με πρόσφατη μελέτη της Παναγιωτακοπούλου κ.ά. ο άγριος μεταξοσκώληκας ήταν γνωστός στο Αιγαίο της δεύτερης χιλιετίας πρίν από την εποχή μας. Επιπρόσθετα υποστηρίζεται ότι υπάρχουν απεικονίσεις υφασμάτων από μετάξι σε Θηραϊκές τοιχογραφίες, ενώ εκφράζεται η υπόθεση ότι τα συγκεκριμένα υφάσματα αναφέρονται στα κείμενα της Γραμμικής Α' και Β'.[2_101] Ανασκαφές στον Πύργο – Μαυροράχη Κύπρου της Πρώϊμης Εποχής του Χαλκού απεκάλυψαν επίσης την ύπαρξη ινών μετάξης από άγριο μεταξοσκώληκα.[2_102] Πράγματι οι έρευνες στην Κυπριακή θέση έχουν φέρει στο φώς ίνες από μαλλί, βαμβάκι και ιβύσκο, ενώ στο εργαστήριο βρέθηκε αρχαιότατο δείγμα μεταξιού (Πρώιμης Εποχής του Χαλκού). Μάλιστα τα εκεί ευρεθέντα υπολείμματα οστρακοειδών καθώς και έτοιμου χρώματος απέδειξαν την γνώση και χρήση της πορφύρας πολύ πρίν τους Μινωίτες και, βεβαίως, τους Φοίνικες. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει εν προκειμένω η άποψη του Χριστόπουλου, σύμφωνα με την οποία οι Έλληνες της Άπω Ανατολής εξέτρεφαν μεταξοσκώληκες κατά τον πρώτο αιώνα μ.Χ.[2_103] Έχει, τέλος, υποστηριχθεί η δυνατότητα εξαγωγής μετάξης από δίθυρα μαλάκια του είδους Pinna nobilis και η πιθανή ύπαρξη της ανάλογης οικονομικής δραστηριότητας στο Αιγαίο της Εποχής του Χαλκού.[2_104]

Σε επιστημονική εργασία των Good, Kenoyer and Meadow ανακοινώθηκε η ανεύρεση ινών μετάξης από άγριο μεταξοσκώληκα μεταξύ τεκμηρίων από την Harappa και το Chanhu-daro του πολιτισμού του Ινδού![2_105] Τα ευρήματα από την Harappa, προερχόμενα από τις ανασκαφές του 1999, μελετήθηκαν εκ νέου και το 2009 (;), ήτοι μετά από μία δεκαετία από την ανεύρεσή τους, οπότε διαπιστώθηκε ύπαρξη ινών μετάξης! Είναι μάλιστα αξιοσημείωτο ότι το τεκμήριο αναφέρεται ότι περιείχετο στο κοίλο μέρος θραύσματος χάλκινου βραχιολιού. Σύμφωνα με τους αρχαιολόγους και

ανθρωπολόγους ερευνητές το μετάξι δεν είχε αποκομμιωθεί, αλλά περιείχε ζεύγος ινών επικαλυμμένο με σερισίνη (γλυκοπρωτεΐνη παραγόμενη από τον σκώληκα), οι οποίες από την μικρομορφολογική μελέτη προέκυψε ότι προήρχοοντο από άγρια είδη μεταξοσκώληκα και όχι από τον Bombyx mori. Το αντίστοιχο εύρημα από το Chanhu-daro προέρχεται από τις ανασκαφές του 1935-6, δηλαδή η όποια διερεύνηση και διαπίστωση υπάρξεως ινών μετάξης έλαβε χώραν εδώ μετά από σχεδόν έναν αιώνα από την ανασκαφή, κατόπιν επανεξετάσεως των τεκμηρίων που φυλάσσονται σήμερα στο Μουσείο MFA της Βοστώνης. Στην τελευταία περίπτωση μερικές 'μικροχάνδρες' ευρέθησαν να περιέχουν (πώς ;) υπολείμματα νήματος.[2_106] Σημειώνεται επίσης ότι η πιστοποίηση του δείγματος ως μετάξης έγινε επί τη βάσει της μικροσκοπικής μορφολογίας και όχι με την ακριβέστερη χημική ή μοριακή μέθοδο.

ΤΡΙΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

3. Προέλευση του πολιτισμού του Ινδού

Πολλοί επιστήμονες εκτιμούν ότι ο πολιτισμός της κοιλάδας του Ινδού, όσον και ο κυρίαρχος πληθυσμός των μεγάλων αστικών κέντρων, ήταν ξένος. Το 1968 ο Mortimer Wheeler υπεστήριξε ότι ο πολιτισμός αυτός είχε μικρή σχέση με τους ντόπιους της προηγούμενης περιόδου, οι δε ιδέες του προήλθαν από έξω, πιθανόν την Μεσοποταμία, ενώ και ο Parpola έχει συνδέσει την δημιουργία του με μετανάστευση από την Εγγύς Ανατολή.[3-1] Μέχρι την δεκαετία του '80 εθεωρείτο ότι ο πολιτισμός της κοιλάδας του Ινδού ποταμού ξεπήδησε ξαφνικά, χωρίς αναγνωρίσιμους προγόνους στην περιοχή.[3-2] Κινούμενοι στο ίδιο κλίμα οι μελετητές είχαν αρχικώς καταλήξει ότι περί το 1600 π.Χ. παρατηρήθηκε μια 'αιφνίδια κατάρρευση' του πολιτισμού. Πράγματι ως αποτέλεσμα αυτής της πτώσεως διαπιστώθηκε εξαφάνιση της 'γραφής' για περισσότερο από μία χιλιετία, ενώ εξέλειπε ο κεντρικός αστικός σχεδιασμός αλλά και πλευρές της θρησκείας της Harappa, η δε χρήση του ψημένου τούβλου ως οικοδομικού υλικού εγκαταλείφθηκε για να επανέλθη πολλούς αιώνες αργότερα.[3-3] Υπέρ της απόψεως για την προέλευση του πολιτισμού του Ινδού από εξωτερική πηγή συνηγορεί ο κεντρικός πολεοδομικός σχεδιασμός των πόλεων και η πολιτιστική ομοιομορφία εκφραζόμενη μέσω της κοινής συμβολογραφίας, διακοσμητικών θεμάτων, αλλά και μέτρων και σταθμών.[3-4] Άλλωστε τα αρχαιολογικά ευρήματα μαρτυρούν ότι κάθε νεώτερο στρώμα εμφανίζεται πολιτιστικά, καλλιτεχνικά και από κάθε άποψη υποδεέστερο του παλαιωτέρου.

Τα τελευταία χρόνια εμφανίσθηκαν θεωρίες γιά την, περισσότερο ή ολιγώτερο, εντόπια καταγωγή του πολιτισμού του Ινδού. Έτσι άλλοι θεωρούν ότι οι ιδρυτές του πολιτισμού προήλθαν από το Βελουχιστάν, αν και δεν είναι σαφές γιατί έλαβε χώρα αυτή η 'αιφνίδια' αλλαγή ώστε 'από τα πρώιμα χωριά να δημιουργηθούν αιφνίδια μεγάλα αστικά κέντρα με έντονη εξειδίκευση, επίσημη γραφή και ανεπτυγμένη εικονογραφία'.[3–5] Άλλοι δε φθάνουν να θεωρούν τον Ινδό πολιτισμό αποτέλεσμα τοπικής εξελίξεως αναγνωρίζοντας την λεγόμενη 'πρώιμη' φάση, την περίοδο από το 3300, αλλά και 'ύστερη' φάση, από την κατάρρευση ως το 1300 π.Χ. περίπου!.[3–6] Σε αυτά τα πλαίσια Ινδοί μελετητές, συνεπικουρούμενοι από μερίδα της αγγλόφωνης αρχαιολογίας, φθάνουν να ανακαλύπτουν το εξημερωμένο άλογο εκεί όπου δεν εμφανίζεται παρά μόνον στους καιρούς της Rigveda, με σκοπό να καταργήσουν την εισβολή των Αρίων, θεωρώντας την ως ιμπεριαλιστική επινόηση.[3–7] Η αλήθεια όμως είναι ότι περί το 2500 π.Χ. περίπου το εσωτερικό της Ινδίας κατοικείτο 'από φυλές ευρισκόμενες σε χαμηλά επίπεδα αναπτύξεως',[3–8] για να ξαναγνωρίσει δε η περιοχή ανάλογης υψηλής στάθμης πολιτισμό όπως επί Μενάνδρου και Asoka θα έπρεπε να παρέλθει περισσότερο από μία χιλιετία και να μεσολαβήσει η γονιμοποίηση από τον Ελληνική σκέψη και παρουσία.

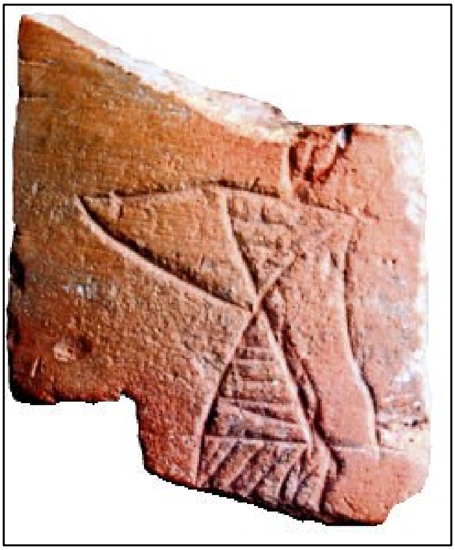
Σχετικές με το ερώτημα της καταγωγής του πολιτισμού της κοιλάδας του Ινδού είναι οι έρευνες σε σκελετικά υπολείμματα του Mohenjo-daro. Σύμφωνα με αυτές μαρτυρούνται τέσσερεις φυλετικοί τύποι ήτοι ο Μεσογειακός ο οποίος και πλειοψηφεί, ο Αυστραλοειδής, ο Μογγολικός κλάδος της Αλπινικής και ο Αλπινικός.[3–9] Ως εκ τούτου τουλάχιστον το Mohenjo-daro αποδεικνύεται ως μια κοσμοπολίτικη πολυεθνική πόλη, λόγω του εμπορικού χαρακτήρα της, κυριαρχούμενη από δολιχοκέφαλους Μεσογειακούς.[3–10] Άλλες έρευνες στα νεκροταφεία της Harappa και της Farmana φαίνεται να καταδεικνύουν την ύπαρξη μεγάλης κλίμακας μεταναστεύσεων οι οποίες έπαιξαν τον ρόλο τους στην διαμόρφωση του πολιτισμού αυτού.[3–11]

ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

4. Καλλιτεχνική έκφραση - επιδράσεις

4.1 Γλυπτική

Ανάμεσα στα ελάχιστα διασωθέντα δείγματα γλυπτικής σε πέτρα ξεχωρίζουν δύο αγαλματίδια τα οποία ανεσκάφησαν στήν Harappa. Το πρώτο είναι κατασκευασμένο από ερυθρά πέτρα και παρουσιάζει τον κορμό ενός γυμνού άνδρα με θαυμάσια ανατομική πιστότητα, το δε δεύτερο από σχιστόλιθο εμφανίζει μια χορεύτρια όλο κίνηση και ορμή. Σύμφωνα με την σχετική κάπως υπερβολική παρατήρηση τού Marshall πρόκειται για έργα "για τα οποία ο Έλληνας γλύπτης του 4ου αιώνος θα ήταν υπερήφανος".[4_1] Σημειώνεται πάντως ότι ο ίδιος έχει σε άλλο σημείο εκφράσει σκεπτικισμό όσον αφορά στον χαρακτηρισμό τους ως έργων του πολιτισμού του Ινδού, όπως άλλωστε και ο Wheeler.[4_2] Κατά την άποψή μας τα έργα θα μπορούσαν από καλλιτεχνική άποψη να θεωρηθούν ως ανήκοντα στην Ελληνιστική περίοδο, κατασκευασθέντα τοπικά, όμως αυτή είναι σήμερα μία απλή υπόθεση, η οποία θα μπορούσε να επιβεβαιωθεί ή απορριφθεί από πρόσθετα αρχαιολογικά στοιχεία. Αναμφισβήτητου κάλλους είναι πάντως το χυτό αγαλματίδιο της χορεύουσας κόρης του Mohenjo-daro, Εικ. 4_4, το οποίο έχει χυτευθεί με την μέθοδο του 'χαμένου κεριού',[4_3] ενώ παρόμοια μορφή έχει ευρεθεί εγχάρακτη σε θραύσμα ερυθράς κεραμεικής από την Bhirrana, με την τελευταία αυτή παράσταση να παραπέμπει σχηματικά στο οικείο θέμα της κλεψύδρας ή αντικρυστών τριγώνων ή οκτώσχημο!

Εικ. 4_1: Θραύσμα ερυθράς κεραμεικής με εγχάρακτη 'χορεύουσα κόρη'

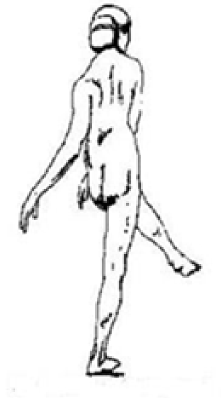
Εικ. 4_2: "Ελληνίζων" κορμός άρρενος της Harappa

4.2 Ο ταύρος στον Ινδό

Η ύπαρξη καλλιτεχνικών θεμάτων με τον ταύρο, ιδιαίτερα δημοφιλών στην μικρογλυπτική του Ινδού, καθώς και με τον διπλό σταυρό δείχνουν, σύμφωνα με μελετητές, την ύπαρξη συγγένειας μεταξύ του Ινδικού και του Μινωικού πολιτισμού.[4–4] Άλλωστε ο τρόπος παραστάσεως του ταύρου σε ειδώλια φαίνεται να ανακαλεί το ύφος και την τεχνική της Σουμερίας και Κρήτης.[4–5]

Σε σφραγίδες του πολιτισμού του Ινδού έχουν ευρεθεί απεικονίσεις οι οποίες αποδεικνύουν την ύπαρξη λατρευτικής πρακτικής σχετιζόμενης με τον ταύρο, όπως στην Μινωική Κρήτη, δεν λείπουν μάλιστα σκηνές οι οποίες φαίνεται να παριστούν θυσία βουβαλιού, παραπέμποντας έτσι στην παρόμοια εικονογραφία στην γνωστή σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδας όπου περιγράφεται θυσία ταύρου![4–6] Σύμφωνα με τον Fabri η αντιστοιχία είναι τόσον απόλυτη και υπάρχει τέτοια ταύτιση σε σημαντικές λεπτομέρειες ώστε να αποκλείεται η ξεχωριστή επινόηση.[4–7]

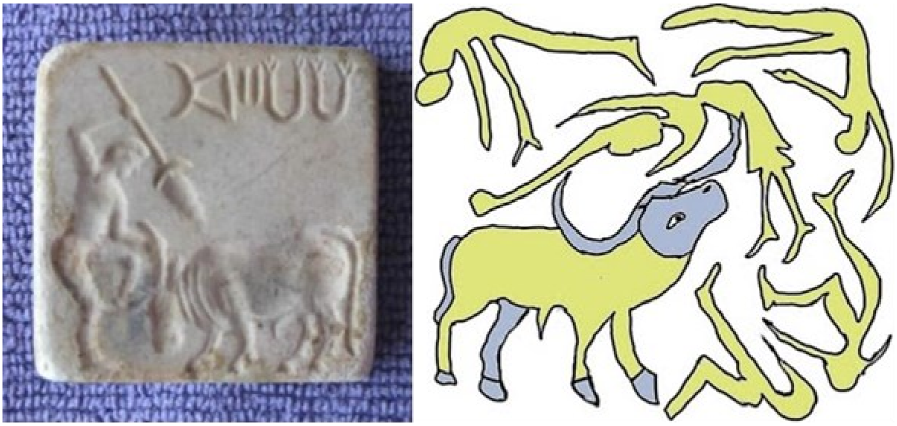
Η ύπαρξη κοινών χαρακτηριστικών όπως το φίδι, το ιερό δένδρο, το περιστέρι, το ιερό τέμενος, η στήλη[4–8] και το ιερό πτηνό καθιστούν την ομοιότητα μεταξύ των δύο πολιτισμών εκπληκτική, παρόλον ότι ο αναπηδών ταύρος και η ταυρομαχία αποτελούν θέματα δημοφιλή και σε άλλα μέρη του κόσμου.[4–9] Σημειώνεται ότι παραστάσεις του αναπηδούντος ταύρου εμφανίζονται στην Κρήτη ήδη από την προανακτορική περίοδο, καθιστώντας έτσι αναμφισβήτητη την χρονική προπορεία της επί του συγκεκριμένου εν σχέσει με τον Ινδό, αλλά και την Βακτρία κ.α.[4–10] Η αντικατάσταση του ταύρου των Μινωικών παραστάσεων με το βουβάλι σε σφραγίδες του πολιτισμού του Ινδού δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ως στοιχείο διαφοροποιήσεως, δεδομένου ότι και στην Μικρασιατική Μίλητο, Μινωική αποικία της Μιλήτου της Ανατολικής Κρήτης, ο ταύρος είχε δώσει την θέση του στο ολιγώτερο επικίνδυνο βόδι.[4–11]

Εικ. 4_3: Σκαρίφημα χορεύουσας μορφής δεικνύον την στάση

Εικ. 4_4: Χορεύουσα κόρη του Mohenjo-daro (ορείχαλκος)

Εικ. 4_5: Σφραγίδες με παραστάσεις ταύρων (αριστερά Μ 312, δεξιά DK 8321)

Το θέμα της ταυρομαχίας στην εικονογραφία του Ινδού έχει μελετήσει και η Duff, η οποία έχει σχολιάσει παραγωγικά διάφορες απεικονίσεις της. [4_12] Η ίδια εκφράζει την επιφυλαξή της αναφορικά με την άποψη του Fabri ο οποίος αναγνωρίζει στην Μινωική Κρήτη την πατρότητα της συλλήψεως. Αυτήν της την διαφωνία βασίζει στην άποψη ότι τα Κνωσιακά παραδείγματα τέτοιων παραστάσεων χρονολογούνται στην ύστερη Μινωική περίοδο, γεγονός το οποίο κατά την ίδια σημαίνει ότι *αυτά είναι τουλάχιστον 500 έως 1000 χρόνια αργότερα από τις σφραγίδες του Ινδού*.[4_13] Όμως η χρονολόγηση της φημισμένης τοιχογραφίας της Κνωσού ευρίσκεται ήδη υπό αναθεώρηση, οι δε πρώτες ενδείξεις υποδεικνύουν μετατόπιση προς τα πίσω κατά περισσότερο του ενός αιώνος, ήτοι περί το 1600, περί τα τέλη της περιόδου Harappa. Άλλωστε το θέμα των ταυροκαθαψίων εμφανίζεται στην Κρήτη από πολύ παλαιότερα, συγκεκριμένα σε ρυτά από θολωτούς τάφους στην Κουμάσα και το Πορτί της ΠΜ ΙΙ περιόδου, απαντάται δε σε 'ελάσσονα' μέσα (ήτοι δακτυλίδια, σφραγίδες κ.ά.) σε διάφορες περιόδους. Αξίζει, άλλωστε, να σημειωθεί ότι κατά την εμπειρογνώμονα των Μινωικών τοιχογραφιών Shaw ορισμένες επιτοίχιες απεικονίσεις με ταύρους στο ανάκτορο της Κνωσού ανάγονται πιθανώς στην ΜΜ ΙΙΙ περίοδο, η οποία σήμερα εκτιμάται ότι διήρκεσε περίπου έως το 1700 π.Χ. [4_14]

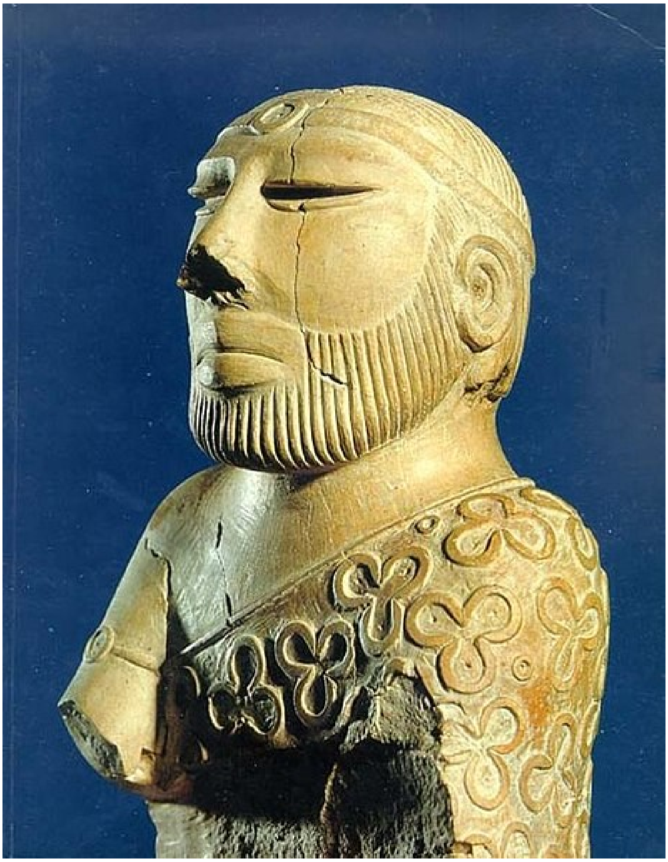

Εικ. 4_6: Περιδέραιο με χάνδρες, μία των οποίων διαθέτει διακόσμηση τριφυλλιού

4.3 Διαμερισματοποιημένες χάνδρες

Στην Harappa ευρέθη διαμερισματοποιημένη χάνδρα[4_15] από φαγεντιανή όμοιου σχήματος αλλά και της αυτής συνθέσεως με άλλη από το Ιερό Θησαυροφυλάκειο της Κνωσού, χρονολογούμενη από την ΜΜ περίοδο,[4_16] ενώ ομοιότητες έχουν διαπιστωθεί και με Μινωικές χάνδρες της ΠΜ ΙΙ περιόδου.[4_17] Χάνδρες αυτού του τύπου, ήτοι διαμερισματοποιημένες, απαντούν επίσης στην Αίγυπτο και Κνωσό της περιόδου 1600-1200 π.Χ.[4_18] παρέχουν επομένως άλλο ένα τεκμήριο επαφών με την Ανατολική Μεσόγειο, ενώ ανάλογα ευρήματα έχουν ανασκαφεί επίσης στο Alalakh V, την Έγκωμη, την Anau III κ.α. παρέχοντας ενδείξεις για την ύπαρξη ευρέως εμπορικού δικτύου.[4_19] Ένα από τα συνήθη θέματα τα οποία χρησιμοποιούνται στις χάνδρες είναι το σχήμα του τριφυλλιού,[4_20] συνδεόμενο ενδεχομένως με την ιδέα της τριαδικότητος, αυτό δε το θέμα απαντάται σε ευρύτατη περιοχή: την Βαβυλωνία, Σουμερία, Αύγυπτο, Κρήτη και Μυκήνες.[4_21] Σύμφωνα με τον Mackay η Μινωική Κρήτη φαίνεται να απέδιδε ιδιαίτερη σημασία στο σχήμα αυτό ήδη από την ΠΜ ΙΙ περίοδο, όπως καταδεικνύουν σχετικά χρυσά

ευρήματα από τάφους στον Μόχλο.[4_22] Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι το τρίφυλλο συνδέεται τώρα με την Τριάδα και είναι πολύ πιθανό παρόμοια συσχέτιση να υπήρχε και παλαιά. Συγγενές προς το θέμα του τριφυλλιού είναι το τετράφυλλο το οποίο αναγνωρίζεται στο ένδυμα του *Βασιλέα – Ιερέα* ενώ συνιστά επίσης σύνηθες διακοσμητικό στοιχείο σε Μινωικά και Μυκηναϊκά ρυτά.[4_23]

Εικ. 4_7: Ο διάσημος Ιερέας – Βασιλεύς του Mohenjo-daro

Ο τύπος χάνδρας ο οποίος φέρει αυλακώσεις στην επιφάνεια αποτελεί χαρακτηριστικό τεκμήριο του Πολιτισμού του Ινδού το οποίο όμως είναι κοινό και στο Αιγαίο και στην Ανατολική Μεσόγειο ευρύτερα, όπως έχει υπογραμμίσει ο Dayton.[4_24] Στον Ελλαδικό χώρο σχετικά ευρήματα

προέρχονται από την Τροία, τον τάφο της Κλυταιμνήστρας, την Θίσβη, τον τάφο 66 της Ζαφέρ Παπούρα (Κνωσός) και άλλες Μυκηναϊκές θέσεις .[4–25]

Οι αμφικωνικές χάνδρες γνωστές από διάφορες θέσεις της αρχαιότητας εμφανίζονται και στην Harappa, μάλιστα δε σε μέγεθος και σχήμα τα οποία κατά τον Vats δείχνουν να παραπέμπουν στο Αιγαίο! [4–26]

4.4 Διακοσμητικά ελάσματα

Η χρήση ελασμάτων χρυσού (ή αργύρου) διακοσμημένων με παραστάσεις απαντάται από παλαιά σε διάφορα μέρη του κόσμου ως διακοσμητικών κεφαλής, συνήθως μάλιστα σε τελετουργικό πλαίσιο. Από τα οικιστικά κέντρα του Ινδού προέρχεται χρυσό ελασμάτινο διάδημα[4–27] το οποίο παραβάλλεται προς αντίστοιχα από τον Μόχλο της ΠΜ ΙΙ-ΙΙΙ,[4–28] το σπήλαιο – οστεοφυλάκειο του Αγίου Χαραλάμπου,[4–29] την Σύρο της ΠΚ ΙΙ,[4–30] την Τροία,[4–31] το πρωτοδυναστικό κοιμητήριο του Naga ed-Der[4–32] κ.α. Ομοιότητα επίσης έχει διαπιστωθεί μεταξύ αλυσσίδας που ευρέθη στο Mohenjo-daro και ήταν πλεγμένη με την τεχνική βρόχου εν βρόχω[4–33] με άλλην περίπου σύγχρονη από τον Μόχλο της ΠΜ ΙΙ[4–34] και την Αίγυπτο της VI δυναστείας![4–35] Σημειώνεται ότι υπάρχουν τεκμήρια τα οποία φαίνεται να επιβεβαιώνουν ότι ο Άγιος Χαράλαμπος υπήρξε εισαγωγέας χρυσού από την Νουβία ήδη από την ΠΜ ΙΙ, ενώ πιο εντυπωσιακό κρίνεται το γεγονός της κυκλοφορίας / διαχύσεως διακοσμητικών ιδεών αλλά και μεταλλουργικής τεχνογνωσίας σε μια ευρεία περιοχή η οποία περιλαμβάνει πολύ απομακρυσμένες θέσεις *από την Μεσόγειο ως τον Ινδό*![4–36] Ως σχετικό ενδεικτικό παράδειγμα αναφέρουμε εδώ την δημοφιλία της διακοσμήσεως της κεφαλής με άνθη, η οποία διαπιστώνεται στον πολιτισμό του Ινδού, την Μινωική Κρήτη και σε πλείστες άλλες περιοχές![4–37]

Αναλογίες παρατηρούνται επίσης μεταξύ ψηφιδωτών από όστρακα, ευρεθέντων στο Mohenjo-daro και Μινωικών κοσμημάτων ('μεταλλείων') της ΜΜ Ι περιόδου.[4–38] Στο Mohenjo-daro έχουν ευρεθεί επίσης εξαρτήματα παιχνιδιών κοινών με αυτά που ανακαλύφθηκαν από τον Leonard Woolley στην Ur (2600 π.Χ.), στο ιερό Barbar Temple III (νήσος Μπαχρέιν, 2050 π.Χ.),

την Κρήτη, την Αίγυπτο και σε αρκετές άλλες θέσεις, ενώ ομοιότητες αναγνωρίζονται και με επιτραπέζιο παιχνίδι από την Έγκωμη Κύπρου.[4_39, 4_40]

Εικ. 4_8: Συλλογή διακοσμητικών αντικειμένων από χρυσό και αχάτη (Mohenjo-daro και Harappa)

4.5 Ο εξάκτινος τροχός

Ομοιότητα παρατηρείται επίσης μεταξύ του πολιτισμού του Ινδού και του Μυκηναϊκού ως προς την χρήση του συμβόλου του εξάκτινου τροχού. Αν και η χρήση του συμβόλου του ήλιου, γενικώτερα, αλλά και της σελήνης είναι διάχυτη στην Μέση Ανατολή και στην Μινωική Κρήτη, στην περίπτωση των σφραγίδων του Ινδού υιοθετείται η ιδιαίτερη απεικόνιση τού ήλιου ως εξάκτινου τροχού, ο οποίος υπό την συγκεκριμένη μορφή απαντάται μόνον στον Ελλαδικό χώρο κατά την Μυκηναϊκή περίοδο, Εικ. 4_10. Ο εξάκτινος τροχός (σύμβολο M 391 στον κατάλογο του Mahadevan) απαντάται σε πληθώρα σφραγίδων του Ινδού: Parpola H-088 A/a, H176 A, H-088 a, H-010 a. Η παρουσία του ίδιου συμβόλου στο χρυσό δακτυλίδι της Τίρυνθος σηματοδοτεί ότι η καθιστή γυναίκα είναι Ηλιακή Θεότης.[4_41]

Εικ. 4_9: Άνω: Χρυσά κωνικά διακοσμητικά από την Harappa, Κάτω: Διακοσμητικά 'κομβία' από την Πολιόχνη της ΠΕΧ

Η παράσταση του ηλίου ως εξάκτινου τροχού υπενθυμίζει την αρχαιοελληνική μυθολογική προσέγγιση σύμφωνα με την οποία ο ήλιος, αλλά και η σελήνη, διασχίζουν τον ουρανό πάντω στα άρματά τους.[4_42] Άλλωστε σε ελεφαντοστέϊνη πυξίδα από την Έγκωμη της Κύπρου παρουσιάζεται έφιππος πολεμιστής επιβαίνων άρματος με εξάκτινους τροχούς.[4_43] Σύμφωνα με όλες τις προσεγγίσεις το σύμβολο Μ 391 στην εικονογραφία του Ινδού συμβολίζει την

ισχύ είτε τον ήλιο ή την αυθεντία, ανάλογη δε είναι η σημασία του στην εικονογραφία της Ανατολικής Μεσογείου.[4_44, 4_45]

Εικ. 4_10: Σφραγίδα H 088 (αριστερά), Δακτυλίδι Τίρυνθος (δεξιά)

4.6 Θηριομορφικά αγγεία

Ιδιαίτερης σημασίας κρίνεται η ανεύρεση θηριομορφικών δοχείων τα οποία παριστάνουν πρόβατο, ανάλογα των οποίων έχουν ανασκαφεί μόνον στα νησιά του Αιγαίου και στην Ur, το τελευταίο του εβδόμου αι. π.Χ. Αξίζει εν προκειμένω να υπογραμμισθεί η άποψη του Evans ότι τα δοχεία αυτά εχρησιμοποιούντο ως μελανοδοχεία, υπόθεση την οποία δεν απορρίπτει ο Mackay για το συγκεκριμένο εύρημα του Mohenjo-daro.[4_46] Κεραμεικά καθιστά ειδώλια ευρεθέντα στο Mohenjo-daro θεωρούνται παρόμοια με Νεολιθικά από την Βόρεια Ελλάδα και την Κρήτη, έχουν ανασκαφεί δε κυρίως στα ανώτερα και, επομένως, νεώτερα στρώματα.[4_47] Τα αντίστοιχά τους στην Κρήτη παρουσιάζονται συχνά σε στάση οκλαδόν, σε κάποιες περιπτώσεις απεικονίζουν παιδιά ασχολούμενα με επιτραπέζια παιχνίδια, χρονολογούνται δε ήδη από την πρώιμη Μινωική περίοδο.

4.7 Μάσκες - ειδώλια

Στο Mohenjo-daro ανεσκάφησαν επίσης κερασφόρες κεφαλές αλλά και κεραμεικές μάσκες, με κέρατα ομοιάζοντα με αυτά του ταύρου ή, σε άλλες περιπτώσεις, της κατσίκας.[4_48] Ο Mackay διαφοροποιεί τις μάσκες αναλόγως της παλαιότητός τους, αποδίδει δε στις παλαιότερες υψηλότερη καλλιτεχνική απόδοση και πιο έντονα μάτια. Τα τελευταία, μάλιστα, τα αποκαλεί

εσφαλμένως Μογγολοειδή ενώ απλώς ακολουθούν την καλλιτεχνική παράδοση η οποία επικρατούσε στην παλαιά Ευρώπη.[4-49] Σύμφωνα με την Gimboutas και τον Kerenyi πρόσωπα με μάσκα συναντώνται σε Μινωικά γλυπτά, αγγεία, δακτυλίδια-σφραγίδες και σφραγίδες.[4-50] Στο γνωστό δακτυλίδι από τα Ισόπατα Κνωσού εμφανίζεται θεά και προσκυνητές σε λατρευτικό χορό, άπαντες με μάσκες εντόμου, ενώ πρόσωπο με μάσκα η οποία τον προσομοιάζει με σάτυρο εικονίζεται σε Υστερο-Μυκηναϊκή σφραγίδα από την Κύπρο.

Εικ. 4_11: Η Κουροτρόφος (αριστερά, αρ. 5937) και Λίθινο ανθρωπόμορφο φυλακτό, φέρον μάσκα ή κερασφόρο διάδημα (δεξιά, αρ. 5980), αμφότερα από το Σέσκλο, 5300 – 4500 π.Χ.

Η μάσκα δεν επινοήθηκε από τους πρώιμους καλλιεργητές, αντίθετα είναι τόσο παλαιά όσον η τέχνη και η θρησκεία. Για παράδειγμα ο καλλιτέχνης της Vinca της Μέσης Νεολιθικής απέδιδε μεγάλη σημασία στην μάσκα, την οποία παρέστησε στα έργα του. Μάλιστα κατά τον Mackay κάποια από τα

κερασφόρα ειδώλια τα οποία ανεσκάφησαν στο Mohenjo-daro συγκρίνονται με αντίστοιχα από την Kish, Ur και Susa, την νότια περιοχή του πολιτιστικού κύκλου Vinca και από την Κρήτη, θα προσθέταμε δε ότι ανάλογα ανεσκάφησαν και στο Σέσκλο και το Διμήνι.[4–51] Πράγματι από την ίδια περίπου περίοδο προέρχεται ανθρωπομορφικό φυλακτό από το Σέσκλο Θεσσαλίας σε μαύρο στεατίτη, το οποίο επίσης φέρει μάσκα.[4–52] Μεταξύ των ειδωλίων αναγνωρίζεται επίσης θεότης της οποίας το έμβλημα είναι ο ταύρος, θυμίζοντας το Κρητικό ανάλογο.[4–53] Μία άλλη κατηγορία ειδωλίων ανασκαφέντων στα πρωϊμώτερα στρώματα του Mohenjo-daro είναι η περιλαμβάνουσα την 'κουροτρόφο μητέρα' σε διάφορες στάσεις και εκδοχές.[4–54] Τα ειδώλια αυτά εμφανίζουν αναλογίες προς την γνωστή Κουροτρόφο του Νεολιθικού Σέσκλου, όπου παρουσιάζεται το σύμπλεγμα του ιερού διδύμου, της μάνας με το παιδί της, στην ύστατη φάση της προετοιμασίας για το θηλασμό.

Αξιοσημείωτη κρίνεται η ανεύρεση στο Mohenjo-daro κεραμεικού ειδωλίου θηλυκής μορφές με προεξοχές στο κεφάλι, οι οποίες μάλλον δεν είναι κέρατα. Ο Mackay έχει διατυπώσει επ' αυτού την παρακινδυνευμένη άποψη ότι πρόκειται για πτηνά, παραβάλλοντας την μορφή με αυτήν της Μινωικής θεάς με τα περιστέρια![4–55] Είναι αυτονόητο ότι εάν αυτή η ταυτοποίηση απεδεικνύετο αληθής οι επιπτώσεις θα ήταν πολύ σημαντικές, υποβάλλοντάς μας την άποψη ότι η σχετική λατρεία είχε με κάποιο τρόπο βρεί τον δρόμο της στον Ινδό!

Σημαντική έρευνα επί των ειδωλίων της Harappa έχει διεξαχθεί από την Clark και άλλους, ενδιαφέρον δε κρίνεται να σημειώσουμε εν προκειμένω επιπρόσθετα την αναγνώριση κατηγορίας τέτοιων τεχνουργημάτων τα οποία προσομοιάζουν στο οκτώσχημο (figure-8),[4–56] καθώς και την κατασκευαστική συσχέτιση η οποία έχει διαπιστωθεί σε μερίδα ειδωλίων με άλλα από την θέση Shahr-i Sokhta ('Καμμένη πόλη') του πολιτιστικού κύκλου BMAC.[4–57]

Εικ. 4_12: Κεφαλή ειδωλίου του Ινδού (αρ.), Μινωική θεά με τα περιστέρια

Εικ. 4_13: Αποτύπωμα λίθινης σφραγίδας από την Τζάνη Μαγούλα (αριστερά) και σγραγίδα του Mohenjo-daro (δεξιά) με τον Ελληνικό σταυρό

4.8 Ο 'Ελληνικός' σταυρός

Το διακοσμητικό θέμα του 'Ελληνικού σταυρού' έχει υιοθετηθεί ευρύτατα ως έμβλημα από τον πολιτισμό του Ινδού αλλά και στην Σουμερία, το Ελάμ, τα αρχαιότερα στρώματα της Τροίας, την Μινωική Κρήτη και, αργότερα, την Σπάρτη.[4_58] Το πιο εντυπωσιακό παράδειγμα προέρχεται από ανασκαφή στην Τζάνη Μαγούλα (Θεσσαλία) και χρονολογείται από την αρχαιότερη νεολιθική περίοδο, Εικ. 4_13 (αριστερά), ομοιάζει δε προς άλλα από το Σέσκλο.

Πανομοιότυπη φαίνεται λίθινη σφραγίδα από τα αρχαιότερα στρώματα του Mohenjo-daro, Εικ. 4_13 (δεξιά).[4_59] Η χρήση του διακοσμητικού θέματος του κομβίου στον πολιτισμό του Ινδού φαίνεται ότι επίσης ακολουθεί ανάλογους δρόμους με αυτούς μιάς ευρύτατης γεωγραφικά περιοχής, όπου περιλαμβάνεται η νεολιθική κεραμεική της Θεσσαλίας ενώ, αργότερα, δείγματα συναντώνται, όχι ανεξήγητα, στην γνωστή μας Niya στην Κίνα.[4_60]

4.9 Το Οκτώσχημο

Η οκτώσχημη ασπίδα αποτελεί ένα ακόμη από τα σύμβολα του Ινδού το οποίο συναντούμε επίσης στην Μινωική Κρήτη, αλλά και στην Μυκηναϊκή Ελλάδα.[4_61] Από τις παλαιότερες εμφανίσεις της είναι αυτή σε χάνδρα της ΜΜ Ι – ΥΜ Ι περιόδου, ενά εμφανίζεται ακόμη σε αγγεία της ΜΜ ΙΙΙ – ΥΜ Ιb, συχνά μάλιστα σε θρησκευτικό πλαίσιο.[4_62] Πιό διάσημη είναι η παράστασή της σε ασημένιο ρυτό και σε χρυσοποίκιλτο ξίφος του Μυκηναϊκού τάφου IV, ενώ ανευρίσκεται επίσης στην Τίρυνθα, Έγκωμη Κύπρου, Πάρο, Ακρωτήρι Θήρας και, αργότερα, σε κρατήρα του Διπύλου.[4_63] Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η οκτώσχημη ασπίδα ως όπλο αλλά και ως διακοσμητικό είτε θρησκευτικό αντικείμενο απαντά συχνά στον Ελλαδικό χώρο, ή σε σημεία αυξημένης Ελλαδικής επιρροής, όπως η Μεγιδώ της Συρο – Παλαιστίνης.[4_64] Στα πλαίσια του πολιτισμού του Ινδού απαντάται συνήθως σε θρησκευτικό πλαίσιο, όπως στην ένδυση του γνωστού Ιερέα – Βασιλιά καθώς και σε άγαλμα ταύρου.[4_65]

Εντυπωσιακό κρίνεται επίσης χρυσό διακοσμητικό από την Harappa με ένθετες χάνδρες στεατίτου κολλημένες εντός αυλοειδών εσοχών με κυανή ύλη δύο αποχρώσεων το οποίο έχει διαμορφωθεί σε σχήμα διπλής έλικας, παραπέμποντας στο οικείο θέμα του οκτώσχημου.[4_66] Σημειώνεται εν προκειμένω ότι το θέμα του οκτώσχημου (guilloche) από την Aruz θεωρείται ότι ανήκει στά 'τυπικά' της Εγγύς Ανατολής, όπου αποδεικνύεται δημοφιλέστατο.[4_67] Το οκτώσχημο σε διάφορες παραλλαγές απαντάται επίσης σε σφραγίδες, τις λεγόμενες τύπου χ, όπως έχει ήδη από παλαιά εντοπισθεί και στην περίπτωση αυτή έχει υπογραμισθεί η συσχέτιση με το Αιγαίο.[4_68]

Εικ. 4_14: Μινωική τοιχογραφία με την οκτώσχημη ασπίδα (αριστερά), Τμήμα πινακίδας Μ 592 Ινδού (δεξιά), και σφραγίδα C-23 από το Chanhujo daro

Συγγενής προς το οκτώσχημο είναι η τετραπλή έλικα, διακοσμούσα χάνδρες ή άλλα κοσμήματα, η οποία ανευρίσκεται σε 'θησαυρούς' κατά μήκος εμπορικών οδών από την Μεσόγειο ως τον Ινδό.[4_69] Το δημοφιλές αυτό θέμα αποτελεί παραλλαγή του βασικού θέματος της έλικας, της οποίας πηγή εμπνεύσεως εκτιμάται ότι είναι το Αιγαίο της 3ης χιλιετίας π.Χ. [4_70]

4.10 Πρισματικές σφραγίδες

Ενδείξεις έμμεσων επαφών και επιρροών μεταξύ του Ινδού και των Μινωιτών προκύπτουν επίσης από την συγκριτική μελέτη των πρισματικών σφραγίδων των δύο κέντρων. Η δημοσίευση από τον Petrie μερικών τετραεδρικών πρισματικών σφραγίδων με γεωμετρικά σχέδια, προερχομένων από την Αίγυπτο της έκτης δυναστείας (2300-2200 π.Χ.) αλλά μη Αιγυπτιακής εμπνεύσεως, εν συνδυασμώ με το γεγονός ότι τέτοιες σφραγίδες

ήταν καθιερωμένες στην Πρωτο-Μινωική Κρήτη[4-71] οδήγησε την During Caspers να θεωρήσει ως πιθανή την επαφή μεταξύ Μινωικής Κρήτης και Αιγύπτου την περίοδο ΠΜ ΙΙ έως ΜΜ Ι.[4-72] Η άποψη αυτή φάνηκε να επιβεβαιώνεται όταν στην συνέχεια ευρέθησαν νέες πρισματικές σφραγίδες, αυτήν την φορά τρίεδρες. Περαιτέρω η διακεκριμένη αρχαιολόγος, εκκινώντας από την ανασκαφή τρίεδρων πρισματικών σφραγίδων στο Magan και το Dilmun, τοπικά κατασκευασμένων, εθεώρησε ως πιθανή την ύπαρξη ναυτικής επαφής μεταξύ των εμπόρων του Ινδού και του Αιγαίου.[4-73] Η ανασκαφή, στο επόμενο διάστημα, τετραεδρικών σφραγίδων στο Mohenjo-daro εθεωρήθη ως στοιχείο ενισχυτικό αυτής της υποθέσεως.

Όμως θα πρέπει να σημειωθεί ότι πλέον η During Caspers θεωρεί τις πρισματικές σφραγίδες του Dilmun (Τύλου) και του Περσικού Κόλπου γενικότερα ως τεχνουργήματα κεντρο – ασιατικής εμπνεύσεως, συγκεκριμένα του πολιτισμού της Βακτρίας – Μαργιανής.[4-74] Πάντως θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι, ακόμη και αν αυτή η νέα άποψη της διακεκριμένης ερευνήτριας είναι ορθή, η εμπλοκή του Αιγαιακού παράγοντα δεν αποκλείεται, δεδομένων των σχέσεων και επιρροών μεταξύ BMAC – Αιγαίου! Σημειώνουμε εν προκειμένω ότι σύμφωνα με τον Σαρηγιαννίδη ο πολιτισμός του Ώξου φέρεται να μοιράζεται με την ευρύτερη Μικρά Ασία, την Συρο - Παλαιστίνη και το Αιγαίο σειρά κοινών πολιτιστικών στοιχείων όπως ταφικά έθιμα, διακοσμητικά θέματα, θρησκευτικές αντιλήψεις, αλλά και αρχιτεκτονικά στοιχεία και τεχνολογία κοσμημάτων. Άλλωστε από τον ίδιο υποστηρίζεται η συμμετοχή Αιγαιακών στοιχείων σ' αυτήν καθ' εαυτήν την δημιουργία του πολιτισμού BMAC.[4-75]

4.11 Σφραγίδες με κεφαλές ζώων σε δίνη

Το διακοσμητικό θέμα των πολλαπλών κεφαλών ζώων διατεταγμένων περιφερειακά εν είδει δίνης απαντά σε σφραγίδες του Ινδού,[4-76] αλλά και σε αυτές του Dilmun,[4-77] έχει μάλιστα υποστηριχθεί ότι το τελευταίο απετέλεσε την πηγή από όπου εξακτινώθηκε αυτή η διακοσμητική προσέγγιση.[4-78] Το ίδιο θέμα είναι επίσης δημοφιλές στην Ανατολία[4-79] της Εποχής του Χαλκού, στην Βακτρία - Μαργιανή αλλά και στην Μινωική Κρήτη κ.α.[4-80] Στην τελευταία

αποτελεί υποκατηγορία των πολυπληθών σφραγίδων οι οποίες υιοθετούν το θέμα της δίνης ή στροβιλισμού.[4_81]

Εικ. 4_15: Σφραγίδες με ζώα σε δίνη: από τον Ινδό, M-417 (άνω αριστ.) & M-295 (άνω μέσον), από το Acemhöyük (άνω δεξιά), από το Dilmun/Τύλο (κάτω αριστ.), Μινωική (CMS II.8 35)

4.12 Ο Μονόκερως

Ο μονόκερως, αρσενικό βοοειδές με ένα μόνον κέρατο, αποτελεί το δημοφιλέστερο θέμα των σφραγίδων του Ινδού, ενώ δεν λείπει και από άλλα είδη τέχνης.[4_82] Για την προέλευση του φανταστικού αυτού είδους έχουν εκφρασθεί διάφορες απόψεις,[4_83] ενώ και το συμβολικό περιεχόμενό του παραμένει ασαφές. Ο μονόκερως της Harappa συσχετίζεται συχνά με την

ανδρική δημιουργική δύναμη και την γεωργική και κτηνοτροφική γονιμότητα, υπήρξε δε γνωστός και σε άλλα πολιτιστικά περιβάλλοντα.[4_84] Το είδος υπήρξε 'γνωστό' στον Κτησία, και τον Μεγασθένη ενώ αναφέρεται και στο *Περί Ζώων Μορίων* του Αριστοτέλους! Από την Εποχή του Χαλκού (ΥΕ IIIb1) προέρχεται αξιοπερίεργο Μυκηναϊκό θραύσμα κρατήρος το οποίο φέρει απεικόνιση μονόκερου, περι του οποίου όμως τα σχόλια διΐστανται.[4_85]

Εικ. 4_16: Μεταλλική κεφαλή μονοκέρου

4.13 Επίπεδες χάνδρες με κεντρικό νεύρο

Επίπεδες κυκλικές ή ελλειπτικές χάνδρες με διαμετρικό εξέχον νεύρο φέρουσες οπή εξαρτήσεως κατασκευάζοντο από χρυσό ή άργυρο και αποδεικνύονται ιδιαίτερα δημοφιλείς κατά μήκος εμπορικών οδών από τον Ινδό (Lothal), το Altyn Tepe, το Tepe Hisar, την Ur και ως το Eskiyapar της Ανατολίας, την Τροία και αυτήν την Αίγινα και την Πολιόχνη.[4_86]

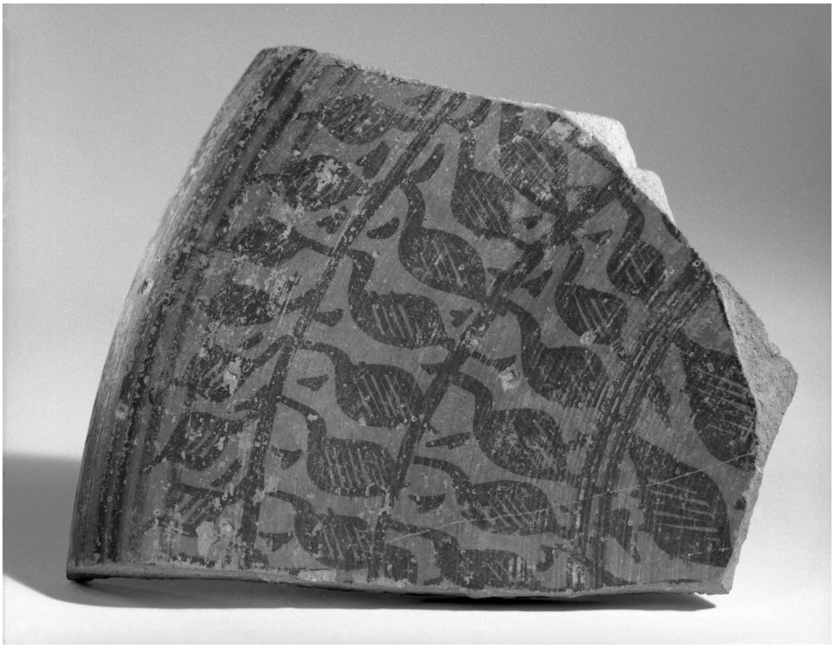
4.14 Κεραμεική

Η διακοσμημένη κεραμεική του Ινδού έχει υιοθετήσει πληθώρα διακοσμητικών θεμάτων όπως το γραμμικό, την κυματοειδή ή ποτάμια διακόσμηση, τους ρόμβους, την διαγράμμιση και αυτήν μέ κτένι, την σταυροειδή, την δικτυωτή (ήτοι με πλέγμα), τα εναλλασσόμενα λευκά και μαύρα τετράγωνα (ζατρίκιο), την γεωμετρική με τρίγωνα ή με κύκλους (τεμνόμενους ή μή), κυρίως δε την φυτική ή ζωική διακόσμηση κ.ά.[4–87] Παρ' όλον ότι η κεραμεική αυτή έχει διαμορφώσει ένα ιδιαίτερο, αναγνωρίσιμο ύφος τα χρησιμοποιούμενα διακοσμητικά θέματα είναι κοινά σε ευρύτατη περιοχή, από την Ασία (Anau κ.α.), την Ανατολή ώς και την ανατολική Μεσόγειο (Βασιλική Κρήτης κ.α.) και παραπέρα, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να παράσχουν παρό μόνον λίγες και ανασφαλείς πληροφορίες για τις εξωτερικές επιρροές με τις οποίες σχετίζονται.[4–88]

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εμφάνιση στον Ινδό κατηγορίας αγγείων με πρόσθετη τοποθέτηση πλαστικών αποφύσεων, ακάνθων ή εξογκωμάτων,[4–89] η οποία υπήρξε δημοφιλής στην Μινωική Κρήτη της ΜΜ Ι περιόδου, ενώ διέθετε μακρά προϊστορία στην μεγαλόνησο και τον Ελλαδικό ηπειρωτικό χώρο ήδη από την Πρώιμη Νεολιθική.[4–90] Αγγεία με πτυχώσεις στο χείλος είναι γνωστά από την Μινωική Κρήτη της ΜΜ Ια, φιάλες δε αυτού του τύπου έχουν ανασκαφεί στον τάφο Τ 326 του el-Haraga στην Αίγυπτο,[4–91] ενώ παρόμοια αγγεία απαντούν και στον Ινδό.[4–92] Κωνικά αντικείμενα από πηλό ή άλλο υλικό έχουν εντοπισθεί σε θέσεις του πολιτισμού του Ινδού,[4–93] ενώ ανάλογα απαντώνται σε πλείστα άλλα πολιτιστικά περιβάλλοντα (Εγγύς Ανατολή, Κεντρική Ασία, Αίγυπτο, Αιγαίο κ.α.).[4–94]

Μεταξύ αυτών θεωρούμε ότι ιδιαίτερη αναφορά απαιτείται για 26 κεραμεικά 'κέρματα' σχήματος κώνου ή πλίνθου τα οποία ανεσκάφησαν στο Gonur, μητροπολιτικό κέντρο του BMAC. Αυτά ευρέθησαν όλα συγκεντρωμένα εντός δερμάτινου σάκου, παραπέμποντας στα δισκάρια τα οποία απαντούν στην Εγγύς Ανατολή, το Αιγαίο κ.α.[4–95] εκτιμάται δε ότι εχρησιμοποιούντο ως απαριθμητές αγαθών για το τηρούμενο αρχείο

συναλλαγών. Οι κώνοι έφεραν εγχάρακτα σύμβολα, μεταξύ αυτών δε ο Σαρηγιαννίδης εντόπισε και το σύμβολο ΑΒ 77 της Μινωικής Γραμμικής![4_96]

Εικ. 4_17: Θραύσμα ερυθρού αγγείου από το Chanhu Daro με φυτική διακόσμηση (2000 π.Χ.)

ΠΕΜΠΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

5. Θρησκεία

Αναφορικά με την θρησκεία τους στοιχεία και πληροφορίες παρέχονται κυρίως από τις σφραγίδες και τα πήλινα ειδώλια. Πιθανολογούμε ότι ελάτρευαν την Μητέρα Θεά, τον Φαλλό, την Κερασφόρο Θεότητα και τον Ταύρο, κατ΄ αναλογίαν προς τους λοιπούς πολιτισμούς της πρώιμης Εποχής του Χαλκού. Πάντως η ανασύνθεση της θρησκευτικού σχήματος του Ινδού από τον Marshall και άλλους φαίνεται ότι βασίζεται σε αμφισβητήσιμες αποδείξεις, εμφορείται δε από την διάθεση ανακαλύψεως αναλογιών και συνέχειας στον σύγχρονο Ινδουισμό, άποψη η οποία χαρακτηρίζει πλειάδα Ινδών και άλλων μελετητών.[5-1] Είναι αξιοσημείωτο ότι η Μητέρα Θεά συχνά παρουσιάζεται ενδεδυμένη τον καυνάκη, όπως και στην Μινωική Κρήτη.[5-2]

5.1 Λατρεία δένδρων και στηλών

Παράλληλα δεν έλειπε η λατρεία δένδρων και ζώων,[5-3] όπως συνηθιζόταν στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, ιδιαίτερα δε στην Κρήτη. Άλλωστε ο Evans έχει συγγράψει ειδική μελέτη, ήδη από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα, σχετική με την Μινωική λατρεία των δένδρων, στηλών και των λοιπών ανεικονικών θεοτήτων.[5-4] Ιδιαίτερης αναφοράς χρήζει η ιδιαιτερότητα του δένδρου της συκιάς στο λατρευτικό σχήμα του πολιτισμού

της κοιλάδας του Ινδού, της οποίας ανάλογο δεν συναντάται στην Μεσοποταμία ούτε στην ευρύτερη περιοχή, παρά μόνον στην Κρήτη. Απλοποιημένη εικόνα του δένδρου της συκιάς έχει υιοθετηθεί στην λεγόμενη γραφή του Ινδού,[5-5] η δε προκύπτουσα μορφή δεν αφίσταται της υιοθετούμενης στην Κρητο - Μινωική εικονογραφία, όπου η συκιά παρίσταται ομοίως με φύλλα τριμερή.[5-6] Σύμφωνα με τον Parpola η συκιά, στα πλαίσια του πολιτισμού της κοιλάδας του Ινδού, σχετίζεται με ανθρωπομορφική ανδρική θεότητα με κέρατα και ουρά, που φέρει τόξο και μπορεί να θεωρηθεί ως πρώιμη μορφή του θεού Rudra της Rigveda.[5-7]

5.2 Διόνυσος και συκή

Η συκιά έτσι εμφανίζεται συνδεδεμένη με θεότητα Διονυσιακού τύπου, ακριβώς όπως στην Ελλάδα όπου ο Διόνυσος ελατρεύετο και ως Διόνυσος Συκίτης.

Παρά τις παλαιότερες απόψεις ότι ο Διόνυσος υπήρξε αρχικώς ξένη θεότης και ότι εισήλθε στο Ελληνικό πάνθεον περί το 700 π.Χ.[5-8] η αποκρυπτογράφηση της Γραμμικής Β' αλλά και τα νεώτερα αρχαιολογικά ευρήματα απέδειξαν ότι ελατρεύετο τουλάχιστον από την ύστερη Εποχή του Χαλκού, και μάλιστα σε συνδυασμό με τον οίνο.[5-9] Άλλωστε ο Kerényi έχει υποστηρίξει ότι ο Διονυσιακός μύθος έχει Κρητικό πυρήνα, υπό την έννοια ότι οι Κρήτες πρίν την ανακτορική περίοδο αλλά και από την παλαιότερη περίοδο των θηρευτών είχαν λατρείες άγριου Διονυσιακού τύπου.[5-10] Από την Gimboutas ο Διόνυσος χαρακτηρίζεται ως προ – Ινδοευρωπαϊκός θεός ο οποίος έχει τις ρίζες του στο έδαφος των παραδόσεων της νοτιοανατολικής Ευρώπης και της Δυτικής Μικράς Ασίας.[5-11] Σύμφωνα με την ίδια ο Διόνυσος είναι συνδεδεμένος με τον ταύρο και τον φαλλό, θεοποιεί την ετήσια αναγέννηση, διαπνέεται από την βιαιότητα της φύσεως και διαθέτει έντονο ανδρικό χαρακτήρα.

Η ιερότητα του δένδρου της συκιάς στην Ελλάδα είναι εμφανής και την μεταγενέστερη περίοδο, αρκεί να θυμηθούμε την ιερή συκιά πλησίον του τάφου του Φυτάλου, η οποία ως δώρο της Δήμητρας του παρείχε αιώνια σκιά και

κατοικία.[5–12] Άλλωστε στα έργα της αρχαιοελληνικής τραγωδίας, έλκουσας την καταγωγή από την Διονυσιακή λατρεία, ο από μηχανής θεός εμφανίζεται κρεμάμενος από την κραδή, ήτοι από κλαδί συκής.[5–13] Καθ' όμοιο τρόπο η συκιά φαίνεται ότι συνιστά το ιερό δένδρο των Ινδιών από την εποχή του πολιτισμού του Ινδού έως την εποχή του Βούδα, ο οποίος θεωρείται ότι εδέχθη την φώτιση κάτω από ένα τέτοιο δένδρο.[5–14]

5.3 Τριαδικότητα

Αξιοσημείωτη είναι και η ύπαρξη ανδρικής θεότητας, στην οποία ο Marshall διακρίνει τρία πρόσωπα και φαλλό και την θεωρεί πρότυπο του κατοπινού Siva της ιστορικής περιόδου αλλά και πρώιμη μορφή της ιδέας της τριαδικότητας.[5–15] Η άποψη του Marshall αναφορικά με την συγκεκριμένη σφραγίδα καθώς και η από μέρους του αναγνώριση τρικέφαλου πρώιμου Siva αμφισβητείται έντονα και επιχειρηματολογημένα από άλλους μελετητές.[5–16] Προφανώς η εσφαλμένη ερμηνεία της σφραγίδας προκύπτει ως αποτέλεσμα της διαθέσεως του ανασκαφέα να υποστηρίξει την ύπαρξη συνέχειας μεταξύ του πολιτισμού του Ινδού και της Ινδουϊστικής Ινδίας, ακόμη και όταν τα στοιχεία δεν συνηγορούν προς τούτο.

Είναι, πάντως, ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι η ιδέα της τριαδικότητας εμφανίζεται σε πλείστα μέρη του αρχαίου κόσμου, ενώ από τον ψυχολόγο Carl Jung θεωρείται αρχετυπική. Έτσι στην Μεσοποταμία επικρατεί η διευθέτηση του πανθέου σε τριάδες ενώ στην Αίγυπτο ομοίως συναντάται η τριάδα του Άμμωνος, Mut και Khonsu.[5–17] Στην Μινωική Κρήτη έχει ευρεθεί ικανός αριθμός δακτυλιδιών και σφραγίδων με την παράσταση των τριών θηλυκών θεοτήτων. Η υιοθέτηση αυτού του θέματος αποδίδεται από τους Picard και Chapouthier σε Ανατολική επίδραση, όμως ο Levi αντιπαραθέτει την ύπαρξη σειράς παραδειγμάτων αυτού του τύπου από την Αγία Τριάδα και αλλού, όπου τα πρόσωπα είναι άρρενα και θήλεα.[5–18] Η τριάδα εμφανίζεται στην Μινωική τέχνη – λατρεία και υπό την μορφή του Ήλιου, της Σελήνης και της Αφροδίτης, κατ' αναλογίαν της Μεσοποταμιακής τριάδας. Άλλωστε η ύπαρξη των τριμερών ιερών πιθανώς συνδέεται με αυτό το είδος των ιερών τριάδων.[5–19]

Σε δύο Μυκηναϊκές πινακίδες της Πύλου (Fr 1204, Tn 316) έχουμε αναφορά στον Τρισήρωα (ti-ri-si-ro-e), ο οποίος συνδέεται με την αρχαία λατρεία του γένους και θεωρείται ως προγονική μορφή των μεταγενεστέρων τρι(το)πατόρων, θεοτήτων οι οποίες ελατρεύοντο στην Αθήνα.[5–20, 5–21] Επίσης στο γνωστό ελεφαντοστέϊνο σύμπλεγμα το οποίο ανευρέθη στο Μυκηναϊκό ανάκτορο των Αθηνών παρίσταται η ονομαζόμενη 'θεία τριάς', αποτελούμενη από δύο θεές και μικρή κόρη.[5–22] Πέραν της τριαδικότητας, την οποία υποστηρίζει το αριστούργημα αυτό, συνδέεται επίσης εννοιολογικά με την λατρεία των Μητέρων, ως χθονίων θεοτήτων ή ως θηλυκών προπατόρων, αυτή δε η ιδέα εμφανίζεται και στην Βεδική θρησκεία ως λατρεία των Mataras.[5–23] Τέλος, μεταξύ των ειδωλίων Κυκλαδικής τέχνης συναντούμε επίσης αρκετά παριστώντα την τριάδα, αποτελούμενη από δύο ενήλικες και ένα παιδί, όμως θεωρείται υπερβολικό να ανιχνεύσουμε εκεί την έμπνευση των Μυκηναϊκών παραδειγμάτων.[5–24]

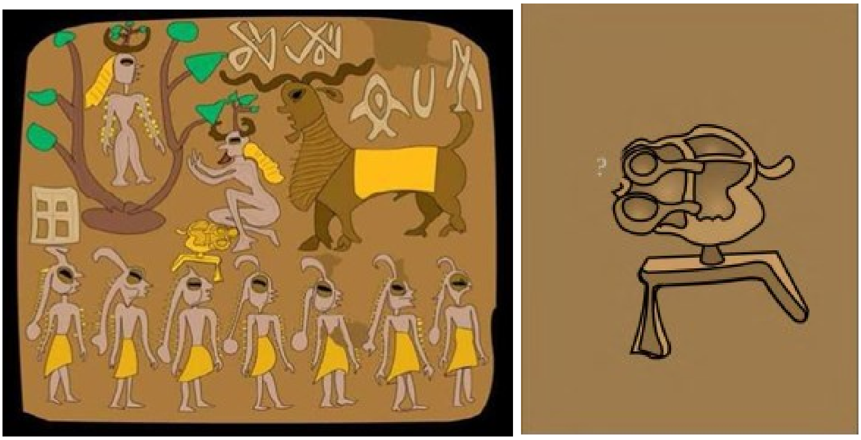
5.4 Κέρνα στον Ινδό!

Στις ανασκαφές στο Mohenjo-daro και στην Harappa έχουν ευρεθεί από δύο δακτυλιοειδή κέρνα, γνωστά από την λατρευτική χρήση τους ήδη από την τρίτη χιλιετία.[5–25] Αν και τα διάφορα κέρνα διαφοροποιούνται μεταξύ τους, φαίνεται ότι όλα ακολουθούν κοινό πρότυπο, το οποίο ενδεχομένως συνδέεται με τύπο Θεσσαλικής σφραγίδας της Μέσης Νεολιθικής.[5–26] Τα πλείστα από τα γνωστά σήμερα κέρνα προέρχονται από τον Ελλαδικό χώρο (Κρήτη, ηπειρωτική χώρα, νήσοι του Αιγαίου, Κύπρο), ή από περιοχές με έντονη την Ελληνική πολιτιστική επιρροή (Παλαιστίνη, Παρθία, Τάξιλα), ελάχιστα δε από τρίτες περιοχές (ανά ένα από την Αίγυπτο και το Ιράκ).[5–27] Τά κέρνα έφεραν μικρά κύπελλα με δημητριακά και όσπρια, χωρίς να εξαιρείται και η μήκων η υπνοφόρος, εχρησιμοποιούντο δε στα Ελευσίνια Μυστήρια, στην λατρεία της Ρέας Κυβέλης, του Άττιος, των Κορυβάντων, ενώ συνεδέοντο και με την Διονυσιακή θρησκεία. Η παρουσία τους στις δύο μητροπόλεις θεωρείται εύρημα ευθέως συνδεόμενο με τους Μινωίτες ή Μυκηναίους,[5–28] καθιστά δε ιδιαίτερα

πιθανή την ύπαρξη κοινότητας Ελλαδιτών η οποία ακολουθούσε την συγκεκριμένη λατρευτική συνήθεια.[5_29] Μάλιστα αυτή η κοινότητα φαίνεται ότι ήταν ευμεγέθης είτε αυξημένης επιρροής, δεδομένου ότι απεικονίσεις κέρνων εμφανίζονται και σε αρκετές σφραγίδες από τα οικιστικά κέντρα της κοιλάδας του Ινδού ποταμού, συνήθως μάλιστα σε εικονογράφηση θεμάτων λατρευτικού – θρησκευτικού πλαισίου.[5_30]

Εικ. 5_1: Διάφορα Ελλαδικά κέρνα

Εικ. 5_2: Απόδοση σφραγίδας DK 6847 (αριστερά), με λεπτομέρεια του κέρνου (δεξιά)

Η παραπάνω πιθανή συσχέτιση με τον Αιγαιακό παράγοντα λόγω της ανευρέσεως των ανωτέρω αναφερθέντων κέρνων φαίνεται να ενισχύεται από το γεγονός ότι παρόμοια τεκμήρια φαίνεται να προέρχονται από το Βελουχιστάν (σημερινό Πακιστάν), περιοχή όπου άνθισε ο πολιτιστικός κύκλος Kuli, ο οποίος λειτούργησε ως ενδιάμεσος επαφών του Ινδού με την Δύση, ήτοι τα Ιρανικά υψίπεδα και την Αραβική χερσόνησο.[5_31]

Εικ. 5_3: Κάτοψη κέρνου από το Μουσείο Okayama Orient Museum

5.5 Κερασφόρος θεότητα

Η κερασφόρος θεότητα εμφανίζεται συχνά στην εικονογραφία των σφραγίδων του Ινδού, συχνά συνοδευόμενη μάλιστα από ζώα, προσομοιάζουσα έτσι στην Πότνια θηρών, από τα πολιτιστικά περιβάλλοντα της ευρύτερης ανατολικής Μεσογείου. Τα χαρακτηριστικά κέρατά της παραπέμπουν επίσης στα γνωστά πτηνοκέφαλα ειδώλια από το προδυναστικό νεκροταφείο του El-Mamariya στην Άνω Αίγυπτο,[5_32] αλλά και σε παρόμοια παράσταση Μινωικής σφραγίδας, υπογραμμίζοντας τα κοινά στοιχεία των θρησκευτικών αντιλήψεων σε ευρεία περιοχή από την Μεσόγειο ως τον Ινδό! Η ιδιαίτερη θέση του κερασφόρου ταύρου, η συσχέτισή του με πτηνόμορφα ή ραμφόστομα όντα η τριαδικότητα και άλλα στοιχεία αποτελούν τεκμήρια που φαίνεται ότι είναι

οικεία από την νεολιθική Κνωσό,[5_33] και την προδυναστική Αίγυπτο ως τον πολιτιστικό χώρο της ανατολικής Μεσογείου της Εποχής του Χαλκού και τον Ινδό.[5_34]

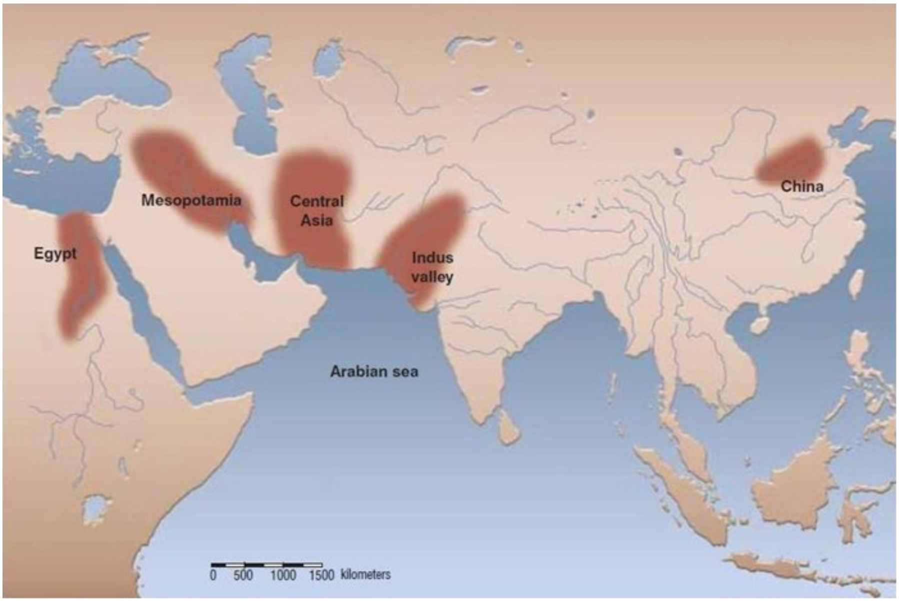

Εικ. 5_4: Κερασφόρος θεότητα εν μέσω ζώων (αρ.: σφραγίδα Ινδού, δεξ.: Μινωϊκή)

5.6 Καταληκτικά σχόλια

Επιχειρώντας μια σύνοψη των θεμάτων των σχετικών με την θρησκεία σημειώνουμε την ύπαρξη σειράς ομοιοτήτων και κοινών συλλήψεων μεταξύ των δύο ιδιαίτερα απομακρυσμένων πολιτιστικών χώρων, του Αιγαίου και του Ινδού, κατά την Εποχή του Χαλκού. Μερικές από αυτές ενδεχομένως ανάγονται σε κοινά ανθρώπινα πρότυπα, τα οποία έχουν παρόμοιες εκφράσεις χωρίς αυτό να σημαίνει απαραίτητα την ύπαρξη επαφών, εμπορικών ή άλλων. Μια επίσης ευρεία κατηγορία παραλληλισμών της υπό εξέταση περιόδου αφορά σε ομοιότητες οι οποίες παρατηρούνται σε ευρεία γεωγραφική περιοχή, *από την Μεσόγειο ως τον Ινδό* και ακόμη ανατολικότερα.. Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για την λειτουργία ευρέως εμπορικού δικτύου μέσω του οποίου διαχύθηκαν τεχνουργήματα, διακοσμητικά θέματα, τεχνογνωσία αλλά και συμβολισμοί και ιδέες εν γένει.[5_35] Η ανασκαφή κέρνων στον Ινδό είναι πιθανόν το κατ' εξοχήν στοιχείο το οποίο φαίνεται να συνδέει πιο άμεσα και συγκεκριμένα την Μινωική Κρήτη με τον υδάτινο ή μάλλον παραποτάμιο

πολιτισμό[5_36] της Ινδικής. Υπάρχουν επίσης άλλα τελετουργικά στοιχεία τα οποία ενδεχομένως συνδέουν τους δύο χώρους, μεταξύ αυτών δε αναφέρουμε την τελετουργική αιώρηση, τις τελετουργικές ωτογλυφίδες,[5_37] την δευτερεύουσα ταφή εντός αγγείων,[5_38] τις ιερές ταυρομαχίες, την στάση προσευχής με ανασηκωμένα τα χέρια, την ανθρωπομορφική θεώρηση των πιθήκων (Αίγυπτος, Βακτρία – Μαργιανή, Χετταίοι ;) [5_39] ακόμη δε τον παραλληλισμό των ιερών σωληνοειδών Μινωικών αγγείων που διέθεταν πλαστική διακόσμηση όφεων με την έννοια του ιερού σωλήνα Suṣumnā.[5_40]

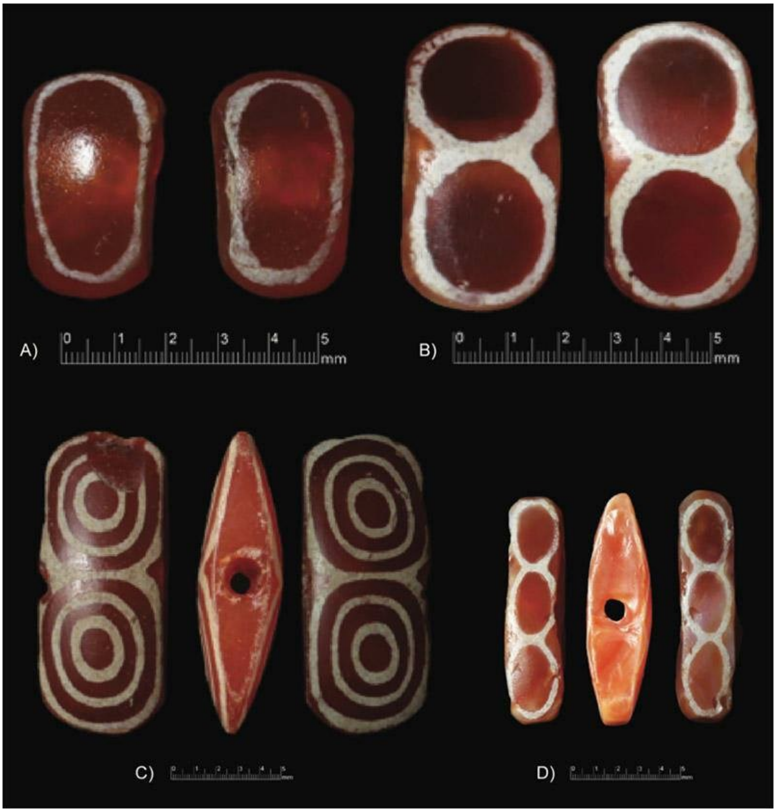
Εικ. 5_5: Πέντε μεγάλοι παραποτάμιοι αρχαίοι πολιτισμοί

ΕΚΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

6. Ινδία και Έλληνες: μια παλαιά σχέση

Η Ινδία ήταν γνωστή στους Έλληνες αιώνες πριν από την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου, μάλιστα ονομαστοί είναι οι μύθοι οι οποίοι αφηγούνται τις περιπλανήσεις του θεού Διονύσου και του ημιθέου Ηρακλή στη χώρα αυτή! Τήν ύπαρξη επιρροών από τον Ελλαδικό χώρο στον πολιτισμό της κοιλάδας του Ινδού ποταμού μαρτυρεί πληθώρα ενδείξεων και στοιχείων. Η καλλιτεχνική έκφραση των δύο κέντρων μοιράζεται μια σειρά διακοσμητικών θεμάτων ενώ υπάρχουν κοινά σύμβολα, θρησκευτικές τελετουργίες και τεχνολογίες, ακόμη δε καινοτομίες, όπως ο πολεοδομικός σχεδιασμός και οι υδραυλικές εγκαταστάσεις πόλεων, αλλά και συνήθειες.

Έχουμε ήδη παράσχει στοιχεία τα οποία καθιστούν ιδιαίτερα πιθανή ακόμη και αυτήν την ύπαρξη κοινοτήτων Ελλαδιτών στα οικιστικά κέντρα του πολιτισμού του Ινδού, ενώ επαφή μεταξύ εμπόρων των δύο πλευρών πιθανά πραγματοποιήθηκε σε εμπορεία της Τύλου (Dilmun). Στα επόμενα θα ασχοληθούμε πρώτον με το ερώτημα εάν υπάρχουν ευρήματα τα οποία να συνηγορούν για την ύπαρξη εμπορικών σχέσεων και επαφών με τον Ελλαδικό χώρο. Στην συνέχεια θα αναφερθούμε στις σχετικές αναφορές των επών, καταλήγοντας στο 'εκτός θέματος' αλλά ιδιαίτερα ενδιαφέρον ζήτημα των σχέσεων μεταξύ των δύο πολιτισμών κατά τους τελευταίους προ-χριστιανικούς αιώνες ..

Εικ. 6_1: Εγχάρακτες χάνδρες από κορνήλιο λίθο, προερχόμενες από την κοιλάδα του Ινδού (Dholavira, οφθαλμόσχημη απλή (α), διπλή (b), πολλαπλή (c), τριπλή (d))

6.1 Από την Μεσόγειο ως τον Ινδό ..

Υπάρχουν πράγματι απτές, αν και ολίγες, αποδείξεις ότι το διεθνές εμπορικό δίκτυο κατά την περίοδο ακμής του πολιτισμού του Ινδού έφθανε δυτικά μέχρι τον Ελλαδικό χώρο. Έχουμε ήδη σημειώσει την εύρεση χανδρών στην Harappa οι οποίες είχαν κατασκευαστεί με το αυτό υλικό όπως αντίστοιχες της Μινωικής Κρήτης, όμως οι σχετικές ομοιότητες δεν σταματούν εδώ. Στον θησαυρό της Κολώνας της Αίγινας έχουν ευρεθεί δύο εγχάρακτες αμφικωνικές χάνδρες από κορνήλιο λίθο, συνδεόμενες με τον πολιτισμό του Ινδού και χρονολογούμενες από το δεύτερο ήμισυ της τρίτης χιλιετίας πρίν από

την εποχή μας,[6_1] ενώ τεκμήρια από τις λεγόμενες επιμήκεις χάνδρες κορνηλίου λίθου του τύπου Harappa έχουν ανασκαφεί σε θέσεις του Αιγαίου, όπως στην Τροία και το Δασκαλειό της ΠΕΧ. [6_2] Άλλωστε φαίνεται ότι και οι έμποροι της Τύρου, θεωρούμενοι ως ασκούντες το θαλάσσιο εμπόριο για λογαριασμό της Meluhha, είχαν επαφές με τον Αιγαιακό κόσμο, ενώ πιθανή εκτιμάται και η φυσική παρουσία Μινωιτών εμπόρων αλλά και συναδέλφων τους από τον Ινδό στο Dilmun.

Εικ. 6_2: Εγχάρακτες χάνδρες από κορνήλιο λίθο, προερχόμενες από την κοιλάδα του Ινδού (Αίγινα)

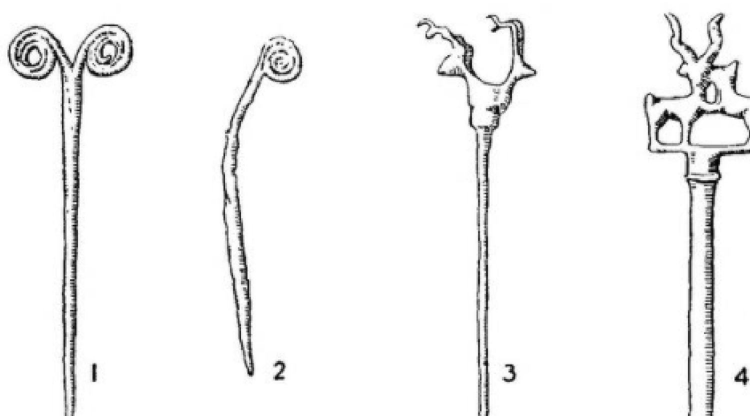
Συσχέτιση του Αιγαίου – αν και χαλαρή - φαίνεται να προκύπτει και με την Μεσοποταμία, προνομιακό εμπορικό εταίρο της Meluhha, όπως αποδεικνύει δυσνόητο κείμενο σε σφηνοειδή γραφή το οποίο ευρέθη στα Κύθηρα όπου φαίνεται ότι έγινε και η χάραξή του και χρονολογείται από τα τέλη της τρίτης ή τις αρχές της δεύτερης χιλιετίας πρίν από την εποχή μας.[6_3] Άλλωστε ήδη από την ΠΜ ΙΙ αν όχι και ενωρίτερα στην Κρήτη εμφανίστηκαν εισαγωγές από την Εγγύς Ανατολή, συνιστάμενες τόσον από πρώτες ύλες όσον και από τεχνουργήματα κύρους.[6_4] Οι εισαγωγές αυτές απαντώμενες κυρίως σε συγκεκριμένα κέντρα (Μόχλο, Φουρνί Αρχανών κ.ά)[6_5] χρησιμοποιήθηκαν από τα τοπικά ηγετικά στοιχεία προκειμένου να προβληθούν ως εμβλήματα αριστοκρατικής ταυτότητος![6_6] Αργότερα, κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, τα τεκμήρια επαφής υπήρξαν σποραδικά μεν αλλά πάντως υπολογίσιμα. Πράγματι Αιγαιακό τάλαντο χαλκού του χαρακτηριστικού

Αιγαιακού τύπου δέρατος ταύρου έχει ανασκαφεί στο Κασσιτικό ανάκτορο του Dur-Kurigalzu της Μεσοποταμίας (σημερινό Ιράκ).[6_7] Οι επαφές του Αιγαίου με την Μέση Ασσυρία φαίνεται ότι παρέχουν αρκετές αποδείξεις εμπορικών επαφών: πράγματι στην Assur έχουν ευρεθεί τεχνουργήματα από φαγεντιανή, παρόμοια των οποίων ανεσκάφησαν στην Έγκωμη Κύπρου. Ο Hall τα θεώρησε έργα Μινωικού – Μυκηναϊκού εργαστηρίου,[6_8] και παρ' όλον ότι η αρχική αυτή άποψη εδέχθη στην συνέχεια αρνητική κριτική,[6_9] φαίνεται ότι πολλά από τα τεκμήρια είναι πράγματι Μινωικής εμπνεύσεως. Στα προηγούμενα θα πρέπει να προσθέσουμε ότι τεμάχιο μολύβδου βάρους 30 κιλών από την Assur, φέρον την σφραγίδα του Tukulti-Ninurta I, έχει εκτιμηθεί ότι προέρχεται από τα ορυχεία Λαυρίου,[6_10] ενώ σφραγιδοκύλινδροι ημιπολύτιμου λαζουρίτη λίθου από το Νέο Καδμείον Θηβών έχουν ερμηνευθεί από μερίδα ερευνητών ως βασιλικό δώρο του προαναφερθέντος Ασσυρίου ηγεμόνα.[6_11] Η ύπαρξη εμπορικών σχέσεων, όμως, μεταξύ της Μέσης Ασσυρίας – περιλαμβανομένου του Dilmun – και Αιγαίων (Αχιγιάβα) συνάγεται έμμεσα και από την συνθήκη του 13ου αι. μεταξύ Tudhaliya IV και Amurru, όπου συνομολογείται να μην επιτραπεί σε πλοία των Αχιγιάβα να φθάσουν στην επικράτεια του Tukulti-Ninurta I.[6_12]

Συμμετοχή των Κρητών στο εμπόριο κασσιτέρου κατά την XII δυναστεία αποδεικνύεται από την πινακίδα A 1270, δεδομένης μάλιστα της μόνιμης παρουσία στην Ugarit Μινωίτη μεταφραστή. Άλλες πινακίδες του Mari αναφέρονται επίσης σε Κρητικά μεταλλικά όπλα, διακοσμημένα μάλιστα με ένθετα υλικά, ενώ παρέχεται η πληροφορία ότι ο Zimri-Lim απέστελλε προς τον Hammurabi βασιλικά δώρα από την Κρήτη![6_13]

Όμως τα στοιχεία δείχνουν την ύπαρξη επαφών και με την Βύβλο, και μάλιστα ήδη από την τρίτη χιλιετία π.Χ.,[6_14] ενώ η παρουσία και δραστηριοποίηση Μινωιτών εμπόρων στο εμπορείο (karum) του Kültepe από τις αρχές της δευτέρας χιλιετίας[6_15] συμπληρώνει μιαν εικόνα έντονης και ευρείας συμμετοχής των Μινωιτών στα τεκταινόμενα της Ανατολικής Μεσογείου και ευρύτερα.

Το εμπόριο του λαζουρίτη (lapis lazuli) κατά την υπό διερεύνηση περίοδο ξεκινούσε συνήθως από τα ορυχεία στο σημερινό Αφγανιστάν και Πακιστάν και έφθανε μέχρι και τον Ελλαδικό χώρο.[6_16] Υπέρ αυτού συνηγορεί η ανακάλυψη του θησαυρού των Θηβών ο οποίος αποτελείται από μεγάλο αριθμό σφραγιδο-κυλίνδρων από λαζουρίτη και θεωρείται μοναδικός όχι μόνον για το Αιγαίο αλλά για ολόκληρο τον προϊστορικό κόσμο.[6_17] Ο θησαυρός αυτός ευρέθη σε ανακτορικό δωμάτιο της νέας Καδμείας, σημειώνεται δε ότι στην ευρύτερη περιοχή των Θηβών έχουν ανασκαφεί σημαντικά ευρήματα προ-Μυκηναϊκής περιόδου.[6_18] Οι σφραγίδες χρονολογούνται από τα μέσα της τρίτης έως τα τέλη της δεύτερης χιλιετίας πρίν από την εποχή μας, εκτιμάται δε ότι άλλοι συνιστούν διπλωματικό δώρο, άλλοι έχουν επαναχαραχθεί και άλλοι προορίζοντο για επαναχάραξη.[6_19] Στην συλλογή περιλαμβάνονται παλαιο-Βαβυλωνιακοί, Κασιτικοί, Μιτανικοί, Κυπριακοί, Κυπρολεβαντινικοί, Μυκηναϊκοί και Χεττιτικοί σφραγιδοκύλινδροι, διαγράφοντας την ευρύτητα του γεωγραφικού χώρου όπου διεξαγόταν το σχετικό εμπόριο.

Εικ. 6_3: Χάλκινες περόνες με κεφαλές ζώου (1: Chanhu-daro, 2 & 3: Mohenjo-daro, 4: Harappa)

Εικ. 6_4: Κεφαλή περόνης από την Πολιόχνη της ΠΕΧ

Η μελέτη των θησαυρών της Τροίας IIg και του βασιλικού κοιμητηρίου της Ur εν συνδυασμώ προς ευρήματα της Πολιόχνης, της Μινωικής Κρήτης και της ηπειρωτικής Ελλάδος οδήγησε τον Bass στο συμπέρασμα ότι κατά την πρώιμη Εποχή του Χαλκού τα μέρη αυτά συμμετείχαν σε κοινό εμπορικό δίκτυο.[6_20] Πράγματι πολλά από τα κοσμήματα των ως άνω θησαυρών εκτιμάται ότι απετέλεσαν αντικείμενα εμπορίου, σε μερικές δε περιπτώσεις μπορεί να προσδιορισθεί το σημείο κατασκευής εκάστου. Διακοσμητική περόνη από την Ur με ορθογώνια κεφαλή θεωρείται ακριβώς του ίδιου τύπου με ένα από τα αντικείμενα του θησαυρού της Τροίας, αμφότερα δε σχετίζονται με περόνη της Πολιόχνης φέρουσα δύο πτηνά στις κεφαλές, καθώς και με παρόμοιες από την Θερμή Ι.[6_21] Περόνες με διπλή κεφαλή, ζώου ή σπείρας,[6_22] έχουν βρεί τον δρόμο τους ως το Chanhu-daro,[6_23] Mohenjo-daro ενώ ανευρίσκονται σε ευρεία περιοχή (Anau, Τροία ΙΙ, Alaca Huyuk, Tepe Sialk IV), όντας ιδιαίτερα δημοφιλείς στο Αιγαίο![6_24] Επίσης η χρήση μικροσκοπικών χρυσών ή ασημένιων αγγείων ως διακοσμητικών στοιχείων απαντάται σε απλούστερες περόνες από την Τροία, τις Κυκλάδες (Χαλανδριανή) και την ηπειρωτική χώρα (Θυρεάτις Αρκαδίας). Άλλα ενώτια από την Τροία φαίνεται ότι ανήκουν σε κοινό με την Πολιόχνη τύπο, οι δε ομοιότητες στο σύνολο του εμπορικού δικτύου φαίνονται μεγάλες και πολλές. Σύμφωνα με τον ίδιο ερευνητή μάλιστα φαίνεται ότι τα κοσμήματα του πολιτισμού Τροίας – Πολιόχνης του βορειο-ανατολικού Αιγαίου είναι τόσον παλαιά όσον και τα αντίστοιχα της Ur.[6_25]

Εικ. 6_5: Επιστήθιο κόσμημα από το ΒΑ Αιγαίο της ΠΕΧ

Λαμβάνοντας επιπρόσθετα υπόψιν την ανεύρεση στον χώρο του Ινδού χάλκινων εργαλείων και κοσμημάτων ή διακοσμητικών θεμάτων από την Τροία ΙΙ και την Μινωική Κρήτη,[6_26, 6_27] εν συνδυασμώ προς τα ευρήματα τα συνδέοντα τον θησαυρό της Κολώνας Αίγινας με τον Ινδό, μπορούμε αβίαστα να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι και ο πολιτισμός του Ινδού συμμετείχε, άμεσα ή έμμεσα, στο κοινό εμπορικό δίκτυο, στο άλλο άκρο του οποίου ευρίσκοντο ανεπτυγμένα αστικά κέντρα όπως η Τροία, η Πολιόχνη, ακόμη δε και η Τύλος (Dilmun).

Οι επίπεδες χάνδρες με κεντρική αυλοειδή προεξοχή συνιστούν ένα άλλο αντικείμενο του οποίου η παρουσία σε πολλά και απομεμακρυσμένα μέρη σηματοδοτεί την ύπαρξη εμπορικών και πολιτιστικών επαφών σε ευρύτατο γεωγραφικό πλαίσιο, ήδη από τα μέσα της τρίτης χιλιετίας. Η Αίγινα και η Τροία από το Αιγαίο, το Novosvobodnaya και το Maikop του βορείου Καυκάσου, το Συριακό Tell Brak, το Tell Abraq του Περσικού Κόλπου και το Mohenjo-daro του Ινδού, όλα ανήκουν στο ίδιο εμπορικό δίκτυο. Άλλωστε μήτρα χυτεύσεως αυτού του τύπου χάνδρας ευρέθη στο Mari της πρώιμης

Δυναστικής περιόδου.[6_28] Δεν στερείται σημασίας να προσθέσουμε ότι όπου έχουμε εμπορία αγαθών αυτή συνοδεύεται από μετάδοση ιδεών, γεγονός το οποίο έχει ήδη διαπιστωθεί στην περίπτωση του πολιτισμού του Ινδού.

Εικ. 6_6 : Χρυσά δακτυλίδια από το Bhiwani Khera με την τετραπλή σπείρα

Εικ. 6_7: Χρυσά δακτυλίδια αναπαριστόντα τον ναυτικό κόμβο (αριστερά) και το σχήμα του οκτώ, με ένθετο λαζουρίτη (θησαυρός της Αίγινας, Βρεττανικό Μουσείο)

Βεβαίως σχετικώς με το θέμα των σχέσεων του Αιγαίου με την Μεσοποταμία δεν μπορούμε να μην αναφερθούμε στις εικονογραφικές επιρροές του πρώτου και ειδικώτερα της Κρήτης οι οποίες έχουν ανιχνευθεί σε τοιχογραφίες του ανακτόρου του Zimri-Lim,[6_29] αλλά και στο Tell Kabri της Δυτικής Γαλιλαίας (Rehov ή Ραάβ της Παλαιάς Διαθήκης, Josh 19:28 LXX), στην Alalakh, στην Ebla και στην Qatna.[6_30]

Εικ. 6_8: Χρυσά δακτυλίδια αναπαριστόντα τον ναυτικό κόμβο (αριστερά) και το σχήμα του οκτώ, με ένθετο λαζουρίτη (θησαυρός της Αίγινας, Βρεττανικό Μουσείο)

6.2 Οι αναφορές των επών

Ο Όμηρος μιλάει για κάποιους ανατολικούς Αιθίοπες, *Οδ.*1.23, οι οποίοι μάλλον δεν είναι άλλοι από τους Ινδούς. Ο Επιμενίδης ο Κρής από τον έβδομο / έκτο αι. π.Χ., ο Εκαταίος ο Μιλήσιος από τον έκτο / πέμπτο αι. π.Χ. καθώς και ο Ηρόδοτος από τον πέμπτο αι. π.Χ. μεταφέρουν πληροφορίες για την Ινδία.[6_31, 6_32, 6_33] Ο Μεγασθένης στα "Ινδικά" και ο Αρριανός στην "Αλεξάνδρου Ανάβασις" αλλά και στην "Ινδική" του, μας μεταφέρουν ομοίως πληροφορίες για εκστρατεία του Διονύσου και του Ηρακλή στην Ινδία.[6_34] Ο Αρριανός, *Ινδ.*5.12, αναφέρει ότι ο Μέγας Αλέξανδρος μετά την Νύσα[6_35] συνάντησε

τοὺς Σίβας, ἀπὸ τῆς Ἡρακλέος στρατηλασίης ἔφασκον τοὺς ὑπολειφθέντας εἶναι τοὺς Σίβας

οι οποίοι ισχυρίζοντο ότι προήρχοντο από την στρατιά του Ηρακλέους. Άλλωστε ο Όμηρος, *Οδ.*8.294, ονομάζει τους κατοίκους της Λήμνου *Σίντιας αγριοφώνους*. Υποστηρίζεται, χωρίς όμως επαρκή θεμελίωση, ότι οι Σίντιες μετώκησαν στην Ινδία και ονομάσθησαν Σίχ, απαρτίζοντας λαό διακρινόμενο ανθρωπολογικώς από τους Ινδούς, και επομένως έχουν και Ελληνικές καταβολές.[6_36]

6.3 Επαφές κατά τους τελευταίους προ-Αλεξανδρινούς αιώνες

Στο Βουδιστικό έργο Majjhima Nikaya αναφέρεται η ύπαρξη στην ευρύτερη περιοχή Ελληνικού κράτους, Yona, συγκεκριμένα Ιωνικού,[6_37] μάλιστα δε έχει υποστηριχθεί ότι στην επισήμανση έχει προβεί ο ίδιος ο Βούδας![6_38] Η Yona και η γειτονική της Cambodiya τοποθετούνται στα βορειοδυτικά της Ινδίας, έχουν διαφορετική κοινωνική οργάνωση από τα λοιπά κρατίδια της Ινδικής υποηπείρου, οι κάτοικοί τους έχουν άλλες συνήθειες και είναι γνωστοί για τις ικανότητές τους σχετικά με το άλογο. Σημειώνεται πάντως ότι τα ιερά κείμενα καταγράφηκαν αιώνες μετά την σύλληψή τους, μέχρι τότε δε διετηρούντο με βάση την προφορική παράδοση. Ως εκ τούτου δεν αποκλείεται η προαναφερθείσα πληροφορία να αποτελεί ύστερη προσθήκη, αν και οποιαδήποτε επέμβαση στα πρωτότυπα κείμενα εθεωρείτο μεγάλη ασέβεια. Σημειώνεται ότι ο Thomas αμφισβητεί την σύνδεση της Yona με τους Έλληνες, χωρίς όμως να παραθέτει επιχειρήματα.[6_39]

Αναφορά στο κράτος Yona καταγράφεται και στο ιερό κείμενο Chulla-Niddesa του πέμπτου αιώνος π.Χ., και πάλι μαζύ με την Cambodiya. Μια άλλη αναφορά, αυτήν την φορά από τα σχόλια στο Majjhima Nikaya, MA.ii.575, περιγράφει την χρήση από την φυλή των Σακών (Sākiyans) Ελληνικών αγαλμάτων για διακοσμητικούς σκοπούς.[6_40] Το γεγονός τοποθετείται χρονικά με βεβαιότητα πρίν από το 400 π.Χ., αναφέρεται δε, πιθανώς, σε αγάλματα της Εκάτης μεταφερθέντα από την Ελλάδα στην πατρίδα του Buddha.[6_41] Η απροσδόκητη χρήση διακοσμητικών αγαλμάτων στην Ινδία αυτήν την εποχή, δεδομένης της ανεικονικής θρησκευτικής

παραδόσεως στην υποήπειρο αλλά και στον ευρύτατο περίγυρο της αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών, είναι πολύ σημαντικό γεγονός, το οποίο προφανώς έπαιξε τον ρόλο του στην ακολουθήσασα γλυπτική της τέχνης Gandhara. Στα σχόλια συλλογής Βουδιστικών κειμένων (Anguttara), *AA*.i.51, έχει επίσης εντοπισθεί αναφορά η οποία μπορεί να θεωρηθεί ως έμμεση απόδειξη ότι στην ανατολική κοιλάδα του Γάγγη η αριστοκρατική τάξη είχε γνώση θεμάτων της Ελληνικής θρησκείας. Έχει ιδιαίτερη σημασία να υπογραμμισθεί ότι αυτό συνέβαινε στην κατεξοχήν περιοχή όπου εκατό χρόνια πρίν τον Αλέξανδρο έλαβε χώραν μια σημαντική θρησκευτική και φιλοσοφική αλλαγή.[6–42] Η άποψη αυτή φαίνεται να ενισχύεται περαιτέρω από την θέση του Panchenko ότι ο Σκύλαξ ο Καρυανδεύς είχε διαπλεύσει τον Γάγγη και είχε γνώσεις περί αυτού όπως και για την Κεϋλάνη.[6–43]

Άλλωστε κατά την περίοδο πρίν την Αλεξανδρινή εκστρατεία, στην Ελλάδα και στην Ινδία αναπτύσσονται νέες κοσμολογικές αντιλήψεις, υποστηρίζεται δε ότι σχεδόν κάθε μείζων πνευματική ανάπτυξη στην υποήπειρο ακολουθεί ένα Ελληνικό – Ιωνικό προηγούμενο.[6–44] Έτσι πέραν της νέας συλλήψεως η οποία τείνει να θεωρήσει ότι τα πάντα ενσωματώνονται στο ένα (μονισμός), η οποία εμφανίζεται επίσης στην Περσία και Παλαιστίνη, οι δύο πολιτισμοί μοιράζονται μια σειρά κοινές ιδέες που όμως δεν απαντούν στον ενδιάμεσο χώρο τους. Η ιδέα του αέναου κύκλου ‘ζωής – θανάτου’, της μετεμψυχώσεως καθώς και της δυνατότητος απελευθερώσεως από τις συνεχείς μετεμψυχώσεις είναι μερικές από τις κοινές αυτές αντιλήψεις.[6–45] Ακόμη και η έννοια της ‘νιρβάνα’ ευρίσκει το προηγούμενό της στον Ηράκλειτο,[6–46] ενώ το ‘άφθαρτο’ των πρώιμων Upanishad αντιστοιχεί σαφώς στο άπειρον του Αναξιμάνδρου.[6–47] Στα ίδια πλαίσια έχει τονισθεί η ομοιότητα μεταξύ της εικόνας της Maya να γεννά τον Buddha μέσα στο άλσος με αυτήν της γεννήσεως του Απόλλωνος από την Λητώ, όπως περιγράφεται στον Ομηρικό ύμνο εις Απόλλωνα.[6–48] Ακόμη και ο S. Radhakrishnan, καθηγητής στην Οξφόρδη και δεύτερος πρόεδρος της Ινδίας, έχει διαπιστώσει την ύπαρξη εντυπωσιακών ομοιοτήτων της Ινδικής σκέψεως με τον Πυθαγόρα και άλλους Έλληνες φιλοσόφους, αν και αντιστρέφει την πορεία της επιρροής. Όμως οι επιρροές στο φιλοσοφικό πεδίο συνοδεύτηκαν και από άλλες, περισσότερον

άμεσου - πρακτικού χαρακτήρα. Ο εγχρηματισμός της οικονομίας και η νομισματοκοπία εγκαινιάσθηκαν στην Ινδία, ακολουθώντας το Ελληνικό – Ιωνικό πρότυπο, το οποίο απεδέχθη επίσης η αυτοκρατορία των Αχαιμενιδών. Η υιοθέτηση του χρήματος, με την σειρά της, προκάλεσε μια σειρά από επιδράσεις, τις οποίες εντελώς μη-συμβατικά αλλά με ιδιαίτερα ενδιαφέροντα τρόπο έχει εκιμήσει και αναλύσει για την Ελληνική περίπτωση ο R. Seaford.[6_49]

Ο γραμματικός της Σανσκριτικής Panini, ο οποίος έζησε σαφώς πρίν την Αλεξανδρινή εποχή, αναφέρεται επίσης στην Γραμματική του σε Ίωνες, υπό το όνομα Yavana.[6_50] Υπέρ της παρουσίας Ελλήνων στην Ινδία, αλλά και στην Βακτρία και την ευρύτερη περιοχή πρίν την έλευση του Αλεξάνδρου, συνηγορεί πλήθος ιστορικών πηγών αλλά και η ανεύρεση Αθηναϊκών νομισμάτων, προφανώς λόγω της εκεί εμπορικής δραστηριότητος. Την περίοδο της ακμής της Περσικής Αυτοκρατορίας και υπό την πίεσή της οι κάτοικοι διαφόρων Ελληνικών πόλεων – κρατών της Μικράς Ασίας αναγκάσθηκαν να αυτοεξορισθούν στα ανατολικά ακρότατα της Περσικής επικράτειας, ιδρύοντας εκεί πόλεις.[6_51] Για παράδειγμα οι Βραγχίδαι, ιερατικό γένος των Διδύμων της Μικρασιατικής Μιλήτου, αναγκάσθηκαν να καταφύγουν στην Σογδιανή, νοτίως της Βακτρίας, υπό το βάρος των κατηγοριών γιά την ατιμωτική παράδοση στον Ξέρξη του θησαυρού του ιερού του Απόλλωνος, Curt. 7.5.28-35, Strab. 11.11.4.[6_52] Ένα δεύτερο παράδειγμα αναφέρεται στους Βαρκαίους από την Κυρηναϊκή. Υπενθυμίζεται ότι η Λιβυκή Βάρκη ιδρύθηκε από τους Περσέα, Ζάκυνθο και Λύκο, είχε δε από την αρχή Ελληνο-Λιβυκό χαρακτήρα, τον οποίο διετήρησε πάντα.[6_53] Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, Ηδτ.4.204, οι Βαρκαίοι της Κυρηναϊκής πιεζόμενοι από τους Πέρσες κατέφυγαν το 510 π.Χ. στην Βακτρία, ιδρύσαντες εκεί την ομώνυμη πόλη Βάρκη, ενώ και Ερετριείς μεταφέρθηκαν αναγκαστικά στα Σούσα, Ηδτ.6.119.1.

Παρουσία Ελλήνων σε διάφορες θέσεις της Περσικής Αυτοκρατορίας σημειώνεται επίσης ως αποτέλεσμα επαγγελματικής κινητικότητος τεχνιτών, αρχιτεκτόνων, κοσμηματοποιών και πλήθους άλλων ειδικοτήτων στα πλαίσια των Περσικών ανακτόρων ή ευρύτερα,[6_54] όπως άλλωστε τεκμηριώνει αριθμός

Ελληνικών επιγραφών της περιόδου των Αχαιμενιδών που έχουν ανασκαφεί στην Περσία και την ευρύτερη περιοχή.[6_55]

Τεκμήριο της Ελληνικής επεκτάσεως και παρουσίας στην Βακτρία αιώνες πρίν την Αλεξανδρινή εκστρατεία αποτελεί αργυρό άγαλμα γυμνού νέου (κούρου) φέρον κωνικό κάλυμμα κεφαλής και διαθέτον χαρακτηριστική βραχυκεφαλία, καθώς και χυτές κεφαλές οι οποίες πιθανολογείται ότι απετέλουν τμήματα παρόμοιων κούρων.[6_56]

Εικ. 6_9: Αργυρό αγαλματίδιο κούρου από τον θησαυρό του Ώξου (αρ.), Ελεφαντοστέϊνο αγαλματίδιο από το Dilmun (δεξ.)

Ο κούρος και οι κεφαλές θεωρούνται έργα της Ελληνικής γλυπτικής, η οποία σημειωτέον ότι με αυτά τα τεκμήρια εμφανίζεται ήδη εδραιωμένη στην περιοχή, μάλιστα με τον πρώτον έχει σημειωθεί εξωτερική και μάλλον συμπτωματική ομοιότητά του με ελεφαντοστέϊνο αγαλματίδιο από το Dilmun της ΠΕΧ![6_57] Τα γλυπτά ακολουθούν τον Ιωνικό κανόνα, έχουν όμως εκτελεσθεί επιτοπίως ενώ ενσωματώνουν και πρόσθετες τοπικές επιρροές. Τα σημαντικά αυτά τεκμήρια θεωρούνται μέρος του θησαυρού του Ιερού του Ώξου, για δε την

λειτουργικότητα και τον συμβολισμό τους από την διαπρεπή αρχαιολόγο Kuzmina έχουν διατυπωθεί ενδιαφέρουσες υποθέσεις, με την πλέον εντυπωσιακή να συνδέει τα τεχνουργήματα με την λατρεία των συγγενών θεοτήτων του Mithra και του Διονύσου οι οποίες αυτήν την περίοδο φέρονται να έχουν συγχωνευθεί![6_58]

Η ύπαρξη ελληνικών κοινοτήτων στον ευρύτερο χώρο της υποηπείρου, αλλά και οι επαφές των Ελλήνων με τους Ινδούς στα πλαίσια της συνεργασίας ωρισμένων ως μισθοφόρων του περσικού στρατού, δεν μπορεί παρά να είχε σημαντική επίδραση στην διάδοση Ελληνικών ιδεών, και μάλιστα Ιωνικών, στον ινδικό χώρο. Πράγματι υπάρχουν στοιχεία τα οποία μαρτυρούν τέτοια επίδραση κατά την διάρκεια της τελευταίας χιλιετίας πρίν από την εποχή μας. Άλλωστε ο ίδιος ο Abdul Kalam, Πρόεδρος της Ινδίας, σε επίσημη συνάντησή του με τον Έλληνα ομόλογό του το 2007 αναγνώρισε ότι οι επαφές μεταξύ των δύο χωρών άρχισαν αρκετά πρίν την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου.[6_59] Οι αρχαίοι Έλληνες, πρίν την εκστρατεία του Αλεξάνδρου, εγνώριζαν για την τοπογραφία, το κλίμα και την πανίδα αυτής της υποηπείρου αλλά επίσης για τους κατοίκους και τις συνήθειές τους, ενώ υπήρχε επίσης γνώση ονομάτων γεωγραφικών περιοχών και λαών.[6_60]

6.4 Η γέννηση και ανάπτυξη του Βουδισμού και οι Έλληνες

Η ύπαρξη αλληλεπιδράσεων μεταξύ της αρχαίας Ελληνικής φιλοσοφικής σκέψεως και αυτής άλλων λαών, ιδιαίτερα από την ανατολή, υπήρξε και παραμένει προσφιλές θέμα μεταξύ των ερευνητών. Επί παραδείγματι η Παρτσαλάκη έχει αποπειραθεί να παράσχει μία 'Βουδιστική' ερμηνεία του Ηρακλείτου (544-484 π.Χ.) από την οποία κατά την ίδια '*αναδύεται μία νέα κατανόηση σημαντικών εννοιών και διαπιστώνονται οι κοινές κατευθύνσεις των προσεγγίσεων αυτών των δύο σημαντικών προσωπικοτήτων προς την αέναη ροή και παροδικότητα των πάντων, την διαφοροποίηση της γνώσεως από την σοφία, την έμφαση στην αναγκαιότητα της αφυπνίσεως έναντι της άγνοιας, και την ερμηνεία της φύσεως των πραγμάτων*'.[6_61]

Η ύπαρξη επαφών του Ελληνικού στοιχείου με την Ινδική χερσόνησο πριν την Αλεξανδρινή περίοδο επιβεβαιώνεται από τις εξερευνήσεις στις οποίες προέβη ο Σκύλλαξ ο Καρυανδεύς κατ' εντολήν του Δαρείου Α', γεγονός το οποίο αναφέρει ο Ηρόδοτος.[6_62] Έμμεση ή άμεση εμπορική επαφή με την Ινδία τεκμαίρεται επίσης από την αναφορά της Σαπφούς στην κασία (κανέλλα, Cinnamomum iners), Sapph.Supp.20c.2, πιθανότατα Ινδικής προελεύσεως, ενώ και στο Ηραίον της Σάμου έχουν ανευρεθεί αποξηραμένα άνθη του ίδιου φυτού αλλά και παπαγάλοι οι οποίοι ενδημούν στην αυτή υποήπειρο. Ο Ινδός γραμματικός της Σανσκριτικής Panini, ο οποίος έζησε σαφώς πρίν την Αλεξανδρινή εποχή, αναφέρεται επίσης στην Γραμματική του σε Ίωνες, υπό το όνομα Yavana, μερικούς των οποίων προφανώς εγνώρισε κατά την θητεία του στο Πανεπιστήμιο των Ταξίλων! Επιπρόσθετα υπάρχουν τεκμήρια εμπορικής επαφής όπως αγγεία, κεραμεικά (rouletted ware) κ.ά.,[6_63] ενώ και στην γειτονική Βακτρία έχει επιβεβαιωθεί η κατασκευή κούρων Ελληνικού τύπου αιώνες πριν την Αλεξανδρινή εκστρατεία.[6_64]

Οι επαφές των Ελλήνων με την Ινδική αναπτύχθηκαν σημαντικά κατά την Αλεξανδρινή περίοδο, ενώ Ελληνικά φιλοσοφικά έργα εκτιμάται ότι μεταφράσθηκαν και κατέστησαν γνωστά στην υποήπειρο επηρεάζοντας την Ινδική σκέψη.[6_65] Η Βουδιστική τέχνη υπήρξε αρχικώς ανεικονική, ο δε Βούδας 'παρίστατο' με τον κενό θρόνο του, το δένδρο Bodhi ή το αποτύπωμα του ποδιού του! Ο Βουδισμός εισαχθείς στην Κίνα απεκλήθη εκεί 'xiangjiao' ήτοι εικαστική (ή εικονιστική ή παραστατική) θρησκεία, το γεγονός δε θεωρείται ότι επηρέασε τον τρόπο που οι Κινέζοι έβλεπαν τις θεότητες και κατανοούσαν τον άλλο κόσμο![6_66] Οι πρώτες ανθρωπομορφικές παραστάσεις του εν συνεχεία αντλούν στοιχεία από αυτές του Απόλλωνος, σύμφωνα δε με τον Bussagli, καθηγητή του Πανεπιστημίου της Ρώμης '*Το πιθανότερο είναι ότι ο άγνωστος καλλιτέχνης που δημιούργησε το πρώτο μοντέλο (του Βούδα) υπήρξε Yavana (Έλλην της Ινδίας) καλλιτέχνης και φιλόσοφος, που ανήκε συγχρόνως στην Ελλάδα και στην Ινδία*'.[6_67]

Η Γανδαρίτιδα απετέλεσε την κατ' εξοχήν περιοχή όπου πραγματοποιήθηκαν τέτοιες επαφές με Ινδούς ασκητές, τους λεγομένους γυμνοσοφιστές. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνεται ο Καλανός ή Σνίφης (Pl. *Alex.* 65.2-3, Strab. 15.1.68 και 15.1.61), ο οποίος - όπως αναφέρεται - με την δική του

βούληση ενετάχθη στην ακολουθία του Μεγάλου Αλεξάνδρου και απετέλεσε τον διδάσκαλο πολλών Μακεδόνων. Σύμφωνα με τον ερευνητή Χαλκιά ο Καλανός υπήρξε Βουδιστής, τελείωσε δε τον βίο του αυτοπυρπολούμενος, στα πλαίσια σχετικής Βουδιστικής παραδόσεως η οποία δεν στερείται αναφορών στον Ζωροαστρισμό και στην Ελληνική συνήθεια αποτεφρώσεως των νεκρών.

Η περίπτωση του Καλανού όπως και άλλων γυμνοσοφιστών παρέχει την υλική βάση για την ερμηνεία των ομοιοτήτων οι οποίες έχουν εντοπισθεί μεταξύ Βουδισμού και της διδασκαλίας του Πύρρωνος του Ηλείου. Σημειώνεται ότι ο Πύρρων συμμετείχε στην εσωτερικό κύκλο ακολούθων του στρατηλάτη, παρέμεινε δε στην Ινδική και την Βακτρία επί πέντε χρόνια μαζύ με τον μέντορά του Ανάξαρχο τον Αβδηρίτη. Φαίνεται ότι αυτή η επαφή επηρέασε τον χαρισματικό Ηλείο φιλόσοφο με αποτέλεσμα στην σχολή του Δυτικού Σκεπτικισμού (ή Πυρρωνισμού), την οποία ίδρυσε επανερχόμενος στην Ελλάδα, να απαντώνται στοιχεία ‘Ινδικής’ φιλοσοφίας. Ο Νίτσε έφθασε να τον αποκαλέσει *Έλληνα Βούδα*, σειρά δε ερευνητών αναγνώρισαν στο λεγόμενο απόσπασμα του Αριστοκλέους ομοιότητες με τον Βουδισμό. Το απόσπασμα αυτό, περιλαμβάνον στοιχεία της Πυρρωνικής διδασκαλίας, διασώθηκε από τον ομώνυμο Μεσσήνιο φιλόσοφο, όμως προέρχεται από τον απωλεσθέντα διάλογο *Πύρρων* του Τίμωνος της Φλιούντος, φαίνεται δε να στηρίζει την άποψη ότι κατά την περίοδο της επαφής, περί το 320 π.Χ., ο Βουδισμός διήνυε το αρχικό σταδιό του παραμένοντας μέχρι τότε μια περιθωριακή φιλοσοφική – θρησκευτική τάση αριστοκρατών, δεν είχε δε αρχίσει η διαδικασία εκλαϊκεύσεώς του. Το τετραπλό δίλημμα ή τετράλημμα (catuskoti),[6_68] το οποίο αποτελεί αποφαντικό σχήμα στον πυρήνα του ‘Πυρρωνισμού’, στρέφεται κατά των δογματικών απόψεων, ούτως ώστε κανείς να μην μπορεί να πει με βεβαιότητα για κάθε πρόταση ότι ‘αυτή είναι αληθής’, ή ότι αυτή ‘δεν είναι αληθής’. Ή ακόμη, ότι ‘αυτό είναι έτσι και δεν είναι έτσι’, ή ότι ‘αυτό ούτε είναι, ούτε δεν είναι έτσι’, θέση που εκφράζει παραστατικά ο Ινδός σκεπτικιστής φιλόσοφος Sañjaya,[6_69] ο Βούδας,[16_70] αλλά και ο Πλάτων στην *Πολιτεία* καθώς και ο Αριστοτέλης. Αναφορικά με το ερώτημα ποιός επινόησε το σχήμα του

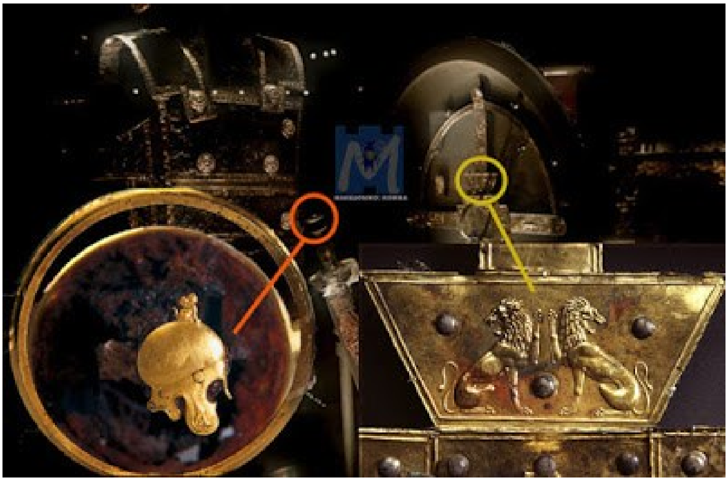
τετραλήμματος καθώς και το γενικώτερο θέμα των αλληλεπιδράσεων επί φιλοσοφικών θεμάτων υπάρχουν αλληλοσυγκρουόμενες απόψεις.[6_71] Έτσι ο McEvilley υποστηρίζει την Ελληνική καταγωγή του λεγομένου δευτέρου είδους της λογικής (βλ. Nagarjuna της σχολής Madhyamika),[6_72] ενώ ο S. C. Vidyabhusana αποδίδει σε Αριστοτελική επιρροή την ανάπτυξη της Ινδικής λογικής πρώτου είδους. Όμως επί του θέματος υπάρχει και αντίλογος, ο οποίος δεν ανήκει στο εδώ εξεταζόμενο πεδίο.[6_73]

Έχει ιδιαίτερη σημασία να επαναληφθεί ότι η επαφή Ελληνισμού – Βουδισμού πραγματοποιήθηκε στην Γανδαρίτιδα σε πρώϊμο στάδιο αναπτύξεως του τελευταίου,[6_74] αυτή δε η επαφή πιστεύεται ότι έπαιξε σημαντικό ρόλο στην περαιτέρω διαμόρφωση του Βουδισμού,[6_75] καθιστώντας εν συνεχεία δυνατή την ευρεία διάδοσή του στην Κίνα, την ΝΑ Ασία και ευρύτερα. Μάλιστα η θεοποίηση του Βούδα έχει παραλληλισθεί με την ανάλογη Μακεδονική συνήθεια θεοποιήσεως των βασιλέων ενώ οι Maitreya, Avalokiteshvara και Manjushri μοιάζουν να προέρχονται από τα πρότυπα του Ηρακλέους, της Τύχης και του Διός![6_76] Υιοθετώντας μιαν ελαφρώς διαφορετική προσέγγιση ο Χαλκιάς εκτιμά: '*Ο Βουδισμός αναδύθηκε από το Ινδικό του κουκούλι, αφού συναντήθηκε με την κοσμοπολίτικη ελληνική παιδεία των Μακεδόνων, οι οποίοι ήταν ανοικτοί σε ξένες παραδόσεις και λατρείες και θεωρούσαν, όμοια με τους βουδιστές, τον θάνατο ως ένα πέρασμα σε μία μετέπειτα ζωή*'!

Εικ. 6_10: Χρυσό νόμισμα από τον Χρυσό Λόφο (Tillya Tepe)

Χαρακτηριστικό της στενής συζεύξεως Βουδισμού – Ελληνισμού αποτελεί χρυσό νόμισμα του πρώτου αι. π.Χ. το οποίο ανευρέθη στον Χρυσό Λόφο (Tillya Tepe, Αφγανιστάν) και φαίνεται νά παρέχει την πρώτη απεικόνιση του Βούδα.[6_77] Στην α' πλευρά αυτού του σημαντικού νομίσματος απεικονίζεται όρθια μορφή σε ημιπλάγια όψη φέρουσα Ελληνιστική χλαμύδα και Μακεδονικό πέτασο.[6_78] Η μορφή προσομοιάζει στον Ηρακλή, τον Δία ή τον Ερμή,[6_79] εμφανίζεται δε ωθούσα τον οκτάκτινο τροχό του νόμου (Βουδιστικό σύμβολο),[6_80] ενώ συνοδεύεται από επιγραφή σε Kharosthi αναφέρουσα: '*αυτός που οδηγεί τον τροχό του νόμου*'. Η οπίσθια πλευρά εικονίζει λέοντα εν στάσει με ανασηκωμένο το δεξιό εμπρόσθιο πόδι, παραπέμπει δε εικονογραφικά στους καθήμενους λέοντες που διακοσμούν το εσωτερικό της τελετουργικής ασπίδας του Φιλίππου ΙΙ, οι οποίοι με την σειρά τους παραβάλλονται – πιθανώς – και πρός τις σφίγγες της εισόδου του τύμβου Καστά της Αμφιπόλεως (;). Στα δεξιά του λέοντος έχει τοποθετηθεί κύκλος με τρίαινα, συμβολίζουσα τα *τρία πολύτιμα πετράδια* του Βουδισμού, συνοδεύεται δε και από την επιγραφή 'ο λέων έδιωξε τον τρόμο'!

Εικ. 6_11: Σφίγγα και λέων στην λαβή του ξίφους - Διπλοί καθήμενοι λέοντες στο εσωτερικό της ασπίδας του Φιλίππου ΙΙ

Ο σφικτός εναγκαλισμός του Βουδισμού με τον Ελληνισμό καθίσταται εμφανής και από το γεγονός ότι η μυθολογία περί την γέννηση του Βούδα φαίνεται να υιοθετεί στοιχεία από τον Ομηρικό Ύμνο εις Απόλλωνα,[6_81] οι ομοιότητες δε, τα δάνεια και η αλληλεπιδράσεις δεν σταματούν εκεί ..

6.5 Συμπεράσματα

Βασιζόμενοι στους Ελληνικούς θρύλους, στις αναφορές των Ελλήνων πρίν την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου, αλλά και στα αρχαιολογικά δεδομένα μπορούμε βάσιμα να υποστηρίξουμε ότι μεταξύ των δύο πολιτιστικών χώρων υπήρξαν πανάρχαιες επαφές μέσω των οποίων οι Αιγαίοι ήλθαν σε επαφή με τον Ινδικό πολιτισμό, αλλά και νεώτερες, της εποχής του Αλεξάνδρου και των επιγόνων, όπου οι δύο πολιτισμοί λειτούργησαν σε στενή συνάφεια, με αποτέλεσμα τον Ινδο - Ελληνικό πολιτισμό της εποχής του Μενάνδρου και του Ασόκα. Άλλωστε κατά τον Possehl[6_82] ο πολιτισμός του Ινδού αντιπροσωπεύει την ανατολικότερη εκδήλωση ενός διαπεριφερειακού σχεδίου / μορφής / αστικοποιήσεως της 3ης χιλιετίας που περιλαμβάνει την περιοχή από την κοιλάδα του Νείλου και τις περιοχές από τη Μεσόγειο Θάλασσα έως την Ανατολή σε όλο το ιρανικό οροπέδιο στην ευρύτερη περιοχή του Ινδού. Άλλωστε στην Ινδία οι παραδόσεις για τον Διόνυσο και τον Αλέξανδρο ζούν με νοσταλγία στο Ινδικό λαϊκό υποσυνείδητο. Σε κάθε επίπεδο ανάμεσα στην Ελλάδα και την Ινδία, υπήρξε, υπάρχει και θα συνεχίσει να υφίσταται αμοιβαίος θαυμασμός, σεβασμός και εκτίμηση.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

0_1. Burian and Edwards 2002, p. 2-4; Evans 1921, pp. 142-143, figs. 103-104; Evans 1935, p. 146, figs. 112-113; Angelakis, Koutsoyiannis and Papanicolaou 2012; De Feo et al. 2014. Σύμφωνα με αναφορά της Jane McIntosh (McIntosh 2008, p. 184) ο Possehl συνδέει χώρους υγιεινής στην Eshnunna αυτής της περιόδου με το σύστημα αποχετεύσεως της Harappa, θεωρεί το γεγονός ενδεικτικό επιδράσεως από την πλευρά του πολιτισμού του Ινδού, πιθανολογεί δε ακόμη και παρουσία ανθρώπων της Harappa στην Ακκαδική πόλη. Για τα υδραυλικά χαρακτηριστικά των κωνικών Μινωικών σωλήνων υδρεύσεως βλ. Tseropoulos et al. (Tseropoulos, Dimakopoulos, Tsamopoulos and Lyberatos 2013). Η ύπαρξη υδραυλικών εγκαταστάσεων αποστραγγίσεων οδών αλλά και ο πολεοδομικός σχεδιασμός έχει πιστοποιηθεί και στην Κέρο (Δασκαλιό) στο εκεί ιερό της Πρώιμης Κυκλαδικής περιόδου, βλ. <https://www.themata-archaiologias.gr/?p=10488>.

0_2. Bahadur and Dikshit 1938, p. 28.

0_3. Preziosi 1941, p. 494.

0_4. Guha 2005, p. 405-406; Vats 1940, p. 16; Mukhtar 2014, p. 294.

0_5. Banerji 1948, p. 1.

1_1. Φωτογραφίες των σωζόμενων επιγραφών έχουν εκδοθεί σε τρείς μέχρι στιγμής τόμους του Corpus of Indus Seals and Inscriptions (1987, 1991 και 2010), από τον A. Parpola και τους συνεργάτες του, βλ. Joshi and Parpola 1987; Shah and Parpola 1991; Parpola et al. 2010.

1_2. Mackay 1938, pp. 430-431, pl. CV: 37, 38.

1_3. Marshall 1931, pp. vi, 40-41. 411. Ο ίδιος διαπιστώνει αναλογίες με την Κρητική γραφή. Αξιοσημείωτη είναι και η μελέτη του Hunter (Hunter 1934).

1_4. Parpola 2009. Η υπόθεση στηρίζεται στην επιβίωση της Brahui, μιάς Δραβιδικής γλώσσας ομιλούμενης μέχρι σήμερα στο Baluchistan, βλ. Mahadevan 1997.

1_5. Davis 2011, pp. 65-68; Hunter 1934, pp. 14-15, p. 21.

1_6. Kalyanaraman 2013, p. 106; Hallager 1987; Finkelberg 1991, p. 82. Τα όμοια σύμβολα εμφανίζονται στο δισκάριο KN Wc 26 (CMS X 120) ευρισκόμενο στην ιδιωτική συλλογή Schoyen Collection (MS 249, βλ. < https://www.schoyencollection.com/palaeography-collection-introduction/early-writing-introduction/european-early-writing/linear-a-roundel-ms-249>), αλλά εμφανίζονται και αλλού, π.χ. στο δισκάριο HT Wc 3008. Για τον κατάλογο συμβόλων του Ινδού βλ. Mahadevan 1977a.

1_7. Marsall 1931, pp. 419-420; Evans [1895] 2013, p. 96, Table III, pictogram 2.

1_8. Hall 1928, p. 31, 68. Αναφέρεται από τον Marsall (Marsall 1931, p. 419).

1_9. Κονιδάρης 2019b, σελ. 5-9. Η θέση Anau ευρίσκεται στους πρόποδες του Kopet Dag και υπήρξε κέντρο της Εποχής του Χαλκού. Εκεί ανεσκάφη πολυσυζητημένη σφραγίδα φέρουσα διάφορα σύμβολα εκ των οποίων μερικά απαντώνται αργότερα στην Κίνα. Επίσης στην θέση

έχουν ευρεθεί τεκμήρια τα οποία φαίνεται να την συσχετίζουν με την Μινωική Κρήτη και το Αιγαίο, π.χ. κεραμεικά παρόμοια με της Βασιλικής κ.ά.

1_10. Diwiyana 2011b. Για παράδειγμα το Κρητικό ιερογλυφικό με το πρόσωπο της γάτας ομοιάζει με το αντίστοιχο σύμβολο VEST του Ινδού, ενώ το ιερογλυφικό O 25 έχει επίσης το αντίστοιχό του στον πολιτισμό του Ινδού.

1_11. Η Δώρα (Dor) ή Δώρος υπήρξε Φιλισταϊκή πόλη – λιμένας κείμενη παρά την εμπορική Οδό των Φιλισταίων. Υπήρξε έδρα βασιλέως ο οποίος υπήρξε σύμμαχος της Hazor στην σύγκρουσή του με τον Ιησού του Ναυή (Josh 11:2) (International Standard Bible Encyclopaedia, 1915, s.v. Dor; Dora). Κατά τα μέσα του 11ου αι. π.Χ ήλθε σε σύγκρουση με την Σιδώνα υπό την αρχηγία της Ασκάλωνος και επέτυχε την κατάληψή της. Ήταν γνωστή στον Στέφανο Βυζάντιο, ο οποίος αναφέρει ότι ωρισμένοι θεωρούν τον Δώρον ή Ποσειδώνα ως οικιστήν της πόλεως (St.Byz., s.v. Δώρος).

1_12. Kalyanaraman, 2006; 2010.

1_13. Στον Κυπρο-Μινωικό χαρακτήρα των εγχάρακτων συμβόλων αναφέρεται σε σχετική ανακοίνωση (Underwater Archaeology, Bronze-Age assemblages) η Ισραηλινή Αρχή Αρχαιοτήτων (Israel Antiquities Authority)
(http://www.antiquities.org.il/article_Item_eng.asp?sec_id=13&subj_id=123). Ομοίως βλ. Muhly (Muhly 1977).

1_14. Rutter 1999. Το πλοίο αυτό πλέον εκτιμάται ως μάλλον Κυπριακό, βλ. Bass (Bass 2013, p. 70).

1_15. Farmer, Sproat and Witzel 2004. Ο αντίλογος του Parpola δόθηκε στο Parpola 2008.

1_16. Zuberbühler 2009. Μια άλλη ξύλινη πινακίδα με σημεία της λεγομένης γραφής του Ινδού προέρχεται από την Dholavira της περιοχής Gujarat στην Ινδία (Kak 1996).

2_1. Ο Yadav (Yadav 2013, p. 414) εσφαλμένα υποστηρίζει ότι ο πολιτισμός της κοιλάδας του Ινδού ήταν οι πρώτος ο οποίος παρήγαγε βαμβάκι, μιάς και στην Κύπρο (Πύργος, Μαυροράχη) του 2000 π.Χ. περίπου έχουν εντοπισθεί υπολείμματα μαλλιού, ιβίσκου και βαμβακιού σε σφονδύλια, βλ. Lentini (Lentini 2004), στην ίδια δε θέση ήταν ανεπτυγμένη η κλωστοϋφαντουργία.

2_2. Barber 1991, p. 232; Sarpaki 2001, p. 224; McIntosh 2008, p. 334. Το αρχαιότερο τεκμήριο για την βαφή υφασμάτων προέρχεται από το Mohenjo-Daro χρονολογείται δε από την τρίτη χιλιετία.

2_3. Kenoyer 2004, p. 23.

2_4. Petruso 1981.

2_5. Prabhakar 2013, p. 15; Lamberg-Karlovsky 1979, pp. 132, 134. Πάντως ο Γερμανός μελετητής είναι επιφυλακτικός ως προς το θέμα της υπάρξεως εμπορικών σχέσεων μεταξύ των δύο πλευρών, σημειώνοντας ότι τέτοια στοιχεία φαίνεται να υπάρχουν μόνον για το Tel Asmar.

Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι τα αποχωρητήρια οικιών του Mohenjo-daro εκτιμώνται ως παράλληλα αυτών του Tel Asmar (Mackay 1938, p. 651). Για την εν γένει διανομή εγχάρακτων χανδρών συσχετιζόμενης με τον πολιτισμό του Ινδού βλ. Aruz and Wallenfels (Aruz and Wallenfels 2003, p. 242, map 74). Χάνδρα από κορνήλιο προερχόμενη από τον Ινδό και ευρεθείσα στο Nippur εκτίθεται στο Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης (MMA, Ac. Nr: 59.41.42).

2_6. Prabhakar 2013, p. 16.

2_7. Agrawal 2007, p. 171.

2_8. Mery 1996, p. 171. Αναφέρεται από τον Agrawal (Agrawal 2007, p. 17).

2_9. Possehl 2006; Translatology 2017; Prabhakar 2013, pp. 19-20; During Caspers 2008, p. 261. Η κυλινδροσφραγίδα τηρείται στο Μουσείο Λούβρου (Louvre Museum AO 22310). Στην Ακκαδική επικράτεια υπήρχε χωριό ονόματι Guabba με κατοίκους από την Meluhha (Ινδός).

2_10. Possehl 1996, p. 158. Ανάλογες υποθέσεις έχουν διατυπωθεί για τον τάφο PG 489, βλ. Reade (Reade 1995).

2_11. Kenoyer, Price and Burton 2013.

2_12. Possehl 2002, p. 228, fig. 12.29.

2_13. During Caspers 1994. Αναφέρεται από τον Vidale (Vidale 2011, p. 431, n. 4).

2_14. Κομβιωτή σφραγίδα από φαγεντιανή με swastika (H99-3814/8756-01) έχει ανασκαφεί από το δωμάτιο 202 (στρώμα 43) της Harappa, ενώ άλλη εκτίθεται στο Βρετανικό Μουσείο (BM reg. nr. 2013,6001.998). Στον Αιγαιακό χώρο το θέμα απαντά σε σφραγίδες από των Οίκο των Κεράμων της Λέρνης της ΠΕ ΙΙ (Krzyszkowska 2005, pp. 42, 44, nr. 64, 67, 72), την Αγία Τριάδα (Krzyszkowska 2005, pp. 66-67, nr. 110), την Μανίκα (ΠΕ ΙΙ-ΙΙΙ, Αρχ. Μουσείο Χαλκίδος 6081), CMS V 056 & 095 (ΠΕ ΙΙ) κ.ά. Για τις δεκάδες Κρητικές σφραγίδες οι οποίες υιοθετούν το θέμα βλ. Yule (Yule 1980, p. 156).

2_15. Possehl 2002, pp. 229-231.

2_16. Possehl 2002, pp. 231-232.

2_17. Parpola 2020.

2_18. Brittanica on line, s.v. Shortughai.

2_19. Mahadevan 1997.

2_20. Weeks 1999, p. 51.

2_21. Possehl 2002, pp. 219, 221; During Caspers 1993, p. 98; McIntosh 2008, p. 176; Vogt 2009, pp. 116-119; Cattani et al. 2019; Frenez et al. 2016. Τεκμήρια επαφών με τον Ινδό και μάλιστα από την τρίτη χιλιετία παρέχονται και από άλλες θέσεις.

2_22. Bibby 1969, pp. 251-252.

2_23. Potts 2009, pp. 27-56.

2_24. Rice 1998, pp. 174-182.

2_25. Crawford 1997.

2_26. Rice 1998, p. 173, fig. 12.7.

2_27. Η Rice (Rice 1998, p. 173) ισχυρίζεται εσφαλμένως ότι το θέμα των κεράτων καθοσιώσεως στον βωμό του Saar προηγείται χρονικά αντίστοιχων παραστάσεων στην Κρήτη και μάλιστα 'κατά μερικές εκατονταετίες'. Για παράδειγμα η παράσταση στο ιερό κορυφής του Πετσοφά, ευρισκόμενη στην Μόνιμη Συλλογή του Μουσείου Αγίου Νικολάου (αρ. MAN AE 6805), χρονολογείται από την Μέση Μινωική περίοδο (2170-1560 π.Χ.).

2_28. Rice 1998, pp. 174, 179.

2_29. Potts 1983, p. 127-128. Ο Potts απορρίπτει την ελληνική συσχέτιση, προτείνοντας δύο εναλλακτικές ερμηνείες. Κατά την πρώτη η λέξη αποδίδεται ως Σουμεριακή, με την γνωστή όμως σημασία, ενώ σύμφωνα με την δεύτερη σχετίζεται με την ταυτοποίηση του ιερού ως ανήκοντος στον Samas. Τα ιερά αυτά ονομάζοντο e-babbar (Λευκοί Οίκοι), εκ του οποίου το όνομα Barbar.

2_30. Larsen 1983, p. 13.

2_31. International Standard Bible Encyclopaedia (ISBE), s.v. Arvad; Arvadites (Aradus).

2_32. Ο Ηρόδοτος γράφει στα μέσα του πέμπτου αι. ότι, σύμφωνα με τους Πέρσες, οι Φοίνικες κατοικούσαν αρχικώς στις ακτές του Περσικού Κόλπου αργότερα δε εγκαταστάθηκαν στην Μεσόγειο, Ηδτ.1.1.1. Την ίδια άποψη κατά Στράβωνα, Στρ.16.3.4, υπεστήριζαν οι κάτοικοι της Τύρου και Αράδου, ότι δηλαδή οι ομώνυμες πόλεις και νήσοι της Μεσογείου συνιστούσαν δικές τους αποικίες. Σύμφωνα με τα σχόλια των Hamilton and Falconer (Hamilton and Falconer 1878) στην περιοχή υπήρχε και πόλις Σιδών, την οποία επεσκέφθη ο Νέαρχος.

2_33. St.Byz., s.v. Άραδος: νήσος Φοινίκης. έστι και ετέρα της ερυθράς θαλάσσης. το εθνικόν Αράδιος. Τρίτη Κρήτης. το εθνικόν Αράδιος, Αραδία.

Αναφέρεται επίσης περιοχή Αράδην ή Αράδαινα στα Σφακιά.

2_34. Nixon, Moody and Rackham 1988, p. 161.

2_35. Φουράκης 1990, σελ. 237.

2_36. *Οδ.*6.53; *Οδ.*13.108.

2_37. Stieglitz 1994, p. 53.

2_38. Carannante 2010.

2_39. Φουράκης 1990, σελ. 237-240; Astour 1967, pp. 142-144. Οι Φουράκης και Astour επιχειρηματολογούν, αντιστοίχως, υπέρ της Ελλαδικής και Σημιτικής συσχετίσεως των Φοινίκων.

2_40. Rice 2002, pp. 180-181.

2_41. Rice 2002, pp. 180-182, n. 89, 91; Vermeule and Vermeule 1970.

2_42. Από τον Δαβάρα σημειώνεται ότι η απεικόνιση πτηνών στην πλώρη και την πρύμνη Μινωικών σκαφών συνδέεται με τα θεοφάνεια, πιθανολογεί δε ότι η ίδια παράσταση σε πλοία του Ινδού σηματοδοτεί την ιερότητά τους (Davaras 2003, p. 28).

2_43. During Caspers 2010, p. 291, n. 20. Η Caspers εκτιμά ότι έμποροι και πάσης φύσεως επιχειρηματίες προερχόμενοι από διάφορους τόπους (Μεσοποταμία, Κοιλάδα του Ινδού, Αίγυπτο και ακόμη την Κρήτη) επισκέπτονταν το Μπαχρέιν, όπου άλλωστε διέμενε μόνιμα πληθυσμός με διάφορες φυλετικές καταβολές.

2_44. Thompson 2010, p. 41. Κατά τον Thompson η Κρήτη ενετάχθη στο σχετικό εμπορικό δίκτυο περί το 2600 π.Χ.

2_45. During Caspers 1979, p. 124; During Caspers 1993, p. 98.

2_46. Wheeler 1968, p. 116.

2_47. Houston 2003, pp. 2-4; Kindersley 2012, pp. 20-21.

2_48. Houston 2003, pp. 2-4.

2_49. Οι ναυτικοί εμπορικοί σταθμοί Sotkagen-dor (ποταμός Dasht), Sokhta Koh (ποταμός Shadi), Balakot (πλησίον της Sonmiani ή Ραμβακίας πρωτεύουσας των Ωρειτών, Στράβων 15.2.1 και Αρριανός, Ινδική 25.2) και Lothal εχρησιμοποιούντο ως φυλάκεια συναλλαγών.

2_50. Σχετικές είναι οι παραστάσεις σε κρατήρα από την Έγκωμη (Wedde 2000, no. 644), σε πυξίδα από την Τραγάνα (Wedde 2000, no. 643) καθώς και σε κρατήρα από την Μητρόπολη Ιωνίας (Bademgediği Tepe, Yasur-Landau, 2010, p. 406, fig. 10G).

2_51. Ως παραδείγματα αναφέρουμε το 'τελετουργικό πλοίο' της Τίρυνθος το φέρον 'ηλιακούς δίσκους' (Wedde 2000, no. 640) και το εικονιζόμενο σε όστρακο από την Ασκάλωνα (Wedde 2000, no. 6013).

2_52. Wedde 1991, p. 88; Petrakis 2011, p. 192; Shaw 1980; Tzamtzis 1985.
Η ταυτοποίηση των απεικονίσεων σε επιτοίχια διακόσμηση του δωματίου 30 του ανακτορικού συμπλέγματος των Μυκηνών ως παριστώντων θάλαμο πλοίου ('ίκρια') οφείλεται στην Shaw, βασίσθηκε δε στις παράλληλες απεικονίσεις των τοιχογραφιών στην Δυτική Οικία του Ακρωτηρίου (δωμάτιο 4). Παράσταση ίκριας έχουμε σε πολλές Μινωικές σφραγίδες.

2_53. Pruthi, R.K. 2004, p. 156, Prasad 2011, p. 17.

2_54. Al-Ghabban et al. 2010, p. 72.

2_55. Parr 1988; Rothenberg and Glass 1983.

2_56. [Abstracted by: Jodi Magness.] Abstract Number: OTA20-1997-FEB-110 <http://hufind.huji.ac.il/EBSCO/Search?lookfor=%22+Nabataeans%22&sort=year+asc &view=list> (Full-text articles and eBooks from EBSCOhost Discovery Services).

2_57. Encyclopaedia of Islam, s.v. Aila. Ελληνικά: Αἰλάθ, Αἰλών, Αἰλείμ, ἨλαθούΣ, Ἀείλαν, Ἐλάνα, Αἴλανα, Αἰλάνη Αἰλάς, Αἴλα, Ἡλία, Λατινικά: Ailath, Aelath, Aelana, Leena, Helim, Aila; Εβραϊκά: Ēl-Pāʾrān, Ēlīm, Ēlat, Ēlōt; Αραμαϊκά: Ēlōn, Ēlōnā. Βλ. επίσης International Standard Bible Encyclopedia, s.v. Elath, Eloth.

2_58. Φουράκης 1990, σελ. 117-118.

2_59. Σύγχρονη Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη, s.v. Αίλανα. Αναφέρεται από τον Φουράκη (Φουράκης 1990, σελ. 118-120).

2_60. Liddell and Scott Lexicon, s.v. Γελέοντες ή Τελέοντες. Τα ονόματα των υπολοίπων τριών είναι: Ὅπλητες, Ἀργαδεῖς ή Ἐργαδεῖς και Αἰγικορεῖς, βλ. επίσης Plut. Sol. 23.4; Plat. Tim. 24 A.

2_61. Rudd 2014.

2_62. Κριτική ήσκησε ο F. M. Cross, καθηγητής Εβραϊκής και Ανατολικών Γλωσσών στο Harvard, καθώς και ο J. D. Muhly, βλ. Parr (Parr 1988, p. 73).

2_63. Yekutieli and Cohen-Sason 2010, p. 53; Rothenberg and Glass 1983, pp. 24-25; Levene 1998, p. 10; Rothenberg 1972, p. 183; Rothenberg 1990. Μάλιστα αντικείμενα από χαλκό από τον πλησίον ευρισκόμενο οικισμό της Tayma ευρέθησαν να διαθέτουν ισοτοπική υπογραφή συμβατή με των μεταλλείων Λαυρίου και Κύπρου, βλ. Liu et al. (Liu, Rehren, Pernicka and Hausleiter 2015, pp. 493, 499, 501). Σύμφωνα με την Demand η Timna/Feinan απετέλεσε πηγή εισαγωγής μικρών ποσοτήτων χαλκού στην Κρήτη, ακολουθούσα τις Κυκλάδες, την Κύπρο, το Λαύριο και την Μικρά Ασία (Demand 2011, p. 113).

2_64. Breasted 1906b, p. 204 (§408). Πρόκειται για πληροφορία του Παπύρου Harris, αναφέρεται δε στην περίοδο περί τις αρχές του 12ου αιώνος.

2_65. Ο Breasted τοποθετεί την Atika στην Χερσόνησο του Σινά, όμως έχουν εκφρασθεί και άλλες απόψεις, ενώ τρίτοι συνδέουν το όνομα με την Αττική (The California Institute for Ancient Studies, http://www.specialtyinterests.net/harris.html).

2_66. Bimson and Tebes 2009, p. 94.

2_67. Davaras 2003, p. 3, nn. 10, 11.

2_68. Davaras 2003, p. 4, nn. 16, 17.

2_69. Βλ. < https://www.harappa.com/answers/there-any-evidence-trade-egypt-and-minoan-crete>. Όμως τουλάχιστον δύο σφραγίδες από αχάτη (CMS I 197 & 199, Ασίνη) πιθανολογείται ότι προήλθαν από επανεπεξεργασία χανδρών από την Harappa (Younger 1979, p. 42; Pini und Poursat 1995, p. 113, n. 41).

2_70. Κονιδάρης 2019a, σημ. 614. Ο όρος παράγεται από το ρήμα δάκνω (LSJ, s.v. τρίδακνος), αναφέρεται δε από τον Πλίνιο, Plin.*HN* 32.63. Όστρεα του γένους Tridacna με εγχάρακτη διακόσμηση έχουν εντοπιστεί σε ολόκληρη την Ανατολική Μεσόγειο (Mari, Ναύκρατις Αιγύπτου) και σε πολλές θέσεις στον Ελλαδικό χώρο (Αίγινα, Δελφούς, Λίνδο, Ολυμπία, Σάμο), περιλαμβανομένης και της Μιλήτου (βλ. για παράδειγμα: http://www.ruhr-uni-bochum.de/milet/in/tridacna.htm), αλλά και στην Παλαιστίνη. Τα περισσότερα χρονολογούνται στον έβδομο αι. π.Χ. και χρησίμευαν ως δοχεία ψιμυθίων, θεωρούνται δε Συρο-φοινικικής προελεύσεως, αν και υπάρχει και η αντίθετη άποψη.

2_71. Κονιδάρης 2019a, σημ. 615.

2_72. Κονιδάρης 2019a, σημ. 616.

2_73. Mackay 1938, pp. 457-458, pls. CXX: 27; CXXII: 12.

2_74. Possehl 2002, p. 227; Possehl 2009, p. 178; Κονιδάρης 2019b, σελ. 90, σημ. 8_41-8_44.
2_75. Rao 1965, p. 35.
2_76. Shaw 1995; Wachsmann 2009, p. 279, fig. 12.45: a – c.
2_77. Tripathi 2014, p. 13; Rao 1991, p. 329. Η φάση Lothal B ακολουθεί μετά to 1900 p.X., ήτοι την υποχώρηση του πολιτισμού της Harappa.
2_78. Tripathi 2014, p. 15; Rao 1991, p. 175. Μετά την υποχώρηση του πολιτισμού του Ινδού, ήτοι περί το 1500/1400 π.Χ. στο Dwarka (Gujarat) εμφανίζεται κεραμεική της Κύπρου (ερυθρά τροχήλατη κεραμεική, RLWm), ενώ και οι άγκυρες αίναι παρόμοιες με Κυπριακές, βλ. Tripathi (Tripathi 2014, p. 19).
2_79. Kalyanaraman 2013.
2_80. Howard-Carter 1987, p. 76.
2_81. Muhly 2011, p. 42.
2_82. Rao 1965, p. 36; Muhly 2011, p. 42; Gale, Kayafa and Stos-Gale 2007. Το πλοίο της Άκρας Χελιδονίας θεωρείται ότι διεξήγαγε εμπόριο πιθανόν από την Κύπρο προς το Αιγαίο, παράλληλα δε ήταν σιδηρουργικό εργαστήριο. Κολουροειδή πλινθώματα ευρεθέντα στο ναυάγιο ταυτοποιήθηκαν ως προερχόμενα από μεταλλεία της Σολέας Κύπρου. Για την προέλευσή του είχε υποστηριχθεί η Μυκηναϊκή αλλά και η Χαναανιτική, πλέον όμως επικρατεί η άποψη περί Κυπριακής καταγωγής, βλ. Bass (Bass 2013, p. 70).
2_83. Shaw 1995.
2_84. Mackay 1938, p. 461, n. 1; Wheeler 1953, p. 55; Evans 1906, p. 32, fig. 28.
2_85. Misra 1985, p. 93, n. 17, 18, 19, 20.
2_86. Misra 1985, p. 93-95.
2_87. Marshall 1921, p. 460, pl. LXXI: 33; Hall 1928, p. 87, fig. 99.
2_88. Marshall 1921, p. 466-467, pl. CXXX, n. 2.
2_89. Mackay 1938, p. 460.
2_90. Preziosi 1941, p. 494, n.3.
2_91. Preziosi 1941, p. 494, n. 7.
2_92. Rahmstorf 2012.
2_93. Good 2002, p. 1.
2_94. Koch 2006, p. 930; Yang 2009, p. 15; Biel 1980. Βλ. επίσης τον ιστότοπο του Μουσείου Hochdorf Celtic Museum: <http://www.keltenmuseum.de/english/ index.html>. Πάντως ο Meir υποστηρίζει ότι το κινεζικό μετάξι κατέστη γνωστό στην Ευρώπη ήδη από το 1000 π.Χ. (Li et al. 2010, n. 1). Πρόσφατα υποστηρίχθηκε η ανεύρεση μετάξης στα μαλλιά Αιγυπτιακής μούμιας από τις Θήβες του δεκάτου αι. π.Χ., τα δε σχετικά ευρήματα πρίν την περίοδο Han βαίνουν αυξανόμενα (Lubec et al. 1993; Good 2002, fig. 1).
2_95. Miller 2004, pp. 77-78.
2_96. Όμως η Good αναφέρει χρονολογία περί τον 7 αι. π.Χ. (Good (not dat.), p. 38, fig. 7).

2_97. Panagiotakopulu et al. 1977, p. 423; Zhang 2015, p. 96, n. 25. Όμως η ταυτοποίηση έχει αμφισβητηθεί (Kinti et al. 2012).

2_98. Miller 2004, pp. 77-78.

2_99. Richter 1929.

2_100. Christopoulos 2012, p. 18, n. 33; p. 46; Arist.HA.5.19.551b.11–18); Panagiotakopulu et al. 1977, p. 424; Van Damme 2012. Η ιδιαίτερη επίδοση της Κώ στην υφαντική προκύπτει και από τον μύθο της Παμφίλης όπως μας τον παραδίδει ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος (Plin. Nat. 11.26). Η άποψη ότι η παραγωγή μετάξης από μεταξοσκώληκα εγκαινιάσθηκε κατά την Βυζαντινή περίοδο είναι εσφαλμένη (Walker 1998, p. 23).

2_101. Panagiotakopulu et al. 1977. Πιθανόν η λέξη tu-na-no, γνωστή ως είδος υφάσματος, να αντιπροσωπεύει το μεταξένιο ύφασμα, βλ. πινακίδες KN Lc 525, KN Le 553. Για την πιθανή αναφορά πινακίδων Γραμμικής Α' (THE 7 -12) του Ακρωτηρίου Θήρας σε μετάξι βλ. Μπουλώτη (Μπουλώτης 2008, σελ. 80), ενώ για την απεικόνιση μεταξένιων πέπλων στις τοιχογραφίες της Θήρας βλ. Vlachopoulos and Georma (Vlachopoulos and Georma 2012, p. 40).

2_102. Belgiorno 2012; Belgiorno, Lentini, and Scala 2005. Πρόκειται για ίνες μετάξης προερχόμενες από τον άγριο μεταξοσκώληκα Tortrix-viridiana, ενώ ευρέθησαν και δείγματα φυτικής μετάξης (Calotropis και Asclepias).

2_103. Christopoulos 2012, p. 46. Ο Χριστόπουλος βασίζεται στα αρχεία Hou Hanshu, θεωρεί δε ότι ο όρος Daqin αφορά σε Έλληνες της Άπω Ανατολής, οι οποίοι ζούσαν στα πλαίσια ομοσπονδίας ('κοινόν') διακυβερνώμενοι δημοκρατικά.

2_104. Burke 2012. Σχετική με το θέμα θεωρείται η λέξη βυσσός χρησιμοποιούμενη τόσον για να δηλώσει τον βυθό όσον και είδος λεπτοΰφαντου υφάσματος, Hdt.2.86.6, βλ. Λεξικό Σταματάκου, s.v. βυσσός.

2_105. Good, Kenoyer and Meadow 2009.

2_106. Good, Kenoyer and Meadow 2009, p. 5.

3_1. Yadav 2013, p. 413; Parpola 2015, p. 17.

3_2. Pitman 1984, p. 80.

3_3. Mousapour 2010, p. 104.

3_4. Coningham and Manuel 2009.

3_5. Bahadur and Dikshit 1938, p. 36.

3_6. Dani and Thapar 1996. Σημειώνεται ότι πρόκειται για έκδοση υπό την αιγίδα της Unesco.

3_7. Witzel and Farmer 2000, p. 5; Witzel 1999, p. 44. Οι Δυτικοί αυτοί χαρακτηρίζονται από τους ιδεολογικούς αντιπάλους τους ως εμφορούμενοι από απόψεις της "Νέας Εποχής". Πάντως το άλογο δεν εικονογραφείται σε καμμία από τις πολυάριθμες σφραγίδες από τον Ινδό ποταμό,

ενώ δεν έχουν ευρεθεί ούτε υπολείμματα αλόγων στην ευρύτερη περιοχή πρίν το 2000 π.Χ., Mahadevan 1997.

3_8. Bahadur and Dikshit 1938, p. 36.

3_9. Marshall 1931, p. 42; Pruthi 2004, p. 69.

3_10. Bahadur and Dikshit 1938, p. 36.

3_11. Valentine et al. 2015.

4_1. Marshall 1931, p. 45-47. Επίσης ο Altekar θεωρεί ότι οι γλύπτες της Harappa ήταν ίσης αξίας αν όχι ανώτεροι των Ελλήνων της κλασικής εποχής (Altekar 1940, p. 289).

4_2. Wheeler 1953, pp. 66-67.

4_3. Aruz and Wallenfels 2003, p. 390, cat. no. 277; Agrawal 2007, fig. 6.1 (HR-5721, DK-12728).

4_4. Pitman 1984, p. 83; Bahadur and Dikshit 1938, p. 56. Στην σφραγίδα M 312 απεικονίζεται η τελετουργία του αναπηδούντος ταύρου με τους ακροβάτες.

4_5. Mackay 1938, p. 289.

4_6. Η σαρκοφάγος της Αγίας Τριάδας είναι γραπτή ασβεστολιθική λάρνακα μήκους 137 εκ. της ΥΜ ΙΙΙ και ανακαλύφθηκε στην Αγία Τριάδα Ηρακλείου. Θεωρείται πιθανώς η πληρέστερη εικονογραφία θυσιαστικής τελετής του προ-ομηρικού κόσμου και στον τοιχογραφικό της διάκοσμο παρέχονται πληροφορίες για τα ταφικά έθιμα των ευγενών της περιόδου κατά την οποία η Κρήτη βρισκόταν υπό Μυκηναϊκή κυριαρχία. Εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου. Η σαρκοφάγος συνολικά συνδυάζει Μινωικά και Μυκηναϊκά χαρακτηριστικά ως προς τη θεματολογία και την τεχνοτροπική της απόδοση (από την Wikipedia).

4_7. Fabri 1937, pp. 93, 96. Ο Fabri επικαλείται, μεταξύ των άλλων, τις σφραγίδες DK 9281, 8321 & 8120 εν συνδυασμώ με Μινωικές απεικονίσεις, συμπεριλαμβανομένης της σαρκοφάγου της Αγίας Τριάδος, για να αποδείξει την ταύτιση των λατρευτικών σχημάτων.

4_8. Κονιδάρης 2019a, σελ. 86-87, σημ. 292. Σταλαγμίτης ευρισκόμενος περίπου στο κέντρο του σπηλαίου Αμνισού Κρήτης (της Ειλειθυίας) με ύψος 1.5 μ. εκτιμήθηκε από τον Evans ως ιερά στήλη, κατά κάποιον τρόπο ανάλογος του κατοπινού ομφαλού της γής. Βλ. και §5.1 παρακάτω.

4_9. Winkelmann 2008, p. 51.

4_10. Soar 2009, p. 16. Ρυτά σχήματος αναπηδούντος ταύρου έχουν ανασκαφεί από τάφους στήν Κουμάσα και τον Πόρο, χρονολογούμενα από την πρώιμη Μινωική περίοδο. Ειδώλιο από τήν Κουμάσα εμφανίζει ταύρο με μικρές ανθρώπινες φιγούρες να κρέμονται από τα κέρατά του. Ανάμεσα στα υπερμεγέθη κέρατα υπάρχει ακροβάτης.

4_11. Evans 1935, p. 47, n. 4.

4_12. Duff 2012, pp. 5-18.

4_13. Duff 2012, p. 13

4_14. Κονιδάρης 2016, σελ. 152, σημ. 428-430.

4_15. Evans 1921, fig. 352. Ο Αγγλικός όρος είναι segmented bead.

4_16. Wheeler 1953, p. 75; p. 89; Possehl 2009, p. 159; Dayton 1989, p. 10. Η ταυτότητα της συνθέσεως των δύο χανδρών επιβεβαιώθηκε με φασματογραφική ανάλυση.

4_17. Marshall 1931, p. 514; Evans 1921, pp. 490-493.

4_18. Κονιδάρης 2016, σημ. 155.

4_19. Dayton 1989, p. 10.

4_20. Marshall 1931, p. 517, n. 1.

4_21. Σύμφωνα με ανασκαφές στον Άγιο Χαράλαμπο Κρήτης κατά την ΜΜ ΙΒ περίοδο επικρατεί η κατασκευή αγγείων με τριφυλλόσχημο στόμιο (Langford Verstegen 2008, p. 86). Στην ΥΜ περίοδο το θέμα του τριφυλλιού είναι από τα πλέον δημοφιλή στην διακοσμητική των αγγείων (Lesson 14: Narrative). Το θέμα απαντά και σε Μινωικές σφραγίδες όπως και σε κοσμήματα (Evans 1901, p. 55; Evans 1909, p. 141). Το τριφύλλι απαντάται επίσης χαραγμένο σε βάζο της Κνωσού της ΥΜ ΙΙ (Barber 1989, p. 14) αλλά και στον Κύκλο Λεόντων Μυκηνών – Βαφειού της ΥΕ Ι έως ΜΕ ΙΙΙ (Rehak and Younger 1989, p. 242). Στην Αίγυπτο διακοσμεί νεκρικό ανάκλινδρο του Tutankhamen.

4_22. Mackay 1938, p. 411, n. 3.

4_23. Evans 1921, p. 513, fig. 67; Marsall 1931, p. 517, n. 1; Davaras 2003, pp. 160-161, n. 1079.

4_24. Dayton 1989, p. 12, fig. 1: c. Ο Αγγλικός όρος είναι fluted / striated bead.

4_25. Dayton 1978, p. 421; Dayton 1989, p. 12, fig. 1: c; Anderson Immerwahr 1971, p. 194, pl. 77: IX-2.

4_26. Vats 1940, p. 408; Rahmstorf 2015, fig. 10. Όμως θα πρέπει να σημειωθεί ότι αυτή η άποψη ελέγχεται έντονα.

4_27. Marshall 1931, p. 527, n. 2; Evans 1921, p. 96, fig. 67; Mackay 1938, p. 434; Mukhtar 2014, p. 439. Βλ. Εικ. I8a.

4_28. Hickman 2011. Πρόκειται για έλασμα με παράσταση κυνών, γεωμετρικών και φυτικών στοιχείων, τηρούμενο στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου (ΗΜ 269), ενώ από την ίδια θέση υπάρχουν και άλλα.

4_29. Hickman 2008a.

4_30. Το τεκμήριο εκτίθεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών (προθήκη 71, αριθμ. 5234).

4_31. Völling, Reifarth and Vogl 2011, p. 535.

4_32. Κονιδάρης 2019a, σελ. 172, 177, σημ. 631, 656, 657.

4_33. Marshall 1931, p. 508, pl. CXLIII: 27 (HR 4410).

4_34. Evans 1921, p. 98, fig 69.

4_35. Petrie 1910, p. 87, fig 94.

4_36. Κονιδάρης 2016, σελ. 116, 120, 137, 144-147.

4_37. Hickman 2008b, 306; Kenoyer 1998, pp. 18-19.

4_38. Marshall 1931, p. 566; Evans 1921, p. 470, fig. 337.

4_39. Rogersdotter 2011, pp. 50-51; Caspers 1979, p. 122.

4_40. Mackay 1938, p. 576, n. 2.

4_41. Marinatos 2010, p. 161.

4_42. Papathanassiou 2008, p. 362.

4_43. Papathanassiou 2008, p. 365, fig. 7.

4_44. Farmer, Sproat and Witzel 2004, p. 134; Kumar 2009, p. 134.

4_45. Waddell 1925, p. 57; Waddell 1929, p. 552.

4_46. Mackay 1938, p. 188; Evans 1930, pp. 422-426.

4_47. Mackay 1938, pp. 265-266. Evans 1930, pp. 446-447, figs. 310-311.

4_48. Agrawal 2007, figs. 6.3, 6.5.

4_49. Ο όρος παλαιά Ευρώπη έχει επινοηθεί από την Gimbutas (Gimbutas 1982) αναφέρεται δε στην πρό της θρυλούμενης εισόδου των Ινδοευρωπαίων επικρατούσα στην Ευρώπη πολιτιστική πραγματικότητα, χαρακτηριζόμενη από την μόνιμη εγκατάσταση γεωργών και την ύπαρξη ειρηνικής και ισότιμης κοινωνίας, όπου επικρατούσε η θρησκευτική εικόνα της θηλυκής θεότητος.

4_50. Gimboutas 1982, p. 57-66; Kerenyi 1976a, p. 80.

4_51. Mackay 1938, pp. 266-267; Gimboutas 1974, pp. 222-223.

4_52. Λίθινο ανθρωπόμορφο φυλακτό, φέρον μάσκα ή κερασφόρο διάδημα (Σέσκλο, 5300-4500 π.Χ., Εθνικο Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 5980).

4_53. Mackay 1938, p. 268.

4_54. Mackay 1938, pp. 267-268, pls. LXXV: 7, 12; LXXVI: 13, LXXII: 2, LXXV: 7, 12 .

4_55. Mackay 1938, p. 267, pl. LXXVI: 5 .

4_56. Clark and Kenoyer 2017, pp. 502-503.

4_57. Pizzeghelloa et al. 2015, p. 10.

4_58. Mackay 1938, p. 655, n. 6, 7, 8, 9. Βλ. τις σφραγίδες: CMS V 668 (Θήβαι τις ΜΕ περιόδου), CMS VS3 171 (της ΠΕΧ), κ.'α.

4_59. Wace and Thomson 1912, p. 149, Fig. 93; Marshall 1931, pl. CXIV; Θεοχάρης 1973, σελ. 67-79, εικ. 29.

4_60. Mackay 1938, pp. 651-652, n. 11.

4_61. Diwiyana 2011. Πρόκειται για τήν πινακίδα M 592, την σφραγίδα HMs 260 και την σφραγίδα C 23, η οποία περιλαμβάνει επίσης επιγραφή.

4_62. Rehak 1992. Η οκτώσχημη χάνδρα από οψιανό της ΜΜ Ι – ΥΜ Ι τηρείται στο Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης (αρ. πρ. 26.31.405).

4_63. Rehak and Younger 1989, pp. 237, 246, 248, 251, 254. Από το Ακρωτήριο Θήρας προέρχεται οκτώσχημη ψήφος από ορεία κρύσταλλο (Μασουρίδη 2020, σελ. 95, εικ. 6).

4_64. Salimbeti 1999. Στην Megiddo έχουν ευρεθεί πέντε ελεφαντοστέϊνα αντικείμενα στο σχήμα της ασπίδος τύπου πρωτο-Διπύλου. Το θέμα του οκτώσχημου απαντάται στον νεολιθικό Στρόφιλα, στον πολιτιστικό κύκλο Κέρου – Σύρου και στην Αίγυπτο.

4_65. Parpola 2011, figs. 48-49; Aruz and Wallenfels 2003, p. 385, cat. no. 272a; Mackay 1938, p. 666. Απαντά επίσης σε κεραμεικά αλλά και σε σφραγίδες, π.χ. την C-23 από το Chanhujo daro, την M-592 από το Mohenjo-daro (<http://indusscriptmore.blogspot.com/2011/08/catch-all-group-of-indus-signs.html>).

4_66. Aruz and Wallenfels 2003, p. 394, cat. nr. 282; Dayton 1989p. 15, fig. 5; Vats 1940, pl. CXXXVII: 15.

4_67. Aruz and Wallenfels 2003, p. 243.

4_68. Vats 1940, pp. 329-330, n.1.

4_69. Aruz and Wallenfels 2003, pp. 243-244, fig. 73; Bass 1966, pp. 37-38.

4_70. Aruz and Wallenfels 2003, p. 244.

4_71. Watrous 1994, p. 715; Younger 2013, p. 54. Οι πλείστες πρισματικές σφραγίδες θεωρούνται ανήκουσες στην ΜΜ II περίοδο, όμως υπάρχουν μορφολογικές ενδείξεις ότι μερικές χρονολογούνται παλαιότερα, ήτοι από την ΠΜ III (2300-2200 π.Χ.).

4_72. During Caspers 1985; During Caspers 1993, p. 98.

4_73. Shaikh 2000, pp. 86-87.

4_74. During Caspers 1993, p. 104.

4_75. Κονιδάρης 2019b, σελ. 93, σημ. 4_29, 8_70; Kuzmina 2007, p. 226.

4_76. Vidale and Frenez 2015, fig. 6. Βλ. τις σφραγίδες M-417 και M-295

4_77. Vidale and Frenez 2015, fig. 1.

4_78. Müller-Karpe 2009, p. 110, n. 7; Boehmer and Güterbock 1987, p. 25, figs. 4, 5.

4_79. Müller-Karpe 2009.

4_80. Βλέπε για παράδειγμα τις Κρητικές σφραγίδες: CMS II.8 035, 149; CMS II.6 155; CMS II.1 251d, 248b, 249, 250a, 312a, 481a; CMS VII 112.

4_81. Στο Σώμα των σφραγίδων της Μινωικής και Μυκηναϊκής περιόδου (CMS) 70 σφραγίδες υιοθετούν το θέμα της δίνης (wirbel).

4_82. Parpola 2011, p. 125, fig. 16; Kenoyer 1998, p. 87.

4_83. Σύμφωνα με τον Rainer Maria Rilke – Sonnets to Orpheus II-4, The Unicorn:
'Oh, this is the animal that doesn't exist. Not knowing that, they
admire anyway its stride, its posture, its neck, the quiet light
in its gaze. Indeed, it never was. Yet because they loved it, the
creature came into existence'.

4_84. Parpola 2011.

4_85. Zouzoula 2007, p. 335; Vermeule and Karageorghis 1982, pp. 396, 399, 414.

4_86. Aruz and Wallenfels 2003, p. 243, fig. 72, cat. nr. 211: a-b; Hickman 2008b, p. 251; Rahmstorf 2006, p. 30. Τέτοιου τύπου χάνδρες και μάλιστα χρυσές ανεσκάφησαν στην θέση Khirsara (Uesugi 2018, p. 116, fig. 15).

4_87. Starr 1941.

4_88. Mackay 1938, p. 188, pl. LXVI. 23. O Mackay έχει παραβάλει θηριομορφικό αγγείο κριού από το Mohenjo-daro με προβατόσχημο από την Αμοργό των μέσων της τρίτης χιλιετίας.

4_89. Βλ. αγγείο του πολιτισμού του Ινδού από το δεύτερο ήμισυ της τρίτης χιλιετίας: < https://www.flickr.com/photos/mukulb/8082731950>.

4_90. Κονιδάρης 2019a, σελ. 219, σημ. 824.

4_91. Κονιδάρης 2019a, σελ. 29-32, 220, σημ. 829. Στην εικ. 3 της αυτής βιβλιογραφικής αναφοράς παρουσιάζεται τέτοιο Μινωικής εμπνεύσεως Αιγυπτιακό αγγείο από το Lahun.

4_92. Βλ. πτυχωτό αγγείο του πολιτισμού του Ινδού από το δεύτερο ήμισυ της τρίτης χιλιετίας: < https://www.flickr.com/photos/mukulb/8082731950>.

4_93. Marshall 1931, p. 191.

4_94. Kalyanaraman (άνευ χρονολογίας); Weingarten 1986; Rutter (άνευ χρονολογίας). Παρόμοια (;) 'πώματα' ή φιαλόσχημα αντικείμενα έχουν ανασκαφεί από τις θέσεις: Διμήνι – Σέσκλο, Naqada, αλλά και την νεολιθική Κνωσσό (Evans et al. 1964, fig. 58: 32).

4_95. Hallager 1987; Weingarten and Hallager 1993.

4_96. Sarianidi 1998, pp. 88-89, fig. 41; Kenanidhs and Papakitsos 2015, p. 333, n. 15. Οι επιγραφές έχουν περιληφθεί στο Corpus of Published Inscriptions in Linear A των Owens και Trench.

5_1. Marshall 1931, p. vi-viii; Di Castro 2008, p. 27. Αναλόγως ο Parpola ταυτίζει την θεότητα της γυναίκας – αιλουροειδούς με μια πρώιμη μορφή της θεάς Durgā του Ινδουιστικού πανθέου (Di Castro 2008, p. 25).

5_2. Marshall 1931, p. 33, Pl. XCV. O καυνάκης απαντάται και σε άλλο ειδώλιο (Marshall 1931, p. 342).

5_3. Davaras 2003, pp. 31-37.

5_4. Evans 1901. Βλ. επίσης Hitchcock 1999, p. 375; Μπονώρη 2014.

5_5. Πρόκειται για το σύμβολο M347 (Mahadevan 1977), K332 (Koskenniemi), KP332 (Koskenniemi/Parpola), P319 (Parpola), βλ. Price 2011, p. 42.

5_6. Mahadevan 1997, p. 25; Evans 1921, p. 160, fig. 115. O Evans αναφερόμενος στο χρυσό σφραγιστικό δακτυλίδι από την Κνωσό, όπου παρουσιάζεται σκηνή βαιτυλικής λατρείας, σημειώνει ότι ο καλλιτέχνης παριστά το δένδρο συκιάς με τριμερή φύλα (trees with triply divided leaves like those of fig-trees).

5-7. Parpola 2005, p. 59. Η θεότης περιγράφεται ως ανηλεής επιδρομέας και κυνηγός. Πιθανώς πρόκειται για τον εικονιζόμενο σε σφραγίδα (VS 1406, pI. CXVII, 16) την οποία δημοσίευσε ο Marshall (Marshall 1931, p. 222), όπου εμφανίζεται να είναι ενδεδυμένος με φύλλα.

5_8. Floyd; Davis 1914.

5_9. Ο Διόνυσος μνημονεύεται σε πινακίδα Γραμμικής Β των Χανίων (KH Gq 5), αλλά και της Πύλου (PY Ea 102, Ea 107, Xa 06, Xa 1419), και μάλιστα ως θεός του οίνου (Kerényi 1976a, p. xxvi). Η άποψη περί παλαιότητος του Διονύσου στον ελλαδικό χώρο είχε υποστηριχθεί από τον Otto (Otto 1969). Η πινακίδα των Χανίων αναφέρεται σε προσφορά μελιού στους θεούς Δία και Διόνυσο, χρονολογείται δε περί το 1300 π.Χ.. Ο Caskey αποδίδει στον Διόνυσο το ιερό στην Αγία Ειρήνη της Κέας, υποστηρίζοντας την συνεχή άσκηση λατρείας εκεί από την ύστερη Εποχή του Χαλκού μέχρι τουλάχιστον τον τέταρτο αι. π.Χ. (Caskey 2009, p. 151). Σημειωτέον ότι στο ιερό ανεσκάφησαν αγγεία με υπολείμματα οίνου (Kerényi 1976b, p. 191).

5_10. Kerényi 1976a, p. 85.

Άλλωστε στην θέση Ορθόπετρα (Ντικιλί-τάς), πλησίον των Φιλίππων της Β. Ελλάδος, ευρέθησαν αποδείξεις για την παραγωγή οίνου από το 4200 π.Χ. περίπου! (Valamoti et al. 2007). Στην Κρήτη όπως και στην Ηπειρωτική Ελλάδα η καλλιέργεια της αμπέλου και η οινοπαραγωγή υπάρχουν τουλάχιστον από την πρώιμη Εποχή του Χαλκού (Μύρτος: 2170 π.Χ.), Palmer 2005, pp. 269-285. Ομοίως στόν Πύργο της Κύπρου έχουμε αποδείξεις οινοπαραγωγής πρίν από το 1850 π.Χ. (Belgiorno 2012).

5_11. Gimbutas 1982, p. 227; Myers 2008.

5_12. Evans 1901, p. 6.

5_13. κράδη, η {κραδάω} ο ελαφρώς τρέμων κλώνος εις το άκρον κλάδου, γενικώς κλάδος και κυρ. κλάδος συκής, εντεύθεν συκή, βλ. Λεξικόν Σταματάκου, s.v. κραδή; Csapo and Slater 1994, p. 269; Deroukaki 2014.

5_14. Macdonell 1897, p. 167. Στην Rigveda (RV 10, 135) αναφέρεται ότι ο Yama, θεός του θανάτου, πίνει με τους θεούς καθήμενος κάτω από μια συκιά, ενώ σύμφωνα με την Atharvaveda (5, 43) οι θεοί κατοικούν σε συκιά, στον τρίτο ουρανό.

5_15. Marshall 1931, pp. 52-53. Η ιδέα της τριαδικότητας απαντάται από παλαιά στην Μεσοποταμία όπου υπήρχε η τριάδα των Sin, Shamash και Ishtar ή των Anu, Enlil και Ea. Ο άρρην θεός χαρακτηρίζεται από τον Marshall ως προ-Άριος.

5_16. Possehl 2002, p. 142.

5-17. Hitchcock 1999, p. 375.

5_18. Dietrich 1974, p. 284.

5_19. Εκμαγείο της MM III περιόδου ευρεθέν από τον Evans στο Ιερό Θησαυροφυλάκειο της Κνωσού, εμφανίζει τρία σύμβολα προσομοιάζοντα προς αυτά του Ηλίου, της Σελήνης και της Αφροδίτης (Ridderstad 2009, p. 7.).

5_20. Μαθιουδάκη 2003-4, p. 113.

5_21. Η Φρατρία των Μεδοντιδών επέλεξε τον Τριπτόλεμο ως επίσημο σύμβολο λόγω της εμπλοκής τους ως προέδρων στα δρώμενα της Ελευσινίου Δήμητρος. Δεδομένου ότι οι Ευμολπίδες είχαν ήδη το δικαίωμα να φέρουν τα ιερά σύμβολα της Δήμητρος και της

Περσεφόνης, η επιλογή του Τριπτολέμου στηρίχθηκε στην ιερότητα του αριθμητικού τρις που χρησιμοποιείται από την Εποχή του Χαλκού για τους θεοποιημένους ήρωες (Ηλιόπουλος κ.α., σελ. 5). Σύμφωνα με τον Witzel (Witzel 1999, p. 44, n. 185) αποτελεί χαρακτηριστικό των Ινδοευρωπαίων από όλες τις γενεές των προγόνων να λατρεύονται μόνον οι τρείς τελευταίες, αυτή δε η λατρευτική συνήθεια συναντάται στους Έλληνες με την μορφή των τριπατόρων, στους Ινδούς όπου στους προγόνους προσφέρονται τρείς pindas (ρυζοκεφτέδες), στην Ρωσσική συνήθεια προσφοράς τριών klyochki κλπ.

5_22. Nikolaidou 2012, p. 49. Ο Picard υποστηρίζει ότι πρόκειται για τις δύο Ελευσίνιες θεότητες και τον Διόνυσο, (Picard 1948, p. 104), όμως δεν υπάρχει γενική συμφωνία επ' αυτού (Nilsson 1950, p. 313, n. 20). Στο ίδιο σύμπλεγμα ο Younger αναγνωρίζει τις Δήμητρα, Περσεφόνη και Κόρη, αντιστοιχούσες στις Δαμάτερες των Δωρικών ιερών (Younger 2009, p. 209). Σύμφωνα με την ερμηνεία του Younger οι τρείς ηλικίες σχηματοποιούν και καθορίζουν τον ρόλο της γυναίκας στην κοινωνία, ως την ώριμη μητέρα, την παρθένα η οποία έχει μόλις καταστή γόνιμη και το μικρό θήλυ το οποίο θα πρέπει να αφομοιώσει την γυναικεία ταυτότητα. Περαιτέρω ανάλυση για την θεματολογία και την χρονολόγηση στο Rehak and Younger 1989.

5_23. Hadzisteliou Price 1978, p. 5.

5_24. Lynn Budin 2011, p. 304.

5_25. Pande 1971; Dales, Kenoyer, and Alcock 1986, p. 226; Possehl 2002, p. 228. Αξίζει να υπογραμμισθεί ότι ο κέρνος 49.251/2961, Hr. 267 (Mohenjo-daro) δεν έχει περιγραφεί από τον Marshall, ενώ ο HP XXIX-30, LXVIII-LXXII (Harappa) έχει παραληφθεί από την προκαταρκτική αναφορά εκ μέρους του Wheeler (Pande 1971, p. 314, nn. 7, 8).

5_26. Papathanassopoulos 1996, pp. 333-334; Πιλάλη-Παπαστερίου 1992, σελ. 85. Αναφέρεται από τους Papadopoulos and Malamidou (Papadopoulos and Malamidou 1997, p. 433).

5_27. Pande 1971, p. 314-318; Karetsou 2012.

5_28. Possehl 2002, p. 228; Davaras 2003, pp. 106-108.

5_29. Pande 1971, p. 320-323; Possehl 2002, p. 228; Karetsou 2012. Ο Pande βασίζεται σε πληροφορίες από τον Ξανθουδίδη (Xanthoudides) και τον Harrison. Σημειώνεται ότι ένας κέρνος ευρέθη στην Αποθήκη Δημητριακών της Harappa, παρέχοντας έτσι ένδειξη για χρήση του στην Ινδία κατά τρόπο παράλληλο προς αυτόν στον Ελλαδικό χώρο.

5_30. Στην σφραγίδα DK 6847 (M 1186) αναγνωρίζεται η ύπαρξη δίσκου προσφορών, ο οποίος προσομοιάζει προς τον Ελλαδικό δακτυλιοειδή κέρνο, βλ. Duff (Duff 2011, pp. 3-5, fig. 1; fig. 18). Δίσκος προσφορών περιλαμβάνεται στην εικονογράφηση και των σφραγίδων M 442, M 448, H 97 (όπ. π.). Μια άλλη σφραγίδα με κέρνο περιλαμβάνεται στο αρχείο Huntington (Huntington, p. 83). Την ανεύρεση κέρνων στον Ινδό ο Possehl ερμηνεύει ως ένδειξη για την από μέρους μερίδας κατοίκων υιοθέτηση των σχετικών τελετουργιών (Possehl 2002, p. 228).

5_31. Uesugi 2013.

5_32. Κονιδάρης 2019a, σελ. 143, σημ. 508. Τα ειδώλια τηρούνται στο Μουσείο Brooklyn (υπ. αρ. 07.447.505 και 07.447.502).

5_33. Κονιδάρης 2019a, σελ. 144, σημ. 514. Πτηνόμορφα φυλακτά από το Mohenjo-daro εμφανίζουν αναλογίες με άλλα από τον Μόχλο αλλά και τις Κυκλάδες της ΠΚ περιόδου (Mackay 1938, p. 525, pls. LXXIV: 9, 10, LXXVII: 12, CXXV: 19; Evans 1921, p. 102).

5_34. Vats. 1940, p. 207, pl. LXII, n. 3. Σε διακοσμημένο αγγείο της ομάδος H206 του νεκροταφείου της Harappa εντοπίσθηκε η παράσταση βοοειδούς σε συσχέτιση με ανθρώνινες ραμφόστομες μορφές. Παρόμοια εικονογραφικά στοιχεία απαντούν και σε άλλες περιπτώσεις (ό.π. p. 211, pl. LXII: 1, 10, 13, 18) για τις οποίες έχει υπογραμμισθεί η ενδεχόμενη Μινωική συσχέτιση. Περαιτέρω σχόλια βλ. στον Κ. Δαβάρα (Davaras 2003, pp. 114-124), όπου υπάρχει αναφορά και στην *τελετουργική αιώρηση* της ΥΜ ΙΙ περιόδου αλλά και του έπους Mahabharata (ό.π. pp. 97-99; Marinatos 1968; Χρυσανθοπούλου 1988).

5_35. Laursen and Steinkeller 2017.

5_36. Sarianidi 2007, fig. 1. Εννοούνται οι πολιτισμοί της Αιγύπτου (παρά τον Νείλο), της Μεσοποταμίας (παρά τον Τίγρη και τον Εφράτη), της Κεντρικής Ασίας (παρά των Ώξο) και της Κίνας (παρά τον Κίτρινο ποταμό).

5_37. Οι ωτογλυφίδες ήταν μικρά ορειχάλκινα σκεύη – μικροεργαλεία τα οποία κατέληγαν σε μικρή διαπλάτυνση εν είδει κουταλιού, συνήθως δε εντάσσονται στον εξοπλισμό περιποιήσεως του σώματος. Ο Δαβάρας προτείνει την άποψη ότι πρόκειται για τελετουργικά σκεύη, χρησιμοποιούμενα σε κάποιο είδος τελετής. Τέτοια ανευρίσκονται στην Μινωική Κρήτη (π.χ. Μόχλο), σε Μυκηναϊκές θέσεις, την αρχαία Αίγυπτο, Ur, και στην Harappa (Davaras 2003, pp. 177-182; Possehl 2002, p. 228, fig. 12.28). Για σχετική εικόνα βλ. <https://www.ascsa.edu.gr/resources-landing/details?source=dc&id=Corinth:Object:MF%2010030>.

5_38. Η ταφή των οστών νεκρού, αφού προηγουμένως έχει αφαιρεθεί η σάρκα τελετουργικά, συνιστά έθιμο το οποίο κατά τον Δαβάρα συνδέει την Μινωική Κρήτη με τον Ινδό (Davaras 2003, pp. 183-185)!

5_39. Davaras 2003, pp. 157-159.

5_40. Davaras 2003, pp. 220-239. Σύμφωνα με το Taittirīya-Upaniṣad 1.6 υπάρχει ένας σωλήνας, ονομαζόμενος suṣumnā, *που διαπερνά την καρδιά προς τα επάνω .. ο οποίος είναι ο τόπος γεννήσεως του Indra, το μονοπάτι για την επίτευξη της αληθινής φύσεώς του*.

6_1. Reinholdt 2003, pp. 260-261, cat. no. 166; Possehl 2002, p. 223; Bhambhwani 2010, p. 14; Aruz and Wallenfels 2003, cat no. 166a; Rahmstorf 2006, p. 30, n. 91; Rahmstorf 2015, p. 161, fig. 10, App. 4 . Η ανακάλυψη στον Ινδό εργαστηρίων με τέτοιες χάνδρες (etched) σε διάφορες φάσεις της παραγωγικής διαδικασίας φαίνεται να στηρίζει την άποψη για προέλευση

των χανδρών από αυτήν την περιοχή. Σχετικές αναφορές υπάρχουν και στον Reinholdt (Reinholdt 2004), όπως σημειώνει ο Rahmstorf (Rahmstorf 2006, p. 30, n. 92).

6_2. Rahmstorf 2015, p. 159, fig. 10, App. 5; Renfrew et al. 2013, p. 662; Pieniążek 2016, p. 57, fig. 3.

6_3. Rice 1994, p. 136; Howard-Carter 1987, p. 84, nn. 99, 100, 101. Η επιγραφή με τα στοιχεία RIME 4.05.15.02 composite έχει αναγνωσθεί ως: *To the god ... of the city ... Narām-Sîn, son of Ipiq-Adad, for his life, presented* (*this amulette*), βλ. <http://oracc.museum.upenn.edu/cdli/pager>.

6_4. Colburn 2008, p. 206, table I, n. 55; Κονιδάρης, Δ. 2019a, σελ. 226, σημ. 849. Πρόκειται κυρίως για πρώτες ύλες όπως: ελεφαντοστούν, χρυσός, αμέθυστος, χαλκηδόνιος και σάρδιος λίθος, αυγά στρουθοκαμήλου, καθώς και για τεχνουργήματα όπως: λίθινα αγγεία, σκαραβαίοι, σφραγίδες κ.ά.

6_5. Colburn 2008, tables 2, 3. Παράδειγμα σφραγιδοκυλίνδρου από την Ανατολή εισαχθέντος στον Μόχλο αποτελεί ο CMS VS1B 332 (Davaras and Soles 1995). Από την Μεσοποταμία προέρχεται, σύμφωνα με μερίδα αρχαιολόγων, χρυσό αγαλματίδιο είδους αιγάγρου το οποίο ευρέθη στην *Οικία των θρανίων* στο Ακρωτήριο Θήρας (Αλεξόπουλος 2017).

6_6. Colburn 2008.

6_7. Κονιδάρης 2019a, σελ. 233, σημ. 873. Το Αιγαιακό τάλαντο ανεσύρθη από τον Baqir κατά τις ανασκαφές του.

6_8. Κονιδάρης 2019a, σελ. 233, σημ. 874. Πρόκειται για κύπελλο με γυναικεία κεφαλή (BM 116359 ή αρ. τεκμηρίου ανασκαφών Assur S 20233), θραύσμα αγγείου (BM 116360 ή S 20176), δύο κύπελλα με στόμιο (BM 116361/2 ή S 15276f/a) και μικρό κύπελλο ή ακάτιο (BM 116374 ή S 20474d), τα δύο πρώτα από το ιερό της Ishtar, χρονολογούμενα κατά την περίοδο βασιλείας του Tukulti-Ninurta I ή λίγο αργότερα. Για παρόμοια Μινωικά αγγεία ο Hall παραπέμπει στον Evans (Evans 1928, fig. 129).

6_9. Κονιδάρης 2019a, σελ. 233, σημ. 875. Αρνητική κριτική άσκησε ο Peltenburg, ο οποίος παρουσίασε νέα ερμηνευτική αντίληψη, βλ. ανωτέρω.

6_10. Κονιδάρης 2019a, σελ. 233, σημ. 876.

6_11. Κονιδάρης 2019a, σελ. 233, σημ. 877. Πρόκειται για σφραγίδες από λαζουρίτη λίθο (lapis lazuli).

6_12. Κονιδάρης 2019a, σελ. 234, σημ. 878. Πρόκειται για το έγγραφο AhT 3 (CTH 147). Άλλωστε στο ναυάγιο της Αντιφέλλου (Uluburun) ευρέθησαν χάνδρες από ήλεκτρο προερχόμενες από την Assur, οι οποίες αποτελούν πρόσθετο τεκμήριο εμπορικής συσχετίσεως Μυκηναίων και Μέσης Ασσυρίας.

6_13. Κονιδάρης 2019a, σελ. 178, σημ. 665.

6_14. Κονιδάρης υπό έκδ., § 8.10.5.

6_15. Κονιδάρης υπό έκδ., § 14.

6_16. Collon 1990, p. 34.

6_17. Kopanias 2009, p. 55, n. 96.

6_18. Πρόκειται για το Αμφείον, τάφο των διδύμων Ζήθου και Αμφίωνος, υπό την μορφή βαθμωτής πυραμίδος, ανεσκαφέν από τον Σπυρόπουλο το 1972, βλ. Berman (Berman 2004). Σύμφωνα με τον Lauffer στην πλησίον ευρισκόμενη περιοχή της Κωπαΐδος υπάρχουν υδραυλικά έργα, χρονολογούμενα στην ΠΕ ΙΙ περίοδο, ενώ υπάρχει η εκτίμηση ότι αι Θήβαι υπήρξαν ανακτορικό κέντρο ήδη από την τρίτη χιλιετία πρίν από την εποχή μας, βλ. τον αμφιλεγόμενο Bernal (Bernal, p. 18, 134).

6_19. Kopanias 2009.

6_20. Bass 1966, p. 28.

6_21. Hutchinson 1949, p. 220.

6_22. Uesugi 2018, p. 77, fig. 22; Hutchinson 1949, p. 220; Miller 2013; Bass 1966, p. 37. Η σπείρα, διπλή ή τετραπλή, απαντά επί παραδείγματι σε χρυσά δακτυλίδια από το Bhiwani Khera (βλ. < https://www.indiaandtheworld.org/2-first-cities>, αλλά και στην Θερμή ΙΙΙ της Λέσβου, την Τροία, την Ur κ.ά.

6_23. Mackay 1943, p. LXVIII: 9.

6_24. Piggot 1948; Aruz and Wallenfels 2003, cat. nr. 123: a-e.

6_25. Bass 1966, p. 39.

6_26. Possehl 1996, p. 159; Mackay 1938, p. 457. Πρόκειται για χάλκινα τσεκούρια – αξίνες παρόμοια με άλλα της πρώιμης Μινωικής περιόδου και της Τροίας ΙΙ.

6_27. Possehl 1996, p. 158. Πρόκειται γιά περόνες με επίστεψη κεφαλής ζώου, οι οποίες απαντούν, εκτός της Τροίας ΙΙ, επίσης στην Alaca Huyuk κ.α.

6_28. Aruz and Wallenfels 2003, p. 314; p. 182; p. 232; p. 240, fig. 72; p. 263, p. 290.

6_29. Crowley 1998, p. 174.

6_30. Κονιδάρης 2016, σελ. 80.

6_31. Γκιλής 2014; McCrindle 1877, p. 5. Ο Εκαταίος ο Μιλήσιος αναφέρεται σε πλήθος πληροφοριών σχετικών με μέρη και φυλές της Ινδίας στα ακόλουθα αποσπάσματα: 1a, 1, F.33.4; 1a, 1, F.297.1; 1a, 1, F.298.1; 1a, 1, F.299.1.

6_32. Ηρόδοτος: Ηδτ.1.192.4; 1.192.18; 3.94.2; 3.97.2; 3.98.3; 3.101.1-2; 3.102.1; 3.106.4; 4.40.2; 4.40.7; 5.3.1; 7.187.1; 7.187.5.

6_33. Επιμενίδης: 3b, 457, F.19.8; 25.5.

6_34. Για τις αναφορές του Μεγασθένους βλ. McCrindle 1877. Αρριανός, Ινδική Αρρ.*Ινδ*.5.8; 5.12; 8.1-4; 9.9 και Ανάβασις Αρρ.*Αν*.5.2.5; 5.3.4.

6_35. Η Νύσα της Ινδίας είναι γνωστή στον Στέφανο Βυζάντιο (St.Byz., s.v. Νύσαι).

6_36. Οι Σίντιες αναφέρονται από τον Όμηρο ως οι πρώιμοι κάτοικοι της Λήμνου (*Οδ*.8.294, *Ιλ*.1.594, *Ιλ*.11.481). Επίσης αναφέρονται στα Αργοναυτικά του Ορφέως (Ορφ.*Α*.471) και στα Αργοναυτικά του Απολλοδώρου του Ροδίου (Α.Ρ.1.608). Στα Σχόλια της Ιλιάδας του Ευσταθίου

η λέξη ερμηνεύεται ως αγριόφωνοι ή ληστρικοί και δια τούτο άγρια λαλείν επίτηδες ειθισμένους (Ευστ.*ΣχΟδ*.8.294). Παρεμφερείς ερμηνείες δίδει το Λεξικό LSJ, του Σουΐδα (σίντης = βλαπτικός), Σταματάκου και Δημητράκου. Ο Στέφανος Βυζάντιος αναγνωρίζει την Σίνδα ως πόλη του κόλπου της Ινδικής, ένθεν οι καλούμενοι Σίνδαι, αλλά και την Σιντία ως πόλη της Μακεδονίας. Ο Ησύχιος, τέλος, αναγνωρίζει στο όνομα Σίντιες γένος Θρακών αλλά και τους οικούντες την Λήμνο (Ησύχιος, s.v. Σίντιες).

6_37. Majjhima Nikaya (The Middle Length Discourses of the Buddha), transl. Bhikkhu Nanamoli and Bhikkhu Bodhi, Buddhist Publication Society, Sri Lanka, 1995. Στην σελ. 764 της ανωτέρω εκδόσεως ερωτάται ο Assalayana: "Assalayana, έχεις ακούσει για την Yona, την Cambodiya, και κάποια άλλα κοντινα κράτη. Αυτά έχουν μόνον δύο τάξεις (κάστες) των αρχόντων και των δούλων. Κάποιος μπορεί να γίνει αφέντης (ευγενής ή Άριος) και μετά σκλάβος, και κάποιος άλλος σκλάβος και μετά αφέντης ;", στα σχόλια δε συμπληρώνεται ότι Yona είναι το ισοδύναμο της λέξεως Ιωνία. Αναφορά σε Ελληνική πολιτική οντότητα Yona στην Ινδική γίνεται και από τον Ashoka στο 13ο διάταγμά του. Ο ίδιος ο Ινδός ηγεμών υποστηρίζεται ότι είχε και Ελληνικό αίμα! Βλ. και Vassiliades (Vassiliades 2004, pp. 136, 141, n. 23).

6_38. Vassiliades 2004, p. 134

6_39. Thomas 1953, p. 85, n. 2.

6_40. Αναφέρεται από τον Cargill στο ιστολόγιο του Έργου 'Ātman and Psyche' (<http://atmanandpsyche.exeter.ac.uk/2013/09/influence/>).

6_41. Cargill 2014; Malalasekera 2003, s.v. Yonā, Yavanā, Yonakā.

6_42. Αναφέρεται από τον Cargill στο ιστολόγιο του Έργου 'Ātman and Psyche' (<http://atmanandpsyche.exeter.ac.uk/2013/09/influence/>).

6_43. Panchenko 1998.

6_44. Αναφέρεται από τον Cargill στο ιστολόγιο του Έργου 'Ātman and Psyche' (<http://atmanandpsyche.exeter.ac.uk/2013/09/influence/>).

6_45. Στο ανωτέρω ιστολόγιο ο Cargill παραθέτει στην σχετική επιχειρηματολογία του βασιζόμενος σε αποσπάσματα του Ηρακλείτου (Fr. 85, 86).

6_46. Στο ανωτέρω ιστολόγιο ο Cargill παραθέτει στην σχετική επιχειρηματολογία του βασιζόμενος σε αποσπάσματα του Ηρακλείτου (Fr. 123).

6_47. Early Upanishads 3.8.1-3.9.1; Olivelle 1998, pp. 89-93. Αναφέρεται από τον Cargill στο ανωτέρω ιστολόγιο. Βλ. επίσης Tao Te Ching 4, 14, 25, 34, 42. Αναφέρεται από τον Panchenko (Panchenko 2002, p. 255).

6_48. Panchenko 2002, p. 255; Beal 1880.

6_49. Seaford 2004.

6_50. Panini, 4.1.49. Αναφέρεται από τον Narain (Narain 1957, p. 1). Σημειώνεται ότι ο Panini αναγνωρίζεται από τον γλωσσολόγο De Saussure ως πηγή εμπνεύσεως σημαντικών ιδεών του.

6_51. Ηδτ.6.9. Πρόσθετες πληροφορίες από την Lamotte (Lamotte 1988, pp. 100-105) και τον Himanshu Prabha Ray (Prabha Ray 2010).

6_52. Η Μίλητος της Μικράς Ασίας ιδρύθηκε από την ομώνυμη πόλη της βόρειας ακτής της ανατολικής Κρήτης, η οποία σήμερα είναι γνωστή ως Μίλατος ή Μίλατο. Η μητρόπολη υπήρχε ήδη από την πρώιμη Μινωική περίοδο, η δε αποικία της υπήρχε ήδη από την Μέση Μινωική περίοδο, από δε την Ύστερη Ελλαδική κατέστη Μυκηναϊκή (Evans 1935, p. 46). Αξίζει να σημειωθεί ότι η Μικρασιατική Μίλητος άνθισε τόσο ώστε ο τοιχισμένος χώρος της υπερέβαινε αυτόν των Μυκηνών, τής Τίρυνθος, της Τροίας VI, της Πύλου καθώς και τού ανακτόρου τής Κνωσού! Τά Δίδυμα απετέλεσαν ιερό - μαντείο του Απόλλωνος πλησίον της Μιλήτου, το δε ιερό εθεωρείτο δεύτερο σε φήμη και ακτινοβολία μετά από αυτό των Δελφών, σύμφωνα δε με τον Παυσανία εθεωρείτο προγενέστερο του Ιωνικού αποικισμού (Ηδτ.1.157, 1.46.2, 1.92.2, 2.159.3; Paus.7.2.6; Raphals 2013, p. 25).

6_53. Dictionary of Greek and Roman Geography, Walton and Maberly, s.v. Barca, Barce; Ησύχιος, s.v. Βαρκαίοις όχοις; Σουΐδας, s.v. Βαρκαίοις Λιβυκοίς; Στέφανος Βυζάντιος s.v. Βάρκη.

6_54. Κονιδάρης 2019b, σημ. 11_15. Η Hain υποστηρίζει ότι στο ιερό κείμενο Antagada Dasao And Anuttarovavaiya Dasao (trans. L. D. Barnett, 1907) γίνεται αναφορά σε Yavana εταίρα στα πλαίσια Ινδικής οικογένειας (Hain 2016).

6_55. Κονιδάρης 2019b, σημ. 11_16. Από τον έκτο / πέμπτο αι. π.Χ. χρονολογούνται πέντε χαράγματα από τα λατομεία ασβεστολίθου του Kūh-e Raḩmat κοντά στην Περσεπόπολη, ένα των οποίων φέρει την υπογραφή κάποιου Πυθάρχου. Ένα πήλινο δισκίο του 500 π.Χ. από την Περσεπόπολη αναφέρεται στο Περσικό μέτρο οίνου (την μάριν). Από τα Σούσα προέρχεται πρώιμη Μιλησιανή αφιέρωση στον Απόλλωνα (έκτου αι. π.Χ.) εγχάρακτη σε ορειχάλκινο βάρος σχήματος αστραγάλου, η οποία θεωρείται ότι μεταφέρθηκε από το Διδυμαίο ιερό της Μιλήτου το 494 π.Χ. και σήμερα ευρίσκεται στο Λούβρο (Louvre SB 2719), βλ. < http://iranohellenica.eie.gr/content/catalogue/sus-susa/documents/876144456>.

Προσθέτουμε επίσης επιγραφή του Νικοκλέους του Σινωπίου ανήκουσα στον τέταρτο αι. π.Χ. ή ενωρίτερα. Σύμφωνα με τον Rougemont το σύνολο των ελληνικών επιγραφών που έχουν μέχρι σήμερα ανακαλυφθεί στην περιοχή η οποία ορίζεται στα δυτικά από το Ιράν και στα ανατολικά από την κοιλάδα του Ινδού ανέρχεται συνολικά σε 157 κείμενα.

6_56. Κονιδάρης 2019b, σημ. 11_17. Το αγαλματίδιο τηρείται στο Βρεττανικό Μουσείο (BM 123905).

6_57. Το αγαλματίδιο τηρείται στο Βρεττανικό Μουσείο (BM 130595), ο επιμελητής του οποίου έχει διατυπώσει την παρατήρηση περί ομοιότητος με τοπολύ νεώτερο αγαλματίδιο του θησαυρού του Ώξου, βλ. <

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=363790&partId=1&searchText=Woman+(1)&object=20170&page=2 >.

6_58. Κονιδάρης 2019b, σημ. 11_18.

6_59. Ομιλία σε γεύμα προς τιμήν του Έλληνα Προέδρου κ. Παπούλια την 26.04.2007 στο Ελληνικό Ίδρυμα για την Ευρωπαϊκή και Εξωτερική πολιτική του Προέδρου της Ινδικής Δημοκρατίας Shri A. P. J. Abdul Kalam. Βλ. Screeivasarao 2007.

6_60. Solomou 1992.

6_61. Partsalaki 2015.

I6_62. Ancient History Encyclopaedia, Cultural links between India & the Greco-Roman world (άρθρο του Sanujit το 2011, βλ. <https://www.ancient.eu/article/208/cultural-links-between-india--the-greco-roman-worl/>).

6_63. Κονιδάρης 2019b, σελ. 124-130.

6_64. Κονιδάρης 2019b, σελ. 145, σημ. 11_17.

6_65. Aston 2004, pp. 321-322; Vassiliades 2004, pp. 153-154, nn. 69-72.

6_66. Zheng Yan 2016.

6_67. Ταρζί 2013, σελ. 200.

6_68. Stanford Encyclopaedia of Philosophy, s.v. LNC and the Buddhist Tetralemma.

6_69. Sanjaya Belatthiputta (Sañjaya Belaṭṭhiputta: κατά κυριολεξία σημαίνει τον 'Sanjaya της φυλής Belattha'), ο οποίος αναφέρεται και ως Sanjaya Vairatiputra. Πρόκειται γιά Ινδό δάσκαλο - ασκητή που έζησε κατά τον έκτο αι. π.Χ. στην περιοχή του Magadha. Υπήρξε σύγχρονος με τον Mahavira, Makkhali Gosala και τον Βούδα, και ήταν ένας υποστηρικτής της σκεπτικιστικής σχολής σκέψεως του Ajñana. Παράβαλε το σχετικό τμήμα του Αποσπάσματος του Αριστοκλέους: .. περὶ ἑνὸς ἑκάστου λέγοντας ὅτι οὐ μᾶλλον ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν ἢ καὶ ἔστι καὶ οὐκ ἔστιν ἢ οὔτε ἔστιν οὔτε οὐκ ἔστιν. ..

6_70. Στην πρώτο λόγο της Digna Nikaya, δηλαδή στην Brahmajala Sutta, ο Βούδας περιγράφει έναν τύπο που οι περισσότεροι από εμάς έχουμε συναντήσει κάποια στιγμή: πρόκειται για αυτόν τον ανθρώπινο τύπο (Eel-Wriggler) ο οποίος αποφεύγει να απαντά, και ξεγλυστρά σαν το χέλι.., βλ. <http://obo.genaud.net/dhammatalk/bd_dhammatalk/dhamma_talk/eel_wriggling.htm#fn1>. Αναφορικά με την χρονολόγηση του Βούδα υπάρχει μεγάλη διχογνωμία, σήμερα δε η αποδεκτή περίοδος κυμαίνεται μεταξύ 490 και 370 π.Χ. (Douglas 2017, p. 10).

6_71. Blair 2009.

6_72. McEvilley 1981.

6_73. Aston 2004, p. 262. O Burnet εκτιμά ότι η Ινδική φιλοσοφική σκέψη αναπτύχθηκε υπό την Ελληνική επιρροή (Vassiliades 2004, p. 155, n. 75).

6_74. Vassiliades 2004, p. 134.

6_75. Douglas 2017.

6_76. Ancient Greek Buddhism (Institute for Relational Buddhism), (http://relationalbuddhism.org/ancient-greek-buddhism/).

6_77. Halkias 2014.

6_78. https://wikivisually.com/wiki/Tillya_Tepe_Buddhist_coin

6_79. Ο Ερμής εθεωρείτο ως ψυχοπομπός στην μετά θάνατον ζωή, μεσολαβητής μεταξύ των θνητών και των θεών. Εκτός από τις ομοιότητες των μεταφυσικών ρόλων Βούδα και Ερμή, παρατηρείται ομοιότητα μεταξύ των ονομάτων των μητέρων τους, Maya και Μαίας, καθώς και μεταξύ των μύθων για την γέννησή τους (Schuon 2003, p.148).

6_80. Vassiliades 2004, pp. 147-148. Ο Βασιλειάδης θεωρεί ότι ο οκτάκτινος τροχός ο απεικονιζόμενος σε νομίσματα του Μενάνδρου προσομοιάζει με το αστρικό σύμβολο της Μακεδονικής δυναστείας.

6_81. Vassiliades 2004, p. 153, n. 69.

6_82. Possehl 2010; Pieris and Raven 2011, p. 40.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Agrawal, D. P. 2007. *Indus Valley Civilization. An Interdisciplinary Perspective*, New Delhi.

Al-Ghabban, A. I., B. André-Salvini, F. Demange, C. Juvin, and M. Cotty, ed. 2010. *Roads of Arabia, Archaeology and History of Saudi Arabia* (Excibition catalogue, Musée du Louvre, 2010), Paris.

Altekar, A. S. 1940. Rev. of Madho Swamp Vats, *Excavations at Harappa*, in *Annals of the Shandarakar Oriental Research Institute,* pp. 287-292.

Anderson Immerwahr, S. 1971. *The Athenian Agora. Results of Excavations conducted by the ASCSA XIII: The Neolithic and Bronze Ages*, Princeton / New Jersey.

Angelakis, A. N., D. Koutsoyiannis, and P. Papanicolaou. 2012. "On the geometry of the Minoan water conduits," in *third IWA Specialized Conference on Water & Wastewater Technologies in Ancient Civilizations*, Istanbul, Turkey, pp. 172–177.

Aruz, J., and R. Wallenfels, eds. 2003. *Art of the First Cities, The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus: Catalogue of an Exhibition Held at the Metropolitan Museum of Art*, New York.

Aston, G. V. 2004. "Early Indian Logic and the Question of Greek Influence" (diss. Univ. of Canterbury).

Astour, M. C. 1967. *Hellenosemitica: An Ethinic and Cultural Study in West Semitic Impact on* Mycenaean Greece, Leyden.

Bahadur, R., and K. N. Dikshit, 1938. *Prehistoric Civilization Of The Indus Valley*, University of Madras, 1938.

Banerji, R. D. 1948. *Prehistoric Ancient and Hindu India*, Blackie and son, India.

Barber, E. J. W. 1989. "Aegean Ornaments and Designs in Egypt," in *Proceedings of the 50th Anniversary Symposium, University of Cincinnati, 18-20 April 1997, "The Aegean and the Orient in the Second Millennium"*, Aegaeum 18, pp. 14-17.

Barber, E. J. W. 1991. *Prehistoric Textiles. The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages*, Princeton.

Bass, G. F. 1966. "Troy and Ur, Gold Links Between Two Ancient Capitals," *in Expedition* 8 (4), pp. 26-39.

Bass, G. F. 1970. "A Hoard of Trojan and Sumerian Jewelry," *AJA* 74, pp. 335-341.

Bass, G. F. 2013. "Cape Gelidonya Redux," in *Cultures in Contact: From Mesopotamia to the Mediterranean in the Second Millennium B.C.* (*The Metropolitan Museum of Art Symposia*), ed. J. Aruz, Hong Kong, pp. 62-73.

Beal, S. 1880. *"The Branchidae", The Indian Antiquary*, pp. 68–71.

Belgiorno, M. R. 2012. "Pyrgos – Mavrorachi: Advanced Technology in Early Bronze Age Cyprus," November 2012, < http://www.pyrgos-mavroraki.net/index.htm> (10 February 2013).

Belgiorno, M. R., A.Lentini, and G. Scala. 2005. "The textile industry (2000 BC) of Pyrgos-Mavroraki (Cyprus)," 2005, < http://www.pyrgos-mavroraki.net/pyrgos-mavroraki_00001a.htm> (29 April 2014).

Berman, D. W. 2004. The Double Foundation of Boiotian Thebes, TAPA 134, pp. 1-22.

Bernal. M. 2002. Black Athena: The archaeological and documentary evidence 2: The Archaeological and Documentary Evidence, USA.

Bhambhwani, R. 2010. "The Intercultural Ancients: A Mock Exhibit Exploring the Cross-Cultural Influences in the Representation of Women in Ancient South Asian and Ancient Mediterranean Art," Syracuse University Honors Program Capstone Projects, Paper 339.

Bibby, G. 1969. *Looking for Dilmun*. New York.

Bimson, J. J., and J. M. Tebes. 2009. "Timna revisited: Egyptian Chronology and the Copper Mines of the Southern Arabah," *Antiguo Oriente: Cuadernos del Centro de Estudios de Historia del Antiguo Oriente* 7, pp. 75-118.

Biel, J. 1980. "Treasure from a Celtic Tomb," in *Miller,* 157/3 pp. 428-438.

Boehmer, R. M., H. G. Güterbock. 1987. *Glyptik aus dem Stadtgebiet von Boğazköy: Grabungskampagnen* 1931-1939, 1952-1978, Berlin.

Breasted, J. H. 1906b. Records of Egypt IV, London.

Burian, S. J., and F. G. Edwards. 2002. "Historical Perspectives of Urban Drainage," *American Society of Civil Engineers* (*ASCE*), pp. 1-16.

Burke, B. 2012. “Looking for Sea-Silk in the Bronze Age Aegean,” in *Proceedings of the 13th International Aegean Conference* (*Aegaeum* 33), Danish National Research Foundation's Centre for Textile Research, 21-26 April 2010, Liège, pp. 171-176.

Carannante, A. 2010. “Archaeomalacological Data from the Bronze Age Industrial Complex of Pyrgos-Mavroraki (Cyprus). A Non-dietary Mollusc Exploitation Case,” *Munibe* (*Suplemento - Gehigarria*) 31, pp. 156-167.

Cargill, A. 2014. “The Statue of the Goddess and the Bodhisattva. Hekate’s Journey from Athens to the Ganges,” in *XVIIth Congress of the International Association of Buddhist Studies* 2014, Austria.

Caskey, J. L. 2009. “Dionysos in the Temple at Ayia Irini, Kea,” in *ΔΩΡΟΝ: Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Σπύρο Ιακωβίδη*, ed. D. Danielidou, Athens, pp. 143–163.

Cattani, M., J. M. Kenoyer, D. Frenez, R. W. Law, and S. Méry. 2019. “New excavations at the Umm an-Nar site Ras al-Hadd HD-1, Sultanate of Oman (seasons 2016–2018): insights on cultural interaction and long-distance trade,” *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies* 49, pp. 69–84.

Christopoulos, L. 2012. “Hellenes and Romans in Ancient China (240 BC – 1398 AD),” *Sino-Platonic Papers* 230, pp. 1-79.

Clark, S. R., and J. Kenoyer. 2017. “South Asia – Indus Civilization,” in *The Oxford Handbook of Prehistoric Figurines*, ed. T. Insoll, Oxford, pp. 493-520.

Colburn, C. S. 2008. “Exotica and the Early Minoan Elite: Eastern Imports in Prepalatial Crete,” *AJA* 112 (2), pp. 203-224.

Collon, D. 1990. *Near Eastern Seals*, University of California Press/British Museum.

Coningham, R. A. E. and M. J. Manuel. 2009. “Priest-kings or puritans ? Childe and willing subordination in the Indus,” European Journal of Archaeology 12 (1-3), pp. 167-180.

Cortesi, E., M. Tosi, A. Lazzari, M. Vidale. 2008. “Cultural Relationships beyond the Iranian Plateau: The Helmand Civilization, Baluchistan and the Indus Valley in the 3rd Millennium BCE,” *Paléorient* 34 (2), pp. 5-35.

Crawford, H. 1997. “The site of Saar: Dilmun reconsidered,” *Antiquity* 71 (273), pp. 701-708.

Crawford, H. E. W. 1998. *Dilmun and Its Gulf Neighbours*, Cambridge University Press.

Crowley, J. L. 1998. “Iconography and Interconnections,” in *The Aegean and the Orient in the Second Millenium* (*Aegaeum* 18). *Proceedings of the 50th Anniversary Symposium, University of Cincinnati*, ed. E. Cline and D. Harris, Liège - Austin, pp. 171-186.

Csapo, E., and W. J. Slater. 1994. *The Context of Ancient Drama*, University of Michigan.

Dales, G. F., Kenoyer, J. M., and L. Alcock. 1986. *Excavations at Mohenjo Daro, Pakistan: The Pottery*, Philadelphia.

Dandekar, R. N. 1940. “Asura Varuna,” in *Annals of Bhandarkar Oriental Research Institute* (*Vol. XXI, parts I-II*), ed. A.B. Gajendragadkar and R.N. Dandekar, pp. 157-191.

Dani, A. H., and B. K. Thapar. 1996. “The Indus Civilization,” in *The dawn of civilization: earliest times to 700 B.C.*, ed. A.H. Dani and V.M. Masson, pp. 271-307.

Davaras, C. 2003. *Parallels and Affinities Between Crete and India in the Bronze Age: Some Speculations*, Amsterdam.

Davaras, C., and J. Soles. 1995. “A New Oriental Cylinder Seal from Mochlos,” *Αρχαιολογική Εφημερίς* 134, pp. 29-66.

Davis, G. M. N. 1914. *The Asiatic Dionysos*, London.

Davis, D. 2011. “Cypro-Minoan in Philistia?,” in *Kubaba* 2, pp. 40-74.

Dayton, J. E. 1978. *Minerals, Metals, Glazing and Man*. London.

Dayton, J. E. 1989. “The Faience of the Indus Civilization,” *Annali* 49.1, pp. 9—28.

De Feo, G., G. Antoniou, Hilal Franz Fardin, Fatma El-Gohary, Xiao Yun Zheng, Ieva Reklaityte, D. Butler, S. Yannopoulos and A. N. Angelakis. 2014. “The Historical Development of Sewers Worldwide,” *Sustainability* 6(6), pp. 3936-3974.

Demand, N. H. 2011. *The Mediterranean Context of Early Greek History*, Oxford.

Deroukaki, V. J. “Soma, Wine and God’s Sacrifice” <https://sites.google.com/site/induscivilizationsite/vedic-period-1/soma--vassiliki> (02 February 2014).

Di Castro, A. A. 2008. “Archaeology of the goddess: an Indian paradox,” in *The Iconic Female: Goddesses of India, Nepal and Tibet*, ed. J.B. Bapat and I. Mabbett, Monash University Press, pp. 21-41.

Dietrich, B. C. 1974. *The Origins of Greek Religion*, Berlin.

Diwiyana. “Indus Script & More,” 25 August 2011, <http://indusscriptmore.blogspot.gr/2011/08/catch-all-group-of-indus-signs.html> (5 June 2014).

Diwiyana. “Indus Script & More,” 29 August 2011, <http://indusscriptmore.blogspot.gr/search/label/Phaistos%20Disk> (5 June 2014).

Douglas, J. G. 2017. “Hellenic Buddhism (Pyrrho’s Dharma),” *academia*, < https://www.academia.edu/34732939/HELLENIC_BUDDHISM_Pyrrhos_Dharma_> (10 February 2019).

Duff, P. 2011. “An Indus Seal: Spirit of a Civilization,” 2011, < https://www.academia.edu/2144061/An_Indus_Seal_Spirit_of_a_Civilisation> (22 February 2014).

Duff, P. 2012. Dancing with Bulls ? An exploration of Indus iconography showing dynamic interaction between humans and bulls,” < https://www.academia.edu/2142088/Dancing_with_Bulls_An_exploration_of_Indus_iconography_showing_dynamic_interaction_between_humans_and_bulls> (13 June 2019).

During Caspers, E. C. L. 1979. "Sumer, Coastal Arabia and the Indus Valley in Protoliterate and Early Dynastic Eras: Supporting Evidence for a Cultural Linkage," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* (Vol. 22, No. 2), pp. 121-135.

During Caspers, E. C. L. 1985. "A Possible Harappan Contact with the Aegean World" in *South Asian Archaeology 1983* (*Colloquium Brussels 1983*), ed. J. Schotsman, and M. Taddei, Naples, pp. 435-452.

During Caspers, E. C. L. 1993. "Triangular Stamp Seals from Arabian Gulf, once again," in *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies 24,* Proceedings of the Twenty Seventh Seminar for Arabian Studies held at London on 22-24 July 1993 (1994), pp. 97-114.

During Caspers, E. 1994. "Vanity portrayed in clay: thefemale terracotta figurines from Harappa," in *South Asian Archaeology* 1993 vol. I, ed. A. Parpola and P. Koskikallio, Helsinki, pp. 183–191.

During Caspers, E. C. L. 2008. "The Murghabo-Bactrian Archaeological Complex and the Indus Script," in *Intercultural Relations between South and Southwest Asia. Studies in Commemoration of E. C. L. During Caspers* (*BAR International Series* 1826), ed. E. Olijdam and R. H. Spoor, pp. 260-267.

During Caspers, E. 2010. "Animal Designs and Gulf Chronology," in Bahrain Through the Ages. The Archaeology, ed. Shaikha Haya Ali Al Khalifa and M. Rice, New York, pp. 286-305.

Evans, A. J. 1901. “The Mycenaean Tree and Pillar Cult and its Mediterranean Relations,” MacMillan & Co, New York.

Evans, A. J. 1906. *The Prehistoric Tombs of Knossos*, London.

Evans, A. J. 1910. *Arts and Crafts of Ancient Egypt*, London

Evans, A. J. 1921. *The Palace of Minos at Knossos 1: The Neolithic and Early and Middle Minoan Ages*, London.

Evans, A. J. 1930. *The Palace of Minos at Knossos 3,* London.

Evans, A. J. 1935. *The Palace of Minos at Knossos 4.1,* London.

Evans, A. J. [1895] 2013. Cretan Pictographs and Prae-Phoenician Script: With an Account of a Sepulchral Deposit at Hagios Onuphrios near Phaestos in its Relation to Primitive Cretan and Aegean Culture, repr. Cambridge University Press.

Evans, J. D., J. R. Cann, A. C. Renfrew, I. W. Cornwall and A. C. Western. 1964. "Excavations in the Neolithic Settlement of Knossos, 1957-60, Part I,”, *BSA* 59, pp. 132-240.

Fabri, C. L. 1937. “The Cretan Bull-grappling Sports and the Bull-sacrifice in the Indus Valley Civilization,” in *Annual Report of the Archaeological Survey of India* 1934-35, ed. J. F. Blakiston, pp. 93-100.

Farmer, S., R. Sproat, and M. Witzel. 2004. “The Collapse of the Indus-Script Thesis: The Myth of a Literate Harappan Civilization,” *Electronic Journal of Vedic Studies* (*EJVS*) 11-2, pp. 19-57.

Finkelberg, M. 1991. "Minoan Inscriptions On Libation Vessels," *Minos* 25/26, pp. 43-85.

Floyd, E. D. "Greek Writing Systems," <http://www.pitt.edu/~edfloyd/greekwriting.html> (5 February 2014).

Frenez, D., M. Degli Esposti, S. Méry and J. M. Kenoyer. 2016. "Bronze Age Salūt (ST1) and the Indus Civilization: recent discoveries and new insights on regional interaction," in *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies* 46, pp. 107-124.

Gale, N. H., M. Kayafa, and Z.A. Stos-Gale. 2007. "Further evidence for Bronze Age Production of Copper from ores in the Lavrion ore district, Attica, GrEce," *ProcEdings of the 2nd International Conference on Archaeometallurgy in Europe*, ed. A. Giumlia-Mair, and T. Rehren, Milan, pp. 1-25.

Gimbutas, M. 1974. *The Gods and Goddesses of Old Europe: 7000 to 3500 BC: Myths, Legends and Cult Images*, University of California Press.

Gimbutas, M. 1982. *The Goddesses and Gods of Old Europe, 6500-3500 B.C.: Myths and Cult Images*, California.

Good, I. L., J. M. Kenoyer and R. H. Meadow. 2009. "New Evidence for Early Silk in the Indus Civilization," *Archaeometry* 50, pp. 1-10.

Good, I. L. 2002. "The Archaeology of Early Silk," Textile Society of America Symposium Proceedings, <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1387&con text=tsaconf> (31 March 2021).

Good, I. L. 2010. "When East met West: interpretive problems in assessing East-West contact and exchange in antiquity," in *New directions in Silk Road archaeology. Proceedings of a Workshop held at ICAANE* V, Madrid, 2006 (Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan 42), ed. A. Betts and F. Kidd, Berlin, pp. 23–45.

Guha, S. 2005. "Negotiating Evidence: History, Archaeology and the Indus Civilisation," in *Modern Asian Studies* 39 (2), Cambridge, pp. 399–426.

Hadzisteliou Price, T. 1978. "Kourotrophos: Cults and Representations of the Greek Nursing Deities," Leiden.

Hain, K. A. 2016. "The Prestige Makers: Greek Slave Women in Ancient Indian Harems—Attendants, Courtesans, and 'Amazon' Armed Body Guards" *paper presented at the 130th Annual Meeting of the American Historical Association*, < https://www.academia.edu/31103988/THE_PRESTIGE_MAKERS_MEDITERRANEAN_SLAVE_WOMEN_IN_INDIA> (4 June 2019).

Halkias, G. T. 2014. "When the Greeks Converted the Buddha: asymmetrical Transfers of Knowledge in Indo-Greek Cultures," in *Religions and Trade: Religious Formation, Transformation and Cross-Cultural Exchange between East and West*, ed. P. Wick and V. Rabens, Leiden – Boston, pp. 65-116.

Hall, H. R. 1928. The Civilization of Greece in the Bronze Age, New York.

Hallager, E. 1987. "The Knossos Roundels," *The Annual of the British School at Athens* 82, pp. 55-70.

Hamilton, H. C., and W. Falconer. 1878. *The Geography of Strabo*, London.

Hickman, J. 2008a. "Excavations in the Hagios Charalabos Cave: A Preliminary Report. The Gold Strips," *Hesperia* 77, pp. 561-562.

Hickman, J. 2008b. "Gold Before the Palaces: Crafting Jewelry and Social Identity in Minoan Crete" (diss. Univ. of Pennsylvania).

Hickman, J. 2011. "The Dog Diadem from Mochlos," in *Metallurgy: Understanding How, Learning Why. Studies in Honor of James D. Muhly*, ed. P. P. Betancourt and S. C. Ferrence, INSTAP, pp. 91-104.

Hitchcock, L. 1999."A Near Eastern Perspective on Ethnicity in Minoan Crete: The Further Tale of Conical Cups," in *Meletemata: Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener as He Enters his 65th Year* (*Aegaeum 20*), ed. P. Betancourt, V. Karageorghis, R. Laffineur and W.D. Niemeier, pp. 371-379.

Houston, M. G. 2003. *Ancient Greek, Roman & Byzantine Costume*, Dover, USA.

Howard-Carter, T. 1987. "Dilmun: At Sea or Not at Sea?: A Review Article," Journal of Cuneiform Studies 39 (1), pp. 54-117.

Hunter, G. R. 1934. *The script of Harappa and Mohenjodaro and its connection with other scripts*, Studies in the History of Culture, No 1, London.

Huntington, C. "Harappan Seals," The Huntington Archive, <http://huntingtonarchive.osu.edu/resources/downloads/webPresentations/harappanSeals.pdf> (22 February 2014).

Hutchinson, R. W. 1949. "Pins with Animal or Spiral Heads," *Antiquity* 23 (92), p. 220.

Joshi, J. P. and A. Parpola (eds.) 1987. *Corpus of Indus Seals and Inscriptions, 1. Collections in India,* Memoirs 27 of the Archaeological Survey of India no 86, Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki.

Kak, S. C. 1996. "An Indus-Sarasvati Signboard," *Cryptologia* 20(3), pp. 275-279.

Kalyanaraman, S. 2006. "Bronze Age Trade and Writing System of Meluhha (Mleccha) Evidenced by Tin Ingots from the Near vicinity of Haifa," in *Bronze Age Trade Workshop. Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, ed. J.M. Córdoba, M. Molist, M.C. Pérez, I. Rubio, and S. Martínez, Madrid.

Kalyanaraman, S. 2010. "The Bronze Age Writing System of Sarasvati Hieroglyphics as Evidenced by Two "Rosetta Stones" – Decoding Indus script as repertoire of the mints/smithy/mine-workers of Meluhha," *Journal of Indo-Judaic Studies* 11, pp. 47 – 74.

Kalyanaraman, S. 2013. "Transcontinental civilization journey: oxhide ingot found in Michigan, Ancient America may link with Indus Script oxhide ingot cargo on Mohenjo-daro prism tablet," < https://www.academia.edu/26617139/Transcontinental_civilization_journey_oxhide_ingot_found_in_Michigan_Ancient_America_may_link_with_Indus_Script_oxhide_ingot_cargo_on_Mohenjo-daro_prism_tablet> (21 June 2019).

Kalyanaraman, S. "Functions of terracotta cones, cakes. Kiln setters, baffles. foundation pegs in ANE," <

https://www.academia.edu/39169414/Functions_of_terracotta_cones_cakes._Kiln_setters_baffles._foundation_pegs_in_ANE> (1 July 2019).

Karetsou, A. 2012. "Two Sone Kernoi from the Juktas Peak Sancuary," in *Philistor Studies in Honour of Kostis Davaras*, ed. E. Mantzourani, and P. Betancourt, INSTAP Academic Press, pp. 81-96.

Kenanidhs, G., E. C. Papakitsos. 2015. "Minoan Sumerian. A Comparative Linguistic Study about the Sumerian Influence on the Creation of the Aegean Scripts," *Sch. J. Arts. Humanit. Soc. Sci. 2015; 3*(1E), pp. 332-346.

Kenoyer, J. M. 1998. *Ancient Cities of the Indus Valley Civilization*, Karachi.
Kenoyer, J. M. 2004. "Ancient Textiles of the Indus Valley Region," in *Tana Bana: The woven soul of Pakistan*, ed. Noorjehan Bilgrami, Karachi, pp. 18-31.

Kenoyer, J. M., T. D. Price, and J. H. Burton. 2013. "A new approach to tracking connections between the Indus Valley and Mesopotamia: initial results of strontium isotope analyses from Harappa and Ur*," Journal of Archaeological Science* 40, pp. 2286-2297.

Kerényi, K. 1976a. *Dionysos*, Princeton.

Kerényi, K. 1976b. *Dionysos, Archetypal Image of Indestuctible Life*, Princeton University Press.

Kindersley, D. 2012. "The Ancient World: Minoan Culture," in *Fashion: The Ultimate Book of Costume and Style*, ed. K. Hennesy, DK Publishing.

Kinti, M., C. Margariti, M. Arabatzis, P. Drossos, A. Mavridou, and A. Velegraki. 2012. <https://www.aspergillus.org.uk/conference_abstracts/technological-educational-institute-of-athens-egaleogreece-directorate-of-conservation-of-ancient-and-modernmonuments-hellenic-ministry-of-culture-and-tourism-athensgreece-mycology-laborato/> (31 March 2021).

Koch, J. T. ed. 2006. *Celtic culture: a historical encyclopedia* III: G-L, Santa Barbara.

Kopanias, K. 2009. "The Late Bronze Age Near Eastern Cylinder Seals from Thebes (Greece) and their Historical Implications," in *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abteilung* 123 (2008), Verlag Philipp von Zabern · Mainz am Rhein, pp. 39-96.

Krzyszkowska, O. 2005. *Aegean Seals: An Introduction* (Bulletin of the Institute of Classical Studies. Supplement 85), Wiley.

Kumar, R. J. 2009. *New Interpretations on Indus Valley Civilization*, Allright Publications.

Kuzmina, E. E. 2007. *The Origin of the Indo-Iranians*, Leyden – Boston.

Lamberg-Karlovsky, C. C. 1979. "Trade Mechanisms in Indus-Mesopotamian Interrelations," in *Ancient Cities of the Indus*, ed. G. L. Possehl, New Delhi, pp. 130-137.

Lamotte, E. 1988. *History of Indian Buddhism*, transl. S. Webb-Boin Publications de l'Institute Orientaliste de Loyvain 36, Paris.

Langford Verstegen, L. C. 2008. “Hagios Charalambos Cave: Early and Middle Minoan Pottery from a Secondary Burial Cave” (diss. Temple Univ.)

Larsen, C. E. 1983. *Life and Land Use on the Bahrain Islands: The Geoarchaeology of an Ancient Society*. University of Chicago Press, Prehistoric Archeology and Ecology Series, ed. K.W. Butzer and L.G. Freeman, Chicago.

Laursen, S. and P. Steinkeller. 2017. *Babylonia, the Gulf Region, and the Indus. Archaeological and Textual Evidence for Contact in the Third and Early Second Millennia B.C.*, Eisenbrauns.

Lentini, A. 2004. “The Textile Industry of Pyrgos,” in *Pyrgos-Mavroraki, Advanced Technology in Bronze Age*, ed. M.R. Belgiorno, Cyprus, Nicosia Archaeological Museum, Nicosia. pp. 37–45.

Levene, D. 1998. “Expedition to Atika,” Institute for Archaeo-Metallurgical Studies 20, pp. 10-13.

Liu, S., T. Rehren, E. Pernicka, and A. Hausleiter. 2015. “Copper processing in the oases of northwest Arabia: technology, alloys and provenance,” in *Journal of Archaeological Science* 53, pp. 492-503.

Lynn Budin, S. 2011. *Images of Woman and Child from the Bronze Age: Reconsidering Fertility Maternity and Gender in the Ancient World*, Cambridge.

Macdonell, A. A. 1897. *Vedic Mythology*, Strassburg.

Mackay, E. J. H. 1938. *Further Excavations at Mohenjo-daro 1: Text,* Delhi.

Mahadevan, I. 1977a. *The Indus Script: Texts, Concordance and Tables* (*Memoirs of the Archaeological Survey of India* 77), New Delhi.

Mahadevan, I. 1997b. "An Encylopaedia of the Indus Script," in *International Journal of Dravidian Linguisticsm* < https://www.harappa.com/script/maha0.html> (15 June 2019).

Malalasekera, G. P. 2003. *Buddhist Dictionary of Pāli Proper Names*, London.

Marinatos, N. 2010. *Minoan Kingship and the Solar Goddess: A Near Eastern Koine*, University of Illinois.

Marinatos, S. 1968. "Αιώρα," *Antichthon* II (*Journal of the Australian Society for Classical Studies*), Sydney University Press, pp. 1-14.

Marshall, J., ed. 1931. *Mohenjo-Daro and the Indus Civilization I*, London,

McCrindle, J. W. 1877. *Ancient India as described by Megasthenês and Arrian*, London, 1877.

McIntosh, J. 2008. *The Ancient Indus Valley: New Perspectives*, California.

Miller, M. C. 2004. *Athens and Persia in the Fifth Century BC: A Study in Cultural Receptivity*, Cambridge University Press.

Miller, H. 2013. "Spiraling Interconectedness: A Fresh Look at Double-spiral-headed Pins in the Indian Subcontinent," in *Connections and Complexity: New Approaches to the Archaeology of South Asia*, ed. S. A.

Abraham, P. Gullapalli, T. P. Raczek, U. Z. Rizvi, London / New York, pp. 223-238.

Misra, V. N. 1985. “Evidence of a Chalcolithic Culture in South Rajasthan,” in *Studies in Indian Archaeology: Professor H.D. Sankalia Felicitation Volume*, ed. S.B. Deo, and M.K. Dhavalikar, India, pp. 85-95.

Mousapour, G. 2010. “A Survey on The Harappan Civilization,” *Journal of Subcontinent Researches* 2 (No. 4), pp. 95-108.

Muhly, J. D. 1977. “New evidence for sources of and trade in bronze age tin,” in *The Search for Ancient Tin, Seminar organized by Theodore A. Wertime and held at the Smithsonian Institution and the National Bureau of Standards*, Washington.

Muhly, J. D. 2011. Archaeometry and Shipwrecks. Rev. of A.J. Scotland, I.C. Freestone, and T. Rehren, *From Mine to Microscope: Advances in the study of Ancient Technology*, in Expedition 53 (1), pp. 36-44.

Mukhtar, A. 2014. *Ancient Pakistan - an Archaeological History III: Harappan Civilization*, The Material Culture, Reidsville.

Müller-Karpe, A. 2009. “Recent research on Hittite Archaeology in the ‘Upper Land’,” in *Central-North Anatolia in the Hittite Period, New Perspectives in Light of Recent Research* (*Studia Asiana* 5), *Acts of the International Conference held at the University of Florence*, ed. F. Pecchioli Daddi, G. Torri, C. Corti, Roma, pp. 109-118.

Myers, P. 2001.”Luigi Luca Cavalli-Sforza, Colin Renfew, Marija Gimbutas and Martin Bernal on the Indo-European invasions and the earlier

Goddess cultures," 7 September 2008, http://mailstar.net/gimbutas.html (7 February 2014).

Narain, A. K. 1957. *The Indo-Greeks*. Oxford.

Nikolaidou, M. 2012. "Looking for Minoan and Mycenaean Women: Paths of Feminist Scholarship Towards the Aegean Bronze Age," in *A Companion to Women in the Ancient World*, ed. S.L. James, and Sh. Dillon, pp. 38-53.

Nilsson, M. P. 1950. *The Minoan-Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion,* 2nd ed., Lund.

Nixon, L., J. Moody, and O. Rackham. 1988. "Archaeological Survey in Sphakia, Crete," *Echos du Monde Classique, Classical Views* XXXII (7, 2), Calgary, pp. 159-174.

Olivelle, P., ed. 1998. *The Early Upanishads, Annotated Text and Translation*, Oxford University Press.

Otto, W. F. 1969. *Dionysus: Myth and Cult*, Indiana University Press.

Palmer, R. 2005. "Wine and Viticulture in the Linear A and B Texts of the Bronze Age Aegean," in *The Origins and Ancient History of Wine*, ed. P. E. McGovern, S. J. Fleming, and S. H. Katz, Amsterdam, pp. 269-285.

Panchenko, D. 1998. "Scylax' Circumnavigation of India and its Interpretation in Early Greek Geography, Ethnograpy and Cosmography, I," in *Hyperboreus* 4 (2), pp. 211-242.

Panchenko, D. 2002. “The City of the Branchidae and the Question of Greek Contribution to the Intellectual History of India and China,” *Hyperboreus* 8 (2), pp. 244-255.

Pande, B. M. 1971. “Harappan ring kernoi: A study,” *East and West* 21 (3/4), pp. 311-323.

Papadopoulos, S., and D. Malamidou. 1997. “Limenaria, a Neolithic and Early Bronze Age Settlement at Thasos,” in The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age, ed. H. Erkanal, H. Hauptmann, V. Şahoğlu, and R. Tuncel, Ankara, pp. 427-446.

Papathanassiou, M. K. 2008. “Homeric Calendar and Helios Charioteer,” in Science and Technology in Homeric Epics(*History of Mechanism and Machine Science 6*), *ed.* S.A. Paipetis, Springer, pp. 357-368.

Papathanassopoulos, G. A. (ed.) 1996, *Neolithic Culture in Greece*, N.P. Goulandris Foundation- Museum of Cycladic Art. Athens.

Parpola, A 2005. “Study of the Indus Script”, <http://www.harappa.com/script/indusscript.pdf> (31 January 2014).

Parpola, A. 2008. “Is the Indus script indeed not a writing system?,” in *Airavati* (*Felicitation volume in honour of Iravatham Mahadevan*), pp. 111-131.

Parpola, A. 2009. *Deciphering the Indus Script*, Cambridge University Press.

Parpola, A. 2011. “The Harappan unicorn in Eurasian and South Asian perspectives,” in *Linguistics, Archaeology and the Human Past*, ed. T. Osada and H. Endo, Kyoto, pp. 125-188.

Parpola, A. 2015. *The Roots of Hinduism. The Early Aryans and the Indus Civilisation*, Oxford University Press.

Parpola, A. 2020. “Royal ‘Chariot’ Burials of Sanauli near Delhi and Archaeological Correlates of Prehistoric Indo-Iranian Languages,” *Studia Orientalia Electronica* 8 (1), pp. 175-198.

Parpola, A., B. M. Pande, P. Koskikallio, R. H. Meadow, and J. M. Kenoyer (eds.). 2010. *Corpus of Indus Seals and inscriptions 3: New Material, Untraced Objects, and Collections Outside India and Pakistan* (*Suomalainen Tiedeakatemia, Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Sarja, Series B, vol.* 359. *Memoires of the Archaeological Survey of India* 96). Helsinki.

Parr, P. J. 1988. “The Pottery of the Late Second Millennium B.C. from North West Arabia and its Historical Implications”, in *Araby the Blest* (*Studies in Arabian Archaeology*), ed. D. T. Potts, Copenhagen, pp. 73–90.

Partsalaki, C. 2015. *Heraclitus and the Buddha - Approaching Truth in early Greek and early Buddhist Thinking*, University of Hong Kong.

Pashley, R. 1837. *Travels in Crete,* London.

Petrakis, V. P. 2011. “Politics of the sea in the Late Bronze Age II-III, Aegean: iconographic preferences and textual perspectives,” in The seascape in Aegean Prehistory, Monographs of the Danish Institute at Athens (14), ed. G. Vavouranakis, Athens, pp. 185-234.

Petrie, W. M. F. 1910. *The arts and crafts of ancient Egypt*, London.

Petruso, K. M. 1981. ”Early Weights and Weighing in Egypt and the lndus Valley,” *M Bulletin* 79 (Museum of Fine Arts, Boston), pp. 44-51.

Picard, C. 1948. *Les religions prehelleniques: Crete et Mycenes,* Presses Universitaires.

Pieniążek, M. 2016. “Amber and Carnelian: Two Different Careers in the Aegean Bronze Age,” *Fontes Archaeologici Posnanienses* 52, pp. 51-66.

Pieris, S. E., and E. M. Raven, eds. 2011. *ABIA: South and Southeast Asian Art and Archaeology Index* III, Leiden / Boston.
Piggot, S. 1948. “Notes on Certain Metal Pins and a Mace-Head in the Harappa Culture,” *Ancient India* 4, pp. 26-40.

Pini, I., und J.-C. Poursat. 1995. *CMS Biheft 5, Sceaux Minoens et Myceniens*, Berlin.

Pitman, H. 1984. *Art of the Bronze Age - Southeastern Iran, Western Central Asia, and the Indus Valley*, The Metropolitan Museum of Art, New York.

Pizzeghelloa, A., M. Vidale, G. Salemia, V. Tinè, S. Di Pilato. 2015. “De-constructing Terracotta Female Figurines: a Chalcolithic Case-study,” *Natural Sciences in Archaeology* VI (1/2015), pp. 7–17.

Possehl, G. 1996. “Meluhha,” in *Indian Ocean In Antiquity*, ed. J. Reade, USA, pp. 133-208.

Possehl, G. L. 2002. *The Indus Civilization: A Contemporary Perspective*, Oxford.

Possehl, G. L. 2006. “Shu-ilishu’s Cylinder Seal,” *Expedition* 48 (1), pp. 42-43.

Possehl, G. L. 2009. “Meluhha,” in *Indian Ocean In Antiquity*, ed. J. Reade, Routledge, pp. 133-208.

Possehl, G. L. 2010, *The Indus Civilization: A Contemporary Perspective*, New York.

Potts, D. T. 1983. “Barbar Miscellanies,” in *Dilmun, New Studies in the Archaeology and Early History of Bahrain*, ed. D.T. Potts, Berlin, pp. 127-139.

Potts, D. T. 2008. “The Archaeology and Early History of the Persian Gulf*,” in The Persian Gulf in History,* ed. D. T. Potts, Palmgrave Macmillan.

Prabha Ray, H. 2010.” Sailing to India, Diverse Narratives of Travel in the Western Indian Ocean,” in *The Athens Dialogues: Stories and Histories*, Athens.

Possehl, G.L. 2002. *The Indus Civilization: A Contemporary Perspective*, Oxford.

Possehl, G. L. 2009. “Meluhha,” in *Indian Ocean In Antiquity*, ed. J. Reade, Routledge, pp. 133-208.

Prabhakar, V. N. 2013. *Harappans and their Mesopotamian Contacts* (*Occasional Publication* 48), New Delhi.

Preziosi, D. 1941. *Minoan Architectural Design: Formation and Signification* (*Approaches to Semiotics* 63), Berlin / New York / Amsterdam.

Prasad, P. C. 2011. *Foreign Trade and Commerce in Ancient India*, New Delhi.

Price, K. 2011. "A Harrapan Signary Cross-Reference," in *The Epigraphic Society Occasional Papers* (*ESOP 28*), pp. 34-83.

Pruthi, R. K. 2004. *Indus Civilization*, Discovery Publishing House, New Delhi.

Pruthi, R. K. 2004. *Prehistory and Harappan Civilization*, New Delhi.

Rao, S. R. 1965. "Shipping and Maritime Trade of the Indus People," *Expedition* 7 (3), pp. 30-37.

Rao, S. R. 1991. *Dawn and Devolution of the Indus Civilization*, New Delhi.

Rahmstorf, L. 2006. "In Search of the Earliest Balance Weights, Scales and Weighting Systems from the East Mediterranean, the Near and Middle East," in *Weights in Context. Bronze Age Weighting Systems of Eastern Mediterranean. Chronology, Typology, Material and Archaeological Contexts*, ed. M. E. Alberti, E. Ascalone, and L. Peyronel, Roma, pp. 9-46.

Raphals, L. 2013. *Divination and Prediction in Early China and Ancient Greece*, Cambridge University Press.

Rahmstorf, L. 2012. "Control mechanisms in Mesopotamia, the Indus Valley, the Aegean and Central Europe, c. 2600-2000 BC, and the question

of social power in early complex societies," in *Beyond Elites. Alternatives to Hierarchical Systems in Modelling Social Formations* II, ed. T. L. Kienlin, A. Zimmermann, Bonn, pp. 311-326.

Rahmstorf, L. 2015. "The Aegean before and after c. 2200 BC between Europe and Asia: trade as a prime mover of cultural change," in *2200 BC – A climatic breakdown as a cause for the collapse of the old world?*, ed. H. Meller, H. W. Arz, R. Jung, R. Risch, Saale, pp. 149-180.

Reade, J. E. 1995. "Magan and Meluhhan merchants at Ur?," in *Beiträge zur Kulturgeschichte Vorderasiens: Festschrift fὒr Rainer Michael Boehmer*, ed. U. Finkbeiner, R. Dittman and H. Hauptmann, Mainz, pp. 597-599.

Rehak, P. and J. G. Younger 1989. "International Styles in Ivory Carving in the Bronze Age," in *Proceedings of the 50th Anniversary Symposium, University of Cincinnati, 18-20 April 1997, "The Aegean and the Orient in the Second Millennium"*, Aegaeum 18, pp. 229-256.

Rehak, P. 1992. "Minoan Vessels with Figure-Eight Shields, Antecedents to the Knossos Throne Room Alabastra," *Opuscula Atheniensia* 19, pp. 115-124.

Reinholdt, C. 2003. "The Early Bronze Age Jewellery Hoard from Kolonna, Aigina," in *Art of the First Cities, The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus: Catalogue of an Exhibition Held at the Metropolitan Museum of Art*, ed. J. Aruz, and R. Wallenfels, New York, pp. 260-261.

Reinholdt, C. 2004. "Der frühbronzezeitliche Scmuck-Hortfund von Kap Kolonna/Ägina," in *Die ägäische Frϋhbronzezeit in Griechenland mit Ausnabme von Kreta* (*Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Veröffentlichungen der mykenischen omission* 21), Wien, pp. 1113-1119.

Renfrew, J., G. Gavalas, M. Ugarković, J. Haas-Lebegyev and C. Renfrew. 2013. "The Other Finds from Dhaskalio," in *The settlement at Dhaskalio* I, ed. C. Renfrew, O. Philaniotou, N. Brodie, G. Gavalas and M. J. Boyd, Cambridge, pp. 645–665.

Rice, M. 2002. *The Archaeology of the Arabian Gulf*, Routledge, New York.

Rice, M. 1994. *The Archaeology of the Persian Gulf c. 5000 – 323 B.C.*, Routledge, London and New York.

Rice, M. 1998. *The Power of the Bull*, London.

Richter, G. M. A. 1929. "Silk in Greece," *AJA* 333 (1), pp. 27–33.

Ridderstad, M. "Evidence of Minoan Astronomy and Calendrical Practices", 2009, <http://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/0910/0910.4801.pdf> (28 January 2014).

Rogersdotter, E. 2011. "Gaming in Mohenjo-daro – an Archaeology of Unities" (diss. Univ. of Gothenburg).

Rothenberg, B. 1972, *Timna: Valley of the Biblical Copper Mines*, London.

Rothenberg, B., and J. Glass. 1983. "The Midianite Pottery," in *Midian, Moab and Edom: The History and Archaeology of Late Bronze and Iron Age Jordan and North-West Arabia*, ed. J.F.A. Sawyer, and D.J.A. Clines, Great Britain, pp. 65-124.

Rothenberg, B. 1990. *The Ancient Metallurgy of Copper*, London.

Rudd, S. “Elat and Ezion-geber: Twin cities,” <http://www.bible.ca/archeology/bible-archeology-exodus-route-ezion-geber-elat-aqaba.htm> (10 June 2014).

Rutter, J. B. “Aspects of Mycenaean Trade, The Cape Gelinodya Shiwreck,” 1999, <http://www.dartmouth.edu/~prehistory/aegean/?page_id=743> (15 February 2014).

Rutter, J. B. “Late Minoan Painting and Other Representational Art: Pottery, Frescoes, Steatite Vases, Ivories, and Bronzes,” 1999, <http://www.dartmouth.edu/~prehistory/aegean/?page_id=715> (4 February 2014).

Rutter, J. B. “Western Anatolia and the Eastern Aegean in the Early Bronze Age: Limantepe,” 1999, < https://www.dartmouth.edu/~prehistory/aegean/?page_id=688> (2 July 2019).

Salimbeti, A. ”The Greek Age of Bronze, Body-Shields,” 24 November 1999, <http://www.salimbeti.com/micenei/shields4.htm> (5 June 2014).

Sarianidi, V. I. 1998. *Margiana and Protozoroastrism*, Athens.

Sarianidi, V. I. 2007. *Necropolis of Gonur*, Athens.

Sarpaki, A. 2001. “Condiments, perfume and dye plants in Linear B: a look at the textual and archaeobotanical evidence,” in *Manufacture and Measurement: Counting, Measuring and Recording Craft Items in Early Aegean Societies* (*MELETHMATA* 33), ed. A. Michailidou, Athens, pp. 195-265.

Schuon, F. 2003. *Treasures of Buddhism : A New Translation with Selected Letters*, Smriti Books.

Screeivasarao, S. "Greeks in India Before Alexander," 2007, <http://creative.sulekha.com/greeks-in-india-before-alexander_230990_blog> (27 January 2014).

Seaford, R. 2004. Money and the Early Greek Mind, Homer, Philosophy, Tragedy, Cambridge University Press.

Seaford, R. "Ātman and Psyche, Cosmology and the Self in Ancient India and Ancient Greece," (2014), <http://atmanandpsyche.exeter.ac.uk/2013/09/influence/> (17 June 2014).

Shah, S. G. M. and A. Parpola (eds.) 1991. Corpus of Indus Seals and Inscriptions, 2 Collections in Pakistan, Memoirs of the Archaeology and Museums, Government of Pakistan Volume 5, Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki.

Shaw, M. C. 1980. "Painted "Ikria" at Mycenae?," *AJA* 84 (2), pp. 167-179.

Shaw, J. W. 1995. "Two three-holed stone anchors from Kommos, Crete: their context, type and origin," in *The International Journal of Nautical Archaeology* 24.4, pp. 279-291.

Shaikh, N. 2000. "Indus – Gulf Relations: A Reassessment in the Light of New Evidence," in *The Silk Roads: Highways of Culture and Commerce*, ed. V. Elisseeff, UNESCO, pp. 81-92.

Soar, K. 2009. "Old Bulls, New Tricks: The Reinvention of a Minoan Tradition," in *The Past in the Past: The Significance of Memory and Tradition in the Transmission of Culture*, BAR S1925, ed. M. Georgiadis, and C. Gallou, Oxford, pp. 16-27.

Solomou, S. 1992. "Greek Knowledge of India Before the 4th Century BC," (thes. Univ. of British Columbia 1992).
Starr, R. F. S. 1941. Indus Valley Painted Pottery: A Comparative Study of the Designs on the Painted Wares of the Harappa Culture, London.

Stieglitz, R. R. 1994. "The Minoan Origin of Tyrian Purple," The Biblical Archaeologist 57 (1), pp. 46-54.

Thomas, E. J. 1953. *The history of Buddhist Thought*, London.

Thompson, W. R. 2010. "Trade Pulsations, Collapse and Reorientation in the Ancient World," in *Connectivity in Antiquity: Globalization as a Long-Term Historical Process* (*Approaches to Anthropological Archaeology*), ed. Ø. S. LaBianca, S. Arnold Scham, London and New York, pp. 32-58.

Translatology. 2017. "Correction: The Oldest Depiction of an Interpreter, " < http://unprofessionaltranslation.blogspot.com/2017/01/correction-oldest-depiction-of.html > (14 June 2019).

Tripathi, D. N. 2014. "Indian and Western Asian Cultural Contacts", *Studies in Humanities and Social Sciences* 11 (1), pp. 1-28.

Tseropoulos, G., Y. Dimakopoulos, J. Tsamopoulos, and G. Lyberatos 2013. "On the characteristics of the conical Minoan pipes used in water supply systems, via computational fluid simulations," *Journal of Archaeological Science* 40 (4), pp. 2057-2068.

Tzamtzis, A. 1985. “Ikria on Minoan seals,” in *Proceedings of the First International Symposium on Ship Construction in Antiquity* (*Tropis* I), ed. H. Tzalas, Piraeus, pp. 275-184.

Uesugi, A., 2013. “A Note on a Terracotta Ring-shaped Object with Animal Figurines and a Miniature Pot of the Balochistan Tradition in the Okayama Orient Museum,” *Bulletin of the Okayama Orient Museum* 27, pp. 1-13.

Uesugi, A., ed. 2018. *Current Research on Indus Archaeology* (*South Asian Archaeology Series* 4), Osaka.

Valamoti, S. M., Mangafa, M., Koukouli-Chrysanthaki, Ch. and D. Malamidou. 2007. “Grapepressings from northern Greece: the earliest wine in the Aegean?,” in *Antiquity* 81, pp. 54-61.

Valamoti, T., Darcque, P., Koukouli-Chryssanthaki, Ch., Malamidou, D. and Z. Tsirtsoni, 2011. *“An archaeobotanical investigation of prehistoric grape vine exploitation and wine making in the Aegean: recent finds from Dikili Tash,”*, at *The International Symposium about Olive-oil and Wine production in Eastern Mediterranean during Antiquity*, Smyrna.

Valentine, B., G. D. Kamenov, J. M. Kenoyer, V. Shinde, V. Mushrif-Tripathy, E. Otarola-Castillo, and J. Krigbaum. 2015. “Evidence for Patterns of Selective Urban Migration in the Greater Indus Valley (2600-1900 BC): A Lead and Strontium Isotope Mortuary Analysis” *PLoS One* 10(4), < https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/25923705> (18 June 2019).

Van Damme, T. 2012. "Reviewing the Evidence for a Bronze Age Silk Industry in the Dodecanese," in *KOSMOS: Jewellery, Adornment and*

Textiles in the Aegean Bronze Age (*Aegaeum* 31), 13th International Aegean Conference, ed. R. Laffineur, and L. Nosch, Liége, pp. 163-170.

Vassiliades, D. T. 2004. "Greeks and Buddhism: Historical Contacts in the Development of a Universal Religion," *The Eastern Buddhist* 36 (1/2) (New Series), pp. 134-183.

Vats, M. S. 1940. *Excavations at Harappa: Being an Account of Archaeological Excavations at Harappa carried out between the years 1920–21 and 1933–34*, Calcutta.

Vermeule, E. D. T., and V. Karageorghis. 1982. *Mycenaean Pictorial Vase Painting*, Cambridge, Massachusetts & London.

Vermeule, C., and E. Vermeule. 1970. 'An Aegean gold hoard and the court of Egypt', Curator 13 (1), pp. 32-42.

Vidale, M. 2011. "PG 1237, Royal Cemetery of Ur: Patterns in Death," *Cambridge Archaeological Journal* 21 (3), pp. 427–451.

Vidale, M., and D. Frenez. 2015. "Indus Components in the Iconography of a White Marble Cylinder Seal from Konar Sandal South (Kerman, Iran)," *South Asian Studies* 31 (1), pp. 144–154.

Vogt, B. 2009. "Bronze Age Maritime Trade in the Indian Ocean: Harappan Traits on the Oman Peninsula," in *The Indian Ocean in Antiquity*, ed. J. Reade, London, pp. 107-132.

Völling, E., N. Reifarth and J. Vogl. 2011. "The Intercultural Context of Treasure A in Troy - Jewellery and Textiles," in *Kosmos: Jewellery, Adornment and Textiles in the Aegean Bronze Age* (*Aegaeum* 33).

Proceedings of the 13th International Aegean Conference, Leuven / Liege, pp. 531-538.

Wachsmann, S. 2009. *Seagoing Ships & Seamanship in The Bronze Age Levant*, USA.

Waddell, L. A. 1925. *The Indo-Sumerian Seals Deciphered*, London.

Waddell, L. A. 1929. *The Makers of Civilization in Race and History*, London.

Wace, A., and B. A. Thomson. 1912. *Prehistoric Thessaly*, Cambridge University Press.

Watrous, L. V. 1994. "Review of Aegean Prehistory III: Crete from Earliest Prehistory through the Protopalatial," *AJA* 98 (4), pp. 695-753.

Wedde, M. 1991. "Aegean Bronze Age Ship Imagery: Regionalisms, A Minoan Bias, and a 'Thalassocracy," in *Thalassa: L' Egee prehistorique et la mer* (*Aegaeum 7*), ed. R. Laffineur, Liege, pp. 73-93.

Wedde, M. 2000. *Towards a Hermeneutics of Aegean Bronze Age Ship Imagery* (*Peleus 6*), Mannheim.

Weeks, L. 1999. "Lead isotope analyses from Tell Abraq, United Arab Emirates: new data regarding the 'tin problem' in Western Asia," Antiquity 73, pp. 49-64.

Weingarten, J. 1986. "Some unusual Minoan clay nodules," *Kadmos* 25 (1), pp. 1-21.

Weingarten, J., and É. Hallager. 1993. “The Five Roundels from Malia, with a Note on Two New Minoan Genii,” *BCH* 117 (1), pp. 1-18.

Wheeler, M. 1953. *The Cambridge History of India, Supplementary Volume, The Indus Civilization*, Cambridge at the University Press.

Wheeler, M. 1953. The Indus Civilization, Cambridge University Press.

Wheeler, M. 1968. *The Indus Civilization: Supplementary Volume to the Cambridge History of India*, 3rd ed., Cambridge University Press.

Winkelmann, S. 2008. “Animali e Miti nel Vicino Oriente Antico: un'analisi attraverso i sigilli (Animals and Myths),” in *Animali e Miti nel Vicino Oriente Antico* (Trebaseleghe), ed. G. Lagabue, and G. Rossi-Osmida, pp. 40-58.

Witzel, M. 1999. “Aryan and non-Aryan Names in Vedic India. Data for the linguistic situation, c. 1900-500 B.C.,” *SavifaDok* (10).

Witzel, M., and S. Farmer. 2000. “Horseplay in Harappa, The Indus Valley Decipherment Hoax,” Frontline (October 13), pp. 4-14.

Yadav, T. P. 2013. “Rise and Fall of Indus Valley Civilization ,” in *International Journal of Arts & Education Research* (*IJAER, Vol. 2, issue 3*), pp. 413-417.

Yang, J. 2009. “Alexander the Great and the Emergence of the Silk Road,” *The Silk Road* 6 (2), pp. 15-22.

Yasur-Landau, A. 2010. “On Birds and Dragons: A Note on the Sea Peoples and Mycenaean Ships,” in *Pax Hethitica, Studies on the Hittites and their*

Neighbours in Honour of Itamar Singer, ed. Y. Cohen, A. Gilan, and J. L. Miller, Wiesbaden, pp. 399-410.

Yekutieli, Y., and E. Cohen-Sason. 2010. "Surveillance at Ancient Labor Camps in the Desert. A Southern Levantine Perspective," in *Human Bondage in the Cultural Contact Zone. Transdisciplinary Perspectives on Slavery and its Discourses*, ed. R. Hörmann, and G. Mackenthun, Göttingen, pp. 33-62.

Yule, P. 1980. *Early Cretan Seals: A Study of Chronology*, Mainz am Rhein.

Younger, J. G. 1979. "Semi-Precious Stones to the Aegean," *ArchNews* 8:2-3, pp. 40-44.

Younger, J. G. 2009. "We are Woman: Girl, Maid, Matron in Aegean Art," in Engendering Prehistoric 'Stratigraphies' in the Aegean and the Mediterranean, Proceedings of an International Conference (*Aegaeum 30*), ed. K. Kopaka, pp. 207-215.

Younger, J. G. 2013. Rev. of M. Anastasiadou, *The Middle Minoan Three-Sided Soft Stone Prism*, in *Gnomon* 85, pp. 49–59.

Zheng Yan. 2016. "Smashed and Reassembled: New Observations on the Buddhist Statues at Longxing Temple in Qingzhou," CAFA Art Museum, <
http://museum.cafa.com.cn/en/Exhibitions/smashed%20and%20reassembled/Text> (24 January 2019).

Zouzoula, E. 2007. "The fantastic creatures of Bronze age Crete" (diss. Univ. of Nottingham).

Zuberbühler, L. 2009. “A Comparison of a Manuscript with the Indus Script,” (thes. Univ. of Bern).

Αλεξόπουλος, Γ. 2017. “Κρητικός αίγαγρος στο Ακρωτήρι;,” άρθρο στο *Διεθνές Συνέδριο Περί Κυκλάδων Νήσων - Το αρχαιολογικό έργο στις Κυκλάδες*, σελ. 9 (σύνοψη).

Βλαχόπουλος, Α. 2011-12. *Κρητομυκηναϊκή μικροτεχνία* (*Κωδικός μαθήματος* ΑΠΡ 567).

Γκιλής, Οδ. “Ελλάδα – Ινδία, Μια ανθολόγηση αποσπασμάτων,” 2013, < http://www.scribd.com/doc/124867330> (26 January 2014).

Ηλιόπουλος, Γ. Ζ., Πάνος, Ν., Μαυραγάνης, Γ., και Τ. Τσιπλάκος. “Σύμβολα Φρατριών των Αθηναίων, <http://www.hellas-nea.net/ellinon/SYMVOLAATHINEON/HTML/index.html#/4/zoomed> (28 January 2014).

Θεοχάρης, Δ.Ρ. 1973. *Νεολιθική Ελλάς*, Αθήνα.

Κονιδάρης, Δ. 2016. *Οι Χετταίοι και ο κλοσμος του Αιγαίου*, Αθήνα.

Κονιδάρης, Δ. 2019a. *Ο Πρώιμος Αιγυπτιακός Πολιτισμός και οι Αλληλεπιδράσεις με το Αιγαίο*, Αθήνα.

Κονιδάρης, Δ. 2019b. *Ο Κινεζικός πολιτισμός και οι Ελλαδικές επιδράσεις,* Αθήνα.

Κονιδάρης, Δ. υπό έκδοση. Οι Χετταίοι και ο κόσμος του Αιγαίου, 2η έκδ., Αθήνα.

Μαθιουδάκη, Η. 2003-4. "Η Πινακίδα Tn 316 της Πύλου," *Πελοποννησιακά* (*ΚΖ'*), Αθήναι.

Μασουρίδη, Στ. 2020. "Ακρωτήρι Θήρας. Νέα ευρήματα από την προϊστορική πόλη," *Θέματα Αρχαιολογίας* 4.1, σελ. 94-97.

Μπονώρη, Ε. 2014. *Δενδρολατρεία και Κιονολατρεία στην Κρήτη, την Κύπρο και τη Μεσοποταμία κατά τη 2η χιλ. π.Χ.*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Πιλάλη-Παπαστερίου, Α. 1992, "Οι σφραγίδες από το Σέσκλο και τα προβλήματα της θεσσαλικής σφραγιδογλυφίας", εις *Διεθνές Συνέδριο για την Αρχαία Θεσσαλία, Μνήμη Δ.Ρ. Θεοχάρη, Δημοσιεύματα Αρχαιολογικού Δελτίου* 48, Αθήνα, pp. 83-90.

Ταρζί, Ζ. 2013. "Η Ελληνο-Βουδιστική Τέχνη της Γανδάρα - ο αρχαιολογικός χώρος της Χάντα, στο Αφγανιστάν," στα *Πρακτικά του Συνεδρίου Πρακτικά Συνεδρίου: Ο Αλέξανδρος, το Ελληνικό Κοσμοσύστημα και η Σύγχρονη Παγκόσμια Κοινωνία*, Θεσσαλονίκη, σελ. 193-214.

Φουράκης, Ι. Π. 1990. *Η Πρώτη Σύγκρουση*, εκδόσεις Τάλως.

Χρυσανθοπούλου, Β. 1988. "Η Πασχαλινή Κούνια του Καστελλορίζου: Κοινωνικές Θεωρήσεις και Προεκτάσεις," στον τόμο *Σύνδειπνον: Τιμητικό Αφιέρωμα στον Καθ. Δημ. Σ. Λουκάτο από Παλαιούς Μαθητές του στην Φιλοσοφική Σχολή Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, σελ. 307-331.

ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικ. 1_1: Μινωικό πήλινο δισκάριο (MS 249) φέρον σύμβολο το οποίο απαντά και στον Ινδό

Εικ. 2_1: Σφραγίδες του Ινδού ευρεθείσες στο Hillah (Babylon, άνω) & στην Ur (κάτω)
https://www.indiaandtheworld.org/2-first-cities

Εικ. 2_2: Ανάπτυγμα της κυλινδροσφραγίδας του μεταφραστή Shu-ilushu της Meluhha (Louvre Museum AO 22310)
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0e/Akkadian_cylinder_seal_with_inscription_Shu-ilishu%2C_interpreter_of_the_Meluhhan_language%2C_Louvre_Museum_AO_22310.jpg

Εικ. 2_3: Άμαξα από τις ταφές στο Sinauli

Εικ. 2_4: Θαλάσσιο εμπόριο της Meluhha
http://bharatkalyan97.blogspot.com/2016/06/xxmaritime-trade-of-meluhha-sarasvati.html

Εικ. 2_5: Κεφαλή ταύρου (Barbar Temple, Bahrain)
https://scontent.fath4-2.fna.fbcdn.net/v/t1.0-9/55450440_1156659027829663_1830723444778467328_n.jpg?_nc_cat=107&ccb=1-3&_nc_sid=730e14&_nc_ohc=oLjWnm5C42YAX-iLU-l&_nc_ht=scontent.fath4-2.fna&oh=2e3401623dae9742eb527d4301b41615&oe=6085B5D2

Εικ. 2_6: Κέρατα καθοσιώσεως στο ιερό του Sar (αριστερά) και στο ιερό κορυφής Πετσοφά

http://odysseus.culture.gr/h/4/eh430.jsp?obj_id=4848
Middle Bronze Age, 2100 - 1560 BC, Sanctuary of Petsofas, Peak sanctuary of Petsofas
Rice 1988, p. 187, fig. 7.18

Εικ. 2_7: Σκάφος από καλάμια (αριστερά) και ιστιοφόρο με παράσταση πτηνών (δεξιά), από σφραγίδες της Τύλου
Crawford 1998, p. 16, fig. 1.5.

Εικ. 2_8: Πρότυπα βάρη & ζυγός (Mohenjodaro, Sindh, Pakistan National Museum, New Delhi)
https://www.indiaandtheworld.org/2-first-cities

Εικ. 2_9: Πλοία με πτηνά στην πλώρη και πρύμνη:
(αριστερά) Ινδού ποταμού (πρισματική σφραγίδα MD-602, The Huntington Archive)
(δεξιά) Τραγάνα ΥΕ IIIC (θραύσμα πυξίδας, Wedde 2000, no. 643)
http://huntingtonarchive.osu.edu/resources/downloads/webPresentations/harappanSeals.pdf
Yasur-Landau 2010., p. 405, fig. 7.

Εικ. 2_10: Δύο 'ίκρια' (τοιχογραφία, δωμάτιο 4, νότιος τοίχος, Ίδρυμα Θήρας)
http://www.idryma-theras.org.gr/wall_paintings_exhibition.htm

Εικ. 4_1: Θραύσμα ερυθράς κεραμεικής με εγχάρακτη 'χορεύουσα κόρη'
https://frontline.thehindu.com/static/html/fl2502/stories/20080201504012900.htm

Εικ. 4_2: "Ελληνίζων" κορμός άρρενος της Harappa (Marshall 1931, p. 46-47)

Εικ. 4_3: Σκαρίφημα χορεύουσας μορφής δεικνύον την στάση (Marshall 1931, p. 46-47)

Εικ. 4_4: Χορεύουσα κόρη του Mohenjo-daro (ορείχαλκος, Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0 Unported)
http://en.wikipedia.org/wiki/File:Dancing_girl.jpg

Εικ. 4_5: Σφραγίδες με παραστάσεις ταύρων (αριστερά M 312, δεξιά DK 8321)
M 312: Eclectic Museum, http://eclecticmuseum.com/, Fabri 1937, fig. 6 (upper)
DK 8321: Fabri 1937, fig. 3 (right)

Εικ. 4_6: Περιδέραιο με χάνδρες, μία των οποίων διαθέτει διακόσμηση τριφυλλιού
https://www.bridgemanimages.co.uk/en/asset/162921/summary
National Museum, Delhi.

Εικ. 4_7: Ο διάσημος Ιερέας – Βασιλεύς του Mohenjo-daro
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mohenjo-daro_Priesterk%C3%B6nig.jpeg

Εικ. 4_8: Συλλογή διακοσμητικών αντικειμένων από χρυσό και αχάτη (Mohenjo-daro και Harappa)
https://www.harappa.com/slide/ancient-indus-ornaments

Εικ. 4_9: Άνω: Χρυσά κωνικά διακοσμητικά από την Harappa, Κάτω: Διακοσμητικά 'κομβία' από την Πολιόχνη της ΠΕΧ
Άνω: Σωρός F, στρώμα IV, οικία 2 (https://www.harappa.com/blog/bell-shaped-gold-ornaments)
Κάτω: Hickman 2008, pl. 51: H

Εικ. 4_10: Σφραγίδα Η 088 (αριστερά, The Huntington Archive), Δακτυλίδι Τίρυνθος (δεξιά)

Εικ. 4_11: Η Κουροτρόφος (αριστερά, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 5937) και Λίθινο ανθρωπόμορφο φυλακτό, φέρον μάσκα ή κερασφόρο διάδημα (δεξιά, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 5980), αμφότερα από το Σέσκλο, 5300 – 4500 π.Χ.
http://www.greek-thesaurus.gr/neolithic-figurine-pictures.html

Εικ. 4_12: Κεφαλή ειδωλίου του Ινδού (αρ.), Μινωική θεά με τα περιστέρια

Εικ. 4_13: Αποτύπωμα λίθινης σφραγίδας Τζάνη Μαγούλα (αριστερά) και σγραγίδα του Mohenjo-daro (δεξιά) με τον Ελληνικό σταυρό.
Wace and Thomson 1912, p. 149, Fig. 93.
http://www.gettyimages.com.au/detail/foto/seal-with-greek-cross-fired-quartz-from-mohenjo-daro-stock-fotografie/150098019

Εικ. 4_14: Μινωική τοιχογραφία με την οκτώσχημη ασπίδα από το Μέγαρο του Βασιλέως (αριστερά, αναπαράσταση Piet de Jong), Τμήμα πινακίδας M 592 Ινδού (δεξιά), και σφραγίδα C-23 από το Chanhujo daro
http://indusscriptmore.blogspot.gr/2011/08/catch-all-group-of-indus-signs.html

Εικ. 4_15: Σφραγίδες με ζώα σε δίνη: από τον Ινδό, M-417 (άνω αριστ.) & M-295 (άνω μέσον), από το Acemhöyük (άνω δεξιά), από το Dilmun/Τύλο (κάτω αριστ.), Μινωική (CMS II.8 35)

Εικ. 4_16: Μεταλλική κεφαλή μονοκέρου τρίτης χιλιετίας π.Χ.
http://p9.storage.canalblog.com/98/78/119589/115779254.jpg

Εικ. 4_17: Θραύσμα ερυθρού αγγείου από το Chanhu Daro με φυτική διακόσμηση (2000 π.Χ.)
https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/3421

Εικ. 5_1: Διάφορα Ελλαδικά κέρνα

Εικ. 5_2: Σφραγίδα DK 6847 (αριστερά), με λεπτομέρεια του κέρνου (δεξιά)
John C. Huntington archive (p. 83),(Duff 2011, pp. 3-5, fig. 1; fig. 18)

Εικ. 5_3: Κάτοψη κέρνου από το Okayama Orient Museum
(Uesugi 2013, fig. 1)

Εικ. 5_4: Κερασφόρος θεότητα εν μέσω ζώων (αρ. σφραγίδα Ινδού, δεξ. Μινωϊκή)
Male figure in a "yogic" posture resembling Mulabandhasana, surrounded with animals, resonating with the images of the later Hindu god Shiva. Impression of the Pashupati seal from the Indus valley Civilization. Photo: Ismoon (talk)/CC0/Wikimedia Commons

Εικ. 5_5: Πέντε μεγάλοι παραποτάμιοι αρχαίοι πολιτισμοί
Sarianidi 2007, fig. 1

Εικ. 6_1: Εγχάρακτες χάνδρες από κορνήλιο λίθο, προερχόμενες από την κοιλάδα του Ινδού (Dholavira, οφθαλμόσχημη απλή (a), διπλή (b), πολλαπλή (c), τριπλή (d)
photographs by Randall Law and V. N. Prabhakar, courtesy Archaeological Survey of India

Εικ. 6_2: Εγχάρακτες χάνδρες από κορνήλιο λίθο, προερχόμενες από την κοιλάδα του Ινδού
Aruz and Wallenfels 2003, p. 261, cat. nr. 161a, b.

Εικ. 6_3: Χάλκινες περόνες με κεφαλές ζώου (1: Chanhu-daro, 2 & 3: Mohenjo-daro, 4: Harappa)
Piggot 1948, fig. 1

Εικ. 6_4: Κεφαλή περόνης από την Πολιόχνη της ΠΕΧ
Hickman 2008b, pl. 51: E

Εικ. 6_5: Επιστήθιο κόσμημα από το ΒΑ Αιγαίο της ΠΕΧ
University Museum 66-6-1 (66-6-5a), Bass 1970, p. 338, figs. 20-23.

Εικ. 6_6: Χρυσά δακτυλίδια από το Bhiwani Khera με την τετραπλή σπείρα

Εικ. 6_7: Χρυσά δακτυλίδια αναπαριστόντα τον ναυτικό κόμβο (αριστερά) και το σχήμα του οκτώ, με ένθετο λαζουρίτη (θησαυρός της Αίγινας, Βρεττανικό Μουσείο), GR 1892.5-20.3-6, 11 (Rings 690-3, 888) AN35216001.

Εικ. 6_8: Χρυσά δακτυλίδια αναπαριστόντα τον ναυτικό κόμβο (αριστερά) και το σχήμα του οκτώ, με ένθετο λαζουρίτη (θησαυρός της Αίγινας, Βρεττανικό Μουσείο)
Βλαχόπουλος 2011-12.

Εικ. 6_9: Αργυρό αγαλματίδιο κούρου από τον θησαυρό του Ώξου (αρ.), Ελεφαντοστεΐνο αγαλματίδιο από το Dilmun (δεξ.)

Εικ. 6_10: Χρυσό νόμισμα από τον Χρυσό Λόφο (Tillya Tepe)

Εικ. 6_11: Σφίγγα και λέων στην λαβή του ξίφους - Διπλοί καθήμενοι λέοντες στο εσωτερικό της ασπίδας του Φιλίππου ΙΙ

Εξώφυλλο: Αγρινό (mouflon), Ινδός ποταμός (© Oliver Hoare Ltd)

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

BMAC: Bactria – Margiana Archaeological Complex

LIMC: Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae,

LSJ: Λεξικό Ελληνικής Γλώσσας
The Online Liddell-Scott-Jones Greek-English Lexicon
<http://stephanus.tlg.uci.edu/lsj/#eid=1&context=lsj>

MMA: Metropolitan Museum of Art

UCL: University College London

ΠΕ/ΜΕ/ΥΕ: Πρώιμη/Μέση/Ύστερη Ελλαδική περίοδος Ι/ΙΙ/ΙΙΙ

ΠΜ/ΜΜ/ΥΜ: Πρώιμη/Μέση/Ύστερη Μινωική περίοδος Ι/ΙΙ/ΙΙΙ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Α

Β

Γ/C

G

Δ/D

E

F

G

Λ/L

M

N

Ξ

Ο

Π/P

Q

P/R

Σ/S

T

U

Y

Φ/F

X

Ψ

Υ

Z/Ζ

V

Ω/W